

ESKİŞEHİR'DE KIRIM TATARLARI

Diaspora, Kültürel Miras ve Kimlik

Editör:Doç. Dr. Mehmet Ali Yolcu

ESKİŞEHİR TEPEBAŞI BELEDİYESİ

ESKİŞEHİR'DE KIRIM TATARLARI

Diaspora, Kültürel Miras ve Kimlik

Tepebaşı Belediyesi Kültür Yayınları 1.Baskı
Ekim 2016

ISBN:978-605-66332-3-2

ESKİŞEHİR'DE KIRIM TATARLARI

Diaspora, Kültürel Miras ve Kimlik

Editör:Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU

Tepebaşı Belediyesi Kültür Yayınları
Eskişehir – 2016

Bu kitap, TÜBİTAK tarafından 114K112 Numaralı "*Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Kırım Tatar Geleneksel Halk Kültürünün Tespiti ve İncelenmesi: Eskişehir Örneği*" adlı TÜBİTAK SOBAG 1001 Projesi kapsamında desteklenmiştir.

Kırım Tatarlarının, Eskişehir'in kent kültürü içinde çok özellikli bir yeri vardır. Folklorik değerleri, dilleri, gelenek ve görenekleriyle bu kentin en önemli zenginliklerinden biridir.

Tatar ailelerinin ilk kez 1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra Eskişehir'e gönderildiklerini biliyoruz. Sonraki zamanlarda, farklı tarihlere denk gelen göçlerle sayıları giderek artmıştır.

Osmanlı toplumu üzerinde, olumlu yönde 'değiştirici' bir rol oynayan bu göçlerle, ekim alanlarının gelişmesi ve ileri düzeyde tarımın yapılabilir olması sağlanmıştır.

Bu kitapta yer alan yazılar, Kırım Tatarlarının; kimlikleri, kültürleri ve dillerine ilişkin pek çok aydınlatıcı bilgi ve belgeyi bir araya getirmektedir.

Kitaba emeği geçenleri kutluyor; saygı, sevgi ve kardeşlikle selamlıyorum.

Dt. Ahmet ATAÇ
Tepebaşı Belediye Başkan

İÇİNDEKİLER

İçindekiler i
Önsöz iii
Kırım'daki Folklor Çalışmalarının Bugünü ve Geleceği Üzerine - *Mehmet Açа* 1
Tehlikedeki Diller, Dil Ölümü ve Kırım Tatarcası - *Ülkü Çelik Şavk* 15
Diaspora Kavramı Üzerine - *Fırat Yaldız* 29
Kırım Tatar Ritüeli Tepreş Örneğinde Diasporik Toplumlarda Müzik ve Kimlik İlişkisi - *İlhan Ersoy* 49
Kırım Tatar Türkiye Diasporası İçinde Eskişehir Teşkilatlarının Rolü ve Kırım İçin Ortak Akıl Çalıştayı - *Nuri Kavak* 65
Aynı Kültürel Kimlik İçinde Öteki: Eskişehir Kırım Tatarları ve Nogaylar Örneği - *Tugba Gönel Sönmez* 75
Türksoy'un Düzenlediği Somut Olmayan Kültürel Miras Seminerleri ve Kırım Tatarları - *Metin Ekici* 87
Eskişehir'de Yaşayan Kırım Tatarlarında Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kimlik İlişkisi - *Mehmet Ali Yolcu* 99
Müzeler, Diasporalar ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği - *Mehmet Emin Dede* 113
Göç, Kültür ve Kimlik Kapsamında Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı Üzerine Düşünceler - *M. Emin Yıldızlı* 127

ÖNSÖZ

Kimlik tanımları etrafında yapılan tartışmalarda referans olarak kullanılan kavramlardan biri de kültür kavramıdır. Bu noktada kültürel mirasa ilişkin yaklaşımların doğru bir biçimde ele alınması, kavramsal arka planın derinlemesine okunması ve kendine özgü yaşam deneyimine sahip topluluklarda kültürel mirasın ana unsura yaptığı katkıların tespit edilmesi gerekmektedir.

Rusların Kırım'ı 1783'te işgal etmesiyle belli aralıklarla Anadolu'ya göç eden Kırım Tatarları burada çeşitli sivil toplum kuruluşları etrafında bir diaspora kimliği oluşturmuşlar ve siyasal, kültürel, folklorik vb. sahalarda Kırım Tatar kültürünü yaşatmaya çalışmışlardır. Türkiye'deki Kırım Tatarlarının en yoğun yaşadığı illerin başında Eskişehir gelmektedir. Hem il merkezinde hem de ilçe ve köylerde önemli oranda Kırım Tatar nüfusu mevcuttur. Eskişehir kent merkezinde yoğun bir şekilde yaşayan Kırım Tatar nüfusunun kent dokusuna etkileri gözle görülür haldedir. Bu nedenle kitapta yer alan makaleler büyük oranda Eskişehir özelinde Kırım Tatarlarına odaklanmıştır.

Kitapta yer alan makalelerin değerli yazarlarına, kitabın basım aşamasında yardımlarını esirgemeyen Sayın Metin Gündoğdu'ya ve kitabın basımını üstlenen Tepebaşı Belediyesi'ne Başkan Sayın Ahmet Ataç şahsında teşekkür ederim.

Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU
Editör
Nevşehir / 2016

KIRIM'DAKİ FOLKLOR ÇALIŞMALARININ BUGÜNÜ VE GELECEĞİ ÜZERİNE*

Mehmet AÇA•

Öz

1783'te Kırım Hanlığı'nın işgaliyle Rus egemenliği altına giren Kırım Tatarlarının folklorlarıyla ilgili ilk örneklere (gelenek-görenek, efsane, masal, atasözü, yır vd.), Peter Simon Pallas, İ. Muravyev-Apostol, V. H. Kondaraki, N. Marks, İ. N. Berezin, G. A. Bonç-Asmalovskiy, P. A. Falev, A. N. Samoyloviç, A. A. Bodaninskiy, E. L. Martino, O. Murasov, V. Gordlevskiy, Abduraman Çelebi Kırım Hovadja (Havace) ve A. Olesnitskiy gibi Rus, Alman ve Tatar kökenli gezginlerle araştırıcıların eserlerinde rastlanmaktadır. 18 Mayıs 1944'te vatanları Kırım'dan başta Özbekistan olmak üzere, Sovyetler Birliği bünyesindeki çeşitli bölgelere sürülen ve bu sürgün sırasında on binlerce insanını kaybeden Kırım Tatarlarının folkloruyla ilgili çalışmalar, 1980'lerin sonuna kadar Özbekistan'da sürdürülmüştür. Kırım Tatar folkloruyla ilgili asıl çalışmalar, 1990'ların başındaki Kırım'a dönüşle birlikte başlamıştır. 1991 ile 2013 yılları arasında yapılan çalışmalarla bir yandan sürgünlük döneminde yapılan yayınlar Kırım toprakları üzerinde yeniden yayınlanmış, diğer yandan da bunlara yenileri eklenmiştir. Bu dönemde yapılan Kırım Tatar folkloruyla ilgili çalışmaların, Kırım Tatar kimliğini Kırım toprakları üzerinde yeniden inşa etme çabalarında önemli bir yeri olmuştur. Kırım Tatar folkloru konulu çalışmalarla Tatar kimliğini Kırım toprakları üzerinde dil, din, tarih ve folklor edebiyat üzerinden yeniden inşa etme çabaları, Rusya Federasyonu'nun 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi üzerine büyük oranda kesintiye uğramıştır. Kırım'da yaşanmakta olan büyük değişim, Kırım Tatarlarına ait kurumların yeniden yapı-

---

* Bu makale, 11.12.2015 tarihinde Eskişehir'de yapılan "*Göç, Kültür ve Kimlik Kapsamında Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı*"nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

• Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir/Türkiye.

landırılması ya da kapatılması, diğer alanlarda olduğu gibi, milli kimliğin yeniden inşa edilmesi çabalarında önemli bir yere sahip olan folklor alanında yapılan çalışmaları da olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Yaşanan son gelişmelerin henüz emekleme aşamasında olan ve Tatar kimliğini Kırım toprakları üzerinde yeniden inşa etme çabalarında önemli bir yere sahip olan folklor çalışmalarını olumsuz bir şekilde etkiliyor olması, Kırım'daki folklor çalışmalarının geleceğini, başka bir deyişle, Kırım Tatar kimliğinin geleceğini sorgulamayı zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma ile Kırım'daki folklor çalışmalarının mevcut durumu gözler önüne serilerek gelecekteki muhtemel durumu sorgulanacaktır.

Giriş

1783'te Kırım Hanlığı'nın işgaliyle Rusya egemenliği altına giren Kırım Tatarlarının folklorlarıyla ilgili ilk örneklere Peter Simon Pallas[1], İvan Muravyov-Apostol, Vasiliy Hristoforoviç Kondaraki[2], N. Marks, İ. N. Berezin, G. A.

---

[1] Peter Simon Pallas: 1741-1881 yıları arasında yaşamış olan Pallas, Alman asıllı olup zooloji, botanik, coğrafya, jeoloji, etnografya ve filoloji alanlarında çalışmıştır. Pallas, 1767'de II. Katerina tarafından St. Petersburg Bilimler Akademisi'ne profesör olarak davet edilmiş ve 1768-1774 yılları arasında Urallar, Batı Sibirya, Altay ve Trans Baykal bölgelerini dolaşarak akademi için doğal tarih numuneleri toplamıştır. Pallas, Karadeniz, Ural, Altay dağlarını ve Amur nehrini araştırmıştır. 1793-1794 tarihleri arasında Rusya'nın güney bölgesine ikinci bir araştırma gezisi düzenleyen Pallas, bu gezisi sırasında Karadeniz kıyılarını, Kafkas dağlarının eteklerini ve Simferopol'ü dolaşmıştır. II. Katerina, Pallas'a ikinci eşe ölene kadar (1810) yaşadığı Simferopol'den büyük bir arazi bağışlamıştır. Çar Aleksandır'ın ülkesine dönmesi için izin vermesi üzerine Berlin'e dönmüş ve orada ölmüştür.

[2] Vasiliy Hristoforoviç Kondaraki: Çalışmalarıyla Kırım'ı geniş bir şekilde tasvir eden, Kırım efsanelerini, Yunan masallarını ve Kırım Tatar masallarını neşreden Kondaraki, Kırım tarihinin Çarlık Rusya'nın politikaları doğrultusunda yeniden biçimlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Rusya tarihini yeniden kurgulayarak Slavlaştıran Karamzin'in bir tür takipçisi olan Kondaraki, 1867 tarihli "Podrobnoe Opisanie Berega Krıma" (Kırım'ın Yalı Boyunun Ayrıntılı Tasviri) ve 1783-1875 tarihleri arasında yayımlanan tarihli 4 ciltlik "Universal'nogo Opiseniya Krıma" (Kırım'ın Evrensel Tasviri) adlı

Bonç-Asmalovskiy, P. A. Falev, A. N. Samoyloviç, A. A. Bodaninskiy, E. L. Martino, O. Murasov, V. Gordlevskiy, Abduraman Çelebi Kırım Hovadja (Havace) ve A. Olesnitskiy gibi Rus, Alman ve Tatar kökenli araştırıcıların eserlerinde rastlanmaktadır. Kırım Tatar folkloruyla ilgili derleme ve neşirlere Bolşevik Devrimi sonrasında da devam edilmiş olup bu dönemde S. Kotsyubinskiy, A. Konçevskiy, V. Filonenko, S. Efetov ve S. Mirer gibi Rus; Y. Şerfedinov, A. Feratov, Yusuf Bolat, Kerim Camanaklı, Amet Useyin, Osman Akçokraklı gibi Tatar kökenli isimler öne çıkmıştır.

18 Mayıs 1944'te vatanları Kırım'dan başta Özbekistan olmak üzere, Sovyetler Birliği bünyesindeki çeşitli bölgelere sürülen ve bu sürgün sırasında on binlerce insanını kaybeden Kırım Tatarlarının folkloruyla ilgili çalışmalar, 1980'lerin sonuna kadar Taşkent'te sürdürülmüştür. Kırım Tatar folkloru üzerine ana vatan Kırım dışında çalışma yapanlar arasında Refik Muzafarov, Cafer Bekirov ve Riza Fazıl gibi isimler öne çıkmıştır. Refik Muzafarov'un 1959'da Kazan'da yayımlanan "Tatarskie Narodnıe Poslovitsı" (2007'de Simferopol'de "Kırımtatarlarınıñ Atalar Sözleri" adıyla yeniden yayımlanmıştır) adlı kitabı, Riza Fazıl'ın 1971 tarihli "Kayda Birlik Anda Tirilik" adlı kitabı, Cefer Bekirov'un 1975 tarihli "Tatar Folkloru" ve 1988 tarihli "Krımtatar Halk Ağız Yaratıcılığı Hrestomatiya" (İkinci baskısı: Simferopol 2008) adlı kitapları, bu dönemde yayımlanan Kırım Tatar folkloru konulu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Sovyetler Birliği döneminde "Lenin Bayrağı" (Kırım'a dönüş sonrasında "Yañı Dünya") adlı gazete, "Edebiyat ve Kultura", "Sovet Edebiyatı", "Yaş Leninciler" ve "Yıldız" gibi dergilerin yanı sıra, okullar için hazırlanan

---

eserleriyle Çarlık Rusya dönemindeki Kırım'a yönelik araştırmalarda önemli bir yere sahip olmuştur.

dersliklerde de Kırım Tatar folkloruyla ilgili örneklere ve yazılara yer verilmiştir.

Kırım Tatar folkloruyla ilgili asıl çalışmalar, 1990'ların başındaki Kırım'a dönüşle birlikte başlamıştır. 1991 ile 2014 yılları arasında yapılan çalışmalarla bir yandan sürgünlük döneminde yapılan yayınlar Kırım toprakları üzerinde yeniden yayınlanmış, diğer yandan da bunlara yenileri eklenmiştir. Bu dönemde yapılan Kırım Tatar folkloruyla ilgili çalışmaların, Kırım Tatar kimliğini Kırım toprakları üzerinde yeniden inşa etme çabalarında önemli bir yeri olmuştur. Bu dönemde yayınlanan çok sayıdaki kitap (bunlara derslikler de dâhildir) ve dergide Kırım Tatar geleneklerine, göreneklerine, halk anlatılarına (destan, masal, efsane), halk şiiri ve şairlerine (Âşık Ömer, Cevheri), atasözü ve deyimlere yer verilerek Kırım Tatarlarının zengin bir kültürel mirasa ve köklü bir edebi geleneğe sahip oldukları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Cafer Bekirov, Riza Fazıl, Şevket Asanov, İlyas Bahşış, Edem Nalbandov, E. M. Ozenbaşlı, F. M. Aliyev, Subhi Vapiyev, U. Emedova, Yakub Kerim, Nuzet Umerov, Rustem Suleymanov, Sabriye Kandımova, Asan Muradasılov, Nariye Seydahmedov gibi isimler, yaptıkları çalışma ve neşirlerle öne çıkmışlardır. Milli Mektepler için hazırlanan Kırım Tatar Edebiyatı konulu derslikler-de de Kırım Tatar folkloruna yer verilmiş, Tatar öğrencilerin milli bilince sahip gençler olarak yetişmesi için çaba sarf edilmiştir. Kırım'a avdet sonrasında çıkarılan "Yañı Dünya" (Taşkent'te çıkarılan "Lenin Bayrağı"nın devamıdır), "Qırım", "Avdet", "Suvdag Sesi"gibi gazetelerle "Yıldız" (1980'de Taşkent'te yayımlanmaya başlamıştır), "Qasevet", "İlmiy Kırım Milliy Mecmua" gibi dergilerde Kırım Tatar folkloruyla ilgili çok sayıda metne ve araştırmaya yer ve-

rilmiştir[3]. Avdet sonrasında folklor ürünlerinin yayınlanmasına ağırlık veren Kırım Tatarları, aynı zamanda geleneklerine de gerekli önemi vermeye çalışmışlardır. Dini ve milli bayramların Tatar kimliğinin Kırım toprakları üzerinde yeniden inşa edilmesi sürecindeki rolünün bilincinde olan Kırım Tatarları Hıdırlez (Hıdırellez) ve Navrez (Nevruz) gibi milli bayramlarla Ramazan (Oraza Bayram) ve Kurban gibi dini bayramları da canlandırmaya çalışmışlardır.

1990'ların başından itibaren dev dalgalar halinde Kırım'a dönen Tatarlar, 2014'e kadarki süre içerisinde bir yandan siyasi ve ekonomik sorunlarla[4] boğuşmuşlar, diğer

---

[3] Kırım Tatar folklorunun, 1991-2014 tarihleri arasında Kırım'da yayımlanan süreli yayınlarla kitaplardaki yeri üzerine yapılan bir değerlendirme için bk. Mehmet Ali Yolcu ve Mehmet Açа, "Kırım Tatar Kimliğini Yeniden İnşa Etme Çabalarında Süreli Yayınlar ve Kitaplarda Yer Alan Folklor Ürünlerinin Rolü", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/1, Yaz 2015, s. 115-129.

[4] Vatan topraklarına dönmeye odaklanan ve bu ilk aşamayı birlik ve dayanışma ruhu içerisinde önemli ölçüde tamamlayan Kırım Tatarları, dönüş sonrasına dair herhangi bir hazırlık ya da planlama yapmadıkları için ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmışlar, geriş dönüş aşamasında canlı tuttukları birlik ve dayanışma ruhunu yavaş yavaş kaybetmeye başlamışlardır. Nüfus azlığı ile siyasi ve ekonomik güç yetersizliği dil, kültür, eğitim ve kimlik odaklı sorunların giderek artmasına da neden olmuştur. Vatana geri dönme isteğinin diri tuttuğu milli hassasiyet, geri dönüş sonrasında yavaş yavaş azalmaya başlamış, Tatar anne ve babalar evlerinde çocukları ile, Tatar öğretmen ve öğretim elemanları da okullarında öğrencileri ile Rus dilinde konuşup anlaşmaya devam etmişlerdir. Bu satırların yazarı, 2013 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Tatarların kendi aralarında konuşurlarken Tatarca yerine çoğunlukla Rusçayı tercih ettiklerine defalarca şahit olmuştur. Kırım Tatarlarının yaşadıkları sorunları aşmakta zorlanmalarında, milliyetçi Tatar aydınlarının 1930'larda öldürülerek, hapse atılıp sürgüne gönderilerek yok edilmiş olmaları da etkili olmuştur. Bekir Sıtkı Çobanzade, Osman Akçokraklı, Hasan-Sabri Ayvazov, Habibullah Odabaş, Cemil Kermençikli gibi milliyetçi Tatar aydınlarının ortadan kaldırılmaları ve fikirleriyle eselerinin yasaklanması, Tatarların beslenebilecekleri son derece önemli bir kaynaktan mahrum kalmalarına neden olmuştur.

yandan da yukarıda ifade edildiği gibi, Tatar milli kimliğini Kırım toprakları üzerinde yeniden inşa etmek için çabalamışlardır. Kırım Tatar aydınlarıyla akademisyenlerinin dillerine, tarihlerine, kültürlerine yönelik çalışmaları, Kırım'ı yeniden vatan kılmaya çalışan Tatarların özel durumu nedeniyle salt bilimsel/akademik kaygılar üzerinden yapılamamıştır. Söz konusu alanlardaki çalışmalar, bir yandan Kırım Tatarlarının Kırım toprakları üzerindeki uzun geçmişini bir kez daha gözler önüne sermeyi, öte yandan da Tatar gençlerine dil, kültür, tarih ve kimlik bilinci vermeyi amaçlamıştır. Ukrayna yönetiminden sonra 2014 yılında tekrar Rusya Federasyonu'nun yönetimi altına giren Kırım Tatarları için köklü bir geçmişe, dile ve kültüre sahip olmak büyük bir önem arz etmiştir. Tatar akademisyenlerin, 1930'larda Sovyet yönetimince yok edilen, hapse atılan ve sürgüne gönderilen Türk-Tatar aydınların, araştırıcıların ve edebiyatçıların eserlerini yeniden yayımlama ve Tatar gençlerini bu eserlerle buluşturma çabası içerisinde olduklarını bir kez daha belirtmekte yarar vardır. 2014'e kadar kurdukları çeşitli cemaat teşkilatları, cemiyetler, vakıflar, kültür, sanat ve eğitim kurumları, üniversite, Kırım Tatar dili ve edebiyatı bölümüyle vatan toprakları üzerinde yeniden kök salmaya çalışan Kırım Tatarlarının aydınları ve akademisyenleri, dil ve kültür konulu çalışmalarla çocukların eğitiminde geleneksel kültüre özgü unsurlara önem vermişler; Tatar masalları, efsaneleri, manileri, atasözleri ve yırları ile Âşık Ömer, Gevheri gibi Anadolu sahasında da sevilen halk şairleri ve Çora Batır gibi destan kahramanları üzerinde durmuşlardır. Üzerinde önemle durulan geleneksel unsurlar arasında geleneksel Tatar mutfağı, geleneksel kıyafetler, geleneksel müzik ve eğlence kültürü, milli ve dini bayramlar da yer almıştır.

Kırım'da 2014 yılına kadar çok sayıda Tatarca kitap yayımlanmıştır. Bu kitapların önemli bir kısmını, Kırım Tatar folkloruyla ilgili kitaplar oluşturmaktadır. Görülebildiğimiz kadarıyla Kırım Tatar folkloruyla ilgili kitaplar, genellikle metin neşretmeyi amaç edinmişlerdir. Bunlardan bazılarının aynı metinlere yer vererek birbirlerini tekrarladıkları görülmüştür. Kırım Tatar folkloru ve halk hayatı ile ilgili kitapların genellikle Türkiye'de ve Batı'da kullanılan modern folklor araştırma teknikleri ve inceleme yöntemleri kullanılarak hazırlanmadığı, bu tür kitaplarda daha çok metinlere odaklanıldığı, çok daha işlevsel sonuçlara ulaşmayı sağlayabilecek çözümlemelere gidilmediği görülmüştür. Yukarıda da ifade edildiği gibi Kırım Tatarları, 1944'te ana vatanlarından sürülerek 1990'ların başına kadar ağırlıklı olarak Özbekistan topraklarında yaşamaya mecbur bırakılmışlardır. Bu sürgünlük döneminin Özbekistan topraklarında yaşayan Tatarların dilleri, kültürleri ve geleneklerinde bazı değişim ve dönüşümlere yol açması beklenen bir durumdur. Toplumların yaşadıkları her bir değişim ve dönüşüm genel anlamda kültür, özel anlamda da folklor araştırmalarını doğrudan ilgilendirmektedir. Tatar araştırıcıların, Kırım Tatarlarının Özbekistan topraklarında maruz kaldıkları bu kültürel değişim ve dönüşüme yeterince odaklanmadıkları görülmektedir. Bütün bunlara rağmen Türkiye'deki folklor araştırıcıları için de örnek olabileceğini düşündüğümüz bazı folklor konulu kitap çalışmalarının varlığından da söz etmek mümkündür. Örneğin Cafer Bekirov'un *Bala Folkloru* ("Tavriya" Neşriyatı, Akmescit 1993), İlyas Bahşış ile Edem Nalbandov'un *Kırımtatar Halk Yırları* ("Tavriya" Neşriyat, Akmescit 1996), Subhi Vapiyev'in *Kış Akşamları: Efsane ve Rivayetler* (Ocak, Akmescit 2002), Riza Fazıl'ın *Alim-Kırım Yigiti. Alim Akkında Hatırlavlar, İkayeler, Rivayetler* (Kırım Devlet Okuv-Pedagogika Neşriyatı, Simfe-

ropol 2005), Yakub Kerim'in *Kuçük-Uzen Tarih, Etnografiya* ("Dolya" Neşriyatı, Akmescit 2006), *Ulu-Uzen ve Ulu-Uzenliler, Etnografiya, Tarih* ("Kırımdevokuvpedneşir" Neşriyatı, Akmescit 2009) ve *Kuru-Uzen Zamanlar, İnsanlar, Takdirler* ("Kırımdevokuvpedneşir" Neşriyatı, Akmescit 2011) adlı kitapları, Kırım Tatar folkloru ile sürgünlük yıllarına kadarki halk hayatının araştırılıp incelenmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Yakub Kerim tarafından hazırlanan ve Kuçük-Uzen, Ulu-Uzen ve Kuru-Uzen özelinde Kırım Tatarlarının geleneksel hayatı ve kültürü hakkında önemli bilgi ve yorumlar sunan kitaplar, hem içerikleri ve yöntemleri hem de Kırım Tatar milli kimliğinin yeniden inşası sürecine katkıda bulunabilecek veriler sunmaları bakımından oldukça önemlidir. Kitapların Kuçük-Üzen, Ulu-Uzen ve Kuru-Uzen'deki cami, mektep, kahvehane ve akarsu kıyısı gibi Bolşevik Devrimi'ne kadarki sosyal hayatın ahenk içerisinde sürdürülmesini sağlayan ve başlı başına eğitim kurumları olan sosyal kurumlar hakkındaki tespit ve yorumlarından günümüz Tatar aydınları ve eğitimcileri mutlaka yararlanmalıdırlar.

Kırım'da Tatar dilinde yayımlanan akademik dergi sayısı oldukça yetersizdir. Akademik bir kimliğe sahip olan "Yıldız" dergisi, sürgünlük yıllarında Taşkent'te çıkarılmaya başlamış ve vatana avdetten sonra da yayımını sürdürmüştür. Kırım Tatar folkloru ve geleneksel kültürü ile ilgili akademik yazılara da yer veren derginin bu görevi tek başına yerine getirmesini beklemek elbette doğru değildir. Bunun için de sadece folkloru ve geleneksel kültürü içeren derleme ve inceleme yazılarına yer veren bir folklor ya da kültür araştırmaları dergisinin yayımlanması gerekmektedir. Böyle bir dergi, bir yandan alana ilgi duyanların sayısını arttırırken diğer yandan da akademik çalışmaların kalite-

sini yükseltecektir. Kalitenin yükselebilmesi için de dergi etrafında toplanacak olan akademisyenlerin Türkiye ve batıdaki folklor araştırmalarını yakından takip etmeleri gerekecektir. Böylesi bir takip, Tatar akademisyenlerin modern folklor araştırma teknik ve yöntemlerinden daha iyi bir şekle yararlanmalarını sağlayacaktır. Sadece folklor ya da kültür araştırmalarına odaklanan bir dergide aynı zamanda Kırım Tatar folkloru ile diğer Türk topluluklarının folklorlarını karşılaştırmalı bir şekilde ele alan çalışmalar da yer alabilecektir. Bu tür bir derginin yayımlanabilmesi için başta Türkiye olmak üzere, diğer Türk devletlerindeki folklorcularla işbirliğine gidilmesi gerekmektedir.

Sözünü ettiğimiz bu çalışmaların başlatılması ve sürdürülmesinde Kırım Tatarları arasından yetişen siyasilerin, aydınların, akademisyenlerin, eğitimcilerin, kültür adamlarının, üniversitelerin, sivil toplum örgütlerinin, Kırımşınaslık İlmiy-Araştırma Merkezi ile Kırım Devlet Okuv-Pedagoji Neşriyatı'nın yanı sıra, Ukrayna ile iyi ilişkiler içerisinde olan ve Kırım Tatarlarına maddi ve manevi destek veren Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarlarının önemli bir katkısı olmuştur. Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi'nin Türkiye'deki üniversitelerle eğitim-öğretim ve akademik etkinlikler alanında işbirliği içinden olması, Kırım Tatarı akademisyenlerin 2014'e kadar süren serbestlik ortamında Türkiye başta olmak üzere, çeşitli ülkelere gidip gelebilmeleri, aynı şekilde Türkiyeli akademisyenlerin de Kırım'a gidip gelebilmeleri ve çeşitli akademik etkinliklerde bulunabilmeleri dil, kültür, tarih ve edebiyat alanlarındaki çalışmaların ivme kazanmasını ve milli kimliği Kırım toprakları üzerinde yeniden inşa etme çabalarında öne çıkmasını sağlamıştır.

Kırım Tatar folkloru konulu çalışmalarla Tatar kimliğini Kırım toprakları üzerinde dil, din, tarih ve folklor edebiyat üzerinden yeniden inşa etme çabaları, Rusya Federasyonu'nun 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi ve bağımsızlığına son vermesi üzerine kesintiye uğramıştır. Kırım'da yaşanmakta olan değişim ve dönüşümle Kırım Tatarlarına ait kurumların siyasi konumdaki değişime bağlı bir şekilde yeniden yapılandırılması, diğer alanlarda olduğu gibi, milli kimliğin yeniden inşa edilmesi çabalarında önemli bir yere sahip olan folklor alanında yapılan çalışmaları da olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Yaşanan son gelişmelerin, henüz emekleme aşamasında olan ve Tatar kimliğini Kırım toprakları üzerinde yeniden inşa etme çabalarında önemli bir yere sahip olan folklor çalışmalarını olumsuz bir şekilde etkiliyor olması, Kırım'daki folklor çalışmalarının geleceğini sorgulamayı zorunlu kılmaktadır.

2014 yılında tekrar Rusya'ya bağlanarak bağımsızlığını yitirmesi, Kırım'daki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıyı hızla değiştirmeye başlamakla birlikte belirsizliklere de neden olmuştur. Yeni Rus egemenliği ve bağımsızlığın son buluşu, Ruslar tarafından 1944'te vatanlarından sürülen Tatarları geçmiştekine benzer bir durumun yeniden yaşanabileceği endişesine sevk etmiştir. Yaşanan değişim, dönüşüm ve belirsizlik, Kırım Tatar dili ve kültürünü geliştirmek için uğraş veren akademisyenleri ve kültür adamlarına kendilerini daha az özgür hissettirmiş, Kırım Tatarları için yaşamsal öneme sahip olan eğitim kurumlarını olumsuz bir şekilde etkilemiş, Kırım Tatarlarının siyasi önderlerini Kırım topraklarını terk etmeye zorlamış, sosyal ve kültürel hayatın işleyişini yavaşlatmıştır. Kırım'ın yeniden uluslararası bir mücadele alanına dönüşmesi, yeni statüsünün Türkiye, Ukrayna ve diğer batılı ülkeler tarafından tanınmama-

sı ve en önemlisi de Kırım Tatarlarının önde gelen siyasilerinin mücadelelerini Ukrayna merkezli bir şekilde yürütmeye başlamaları, Rus yönetimini aşırı duyarlı bir hale getirmiştir. Son dönemde Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında yaşanan siyasi kriz, Moskova'nın Kırım başta olmak üzere, Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelere yönelik duyarlılığının artmasında ayrıca etkili olmuştur. Rus yönetiminin bu aşırı duyarlılığı, Kırım Tatarlarının kaygılarının daha da artmasına neden olmaktadır.

İlhak ve bağımsızlığın yitimi, Kırım'daki eğitim, kültür ve kimlik politikalarının Rusya Federasyonu'nun çıkarları doğrultusunda değişmesine neden olmaktadır. Nitekim Moskova'nın 2014 yılında "İstoriya Krıma" (Kırım Tarihi) adlı kitap üzerinden Kırım tarihini yeniden yazdırmak istemesi, Kırım Tatarlarına ait kurumları yeniden düzenlemesi, Kırım'a Rusya'nın orta bölgelerinden nüfus kaydırmaya başlaması, bu politikaların değişmekte olduğunun göstergelerindendir. Ortaya çıkan mevcut durum ve belirsizlik, Kırım Tatar dili, kültürü, tarihi ve edebiyatı alanlarında hizmet veren akademisyenlerle aydınları temkinli olmaya sevk etmekte, bu alanlara yönelik çalışmaları yavaşlatmakta ya da azaltmaktadır. Bu yavaşlama ya da azalmadan Kırım Tatar folkloruyla ilgili çalışmalar da nasibini almaktadır.

Elbette yaşanan değişim ve dönüşümlerden Kırım Tatar folkloruyla ilgili çalışmaların artık yapılamayacağı gibi bir sonuç çıkarılamaz. Bundan sonra da tıpkı Tataristan ve Başkurdistan'da olduğu gibi, Kırım'da da Tatar folkloruyla ilgili kitaplar ve makaleler yayımlanacak, bilimsel toplantılar düzenlenecektir. Nitekim süreli yayınlardan "Yıldız" ve "Yañı Dünya"da Kırım Tatar atasözleri, deyimleri, yırları, "Kıssa-i Yusuf" gibi destanlar ve Kırım Tatar folklorcuları

hakkındaki yazılara yer verilmektedir[5]. Fakat yeni Rus hâkimiyeti ve bağımsızlık yitiminin Kiev üzerinden Batı'ya, milli ve dini kimliği üzerinden Türk ve İslam dünyasına açılmaya çalışan Kırım Tatarlarını daha izole bir toplum haline getirebileceği ihtimali ile dil, kültür, tarih ve eğitim politikalarının Rusya Federasyonu'nun bütünlüğünü esas alır bir şekilde yeniden düzenlenmekte olduğu gerçeği dikkate alındığında, folklor konulu çalışmaların, tıpkı dil, edebiyat ve tarih konulu çalışmalar gibi, Kırım Tatar kimliğinin Kırım toprakları üzerinde yeniden inşa etme çabalarına eskisi gibi hizmet edemeyeceğini söylemek yanlış olmasa gerek. 2014'e kadar Kırım Tatar kimliğini Kırım toprakları üzerinde inşa etme çabalarına destek veren folklor konulu çalışmaların, önümüzdeki süreçte "Rusya Federasyonu ile bütünleşme" politikalarına hizmet eder bir şekilde yapılmasına yönelik telkin ve teşviklerin artacağını söylemek mümkündür.

Kırım'daki gelişmeler, Tatar araştırıcıların Türkiye ve Batı'daki modern folklor kuramları üzerine inşa edilen ve değişen toplum gerçeğine bağlı bir şekilde yeni yeni konulara odaklanan folklor çalışmalarını yakından takip etmelerini güçleştirecektir. Bu güçlük, Kırım Tatarı gençlerin Türkiye gibi ülkelerde lisansüstü eğitim görememeleri ve Tatar

[5] Kırım Haber Ajansı'nın 2 Aralık 2015 tarihinde geçtiği habere göre Kırım'daki Rus Hükümeti Bakanlar Kurulu, "Yıldız" ile "Yañı Dünya"yı "İsmail Gaspıralı Media Merkezi"ne bağlayarak yeniden düzenleme kararı almıştır. Bu karar, anılan dergi ile gazetenin bağımsızlıklarının yanı sıra tüzel kişiliklerine de son vermektedir. Alınan karar, Kırım Tatarı aydınlarca değişim adı altında anılan dergi ile gazetenin kapatılmak istendiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu karar, bir kapatma anlamına gelmese de bile, "Yıldız" ile "Yañı Dünya"nın yayın politikalarının bundan sonra değişeceği anlamına gelmektedir. İlgili haber için bk. http://qha.com.ua/tr/toplum/kirim-da-efsanevi-ya-i-dunya-yeni-dunya-ve-yildiz-yayinlari-tehdit-altinda/141059/ (Erişim tarihi: 03.12.2015)

akademisyenlerin Türkiye'deki üniversitelerle olan bağlantılarının kesilmesi durumunda daha da artacaktır. Kırım'daki lisansüstü eğitimin Rusya Federasyonu mevzuatına göre yeniden düzenlenmesi, devam etmekte olan lisansüstü çalışmaları etkilediği gibi, bundan sonraki çalışmaları da konu seçimi, bakış açısı ve yöntem esasında etkilemeye devam edecektir.

Kırım Hanlığı'nın Moskova tarafından yeniden bir tabuya dönüştürülmesi ve genç kuşakların Kırım Tatarlarının çoğu Stalin döneminde ortadan kaldırılan aydınların düşünce ve eserlerinden yoksun kalmaları durumunda, Kırım'daki Tatar folkloru konulu çalışmaların ideolojik altyapısı yeniden biçimlenecektir. Bu da Kırım Tatar folkloru konulu çalışmaların, Kırım Tatarlarını Türk-Tatar kimliğinden uzaklaştırabilecek ve "daha fazla Tatar" yapabilecek konulara odaklanmasına yol açabilecektir.

Yukarıdaki tespit ve yorumlar göstermektedir ki, Kırım'daki folklor çalışmalarının geleceği, büyük oranda Rusya Federasyonu'nun Kırım Tatarlarına yönelik politikalarına ve Türkiye ile ilişkilerine endekslenmiş durumdadır. Kırım'daki Tatar folkloru çalışmaların devam edeceği aşikârdır. Yukarıda ifade edildiği gibi, Tatar folkloruna yer veren dergilerle kitapların yayımlanmasına, bilimsel toplantıların düzenlenmesine devam edilecektir. Asıl sorun, yapılacak çalışmaların hangi amaçlar, konular ve yöntemler/kuramlar esasında yapılacağında yatmaktadır. Mevcut durumun Tatar kimliğini Kırım toprakları üzerinde yeniden inşa etme girişimlerini kesintiye uğratacağını söylemek için derinlikli analizler yapmaya gerek yoktur. Bu da folklor çalışmalarının bu girişimlere destek verme işlevini büyük oranda geçersiz kılacaktır. Bundan sonraki dil, tarih ve kültür konulu çalışmalarda Kırım Tatarlarını Rusya Federas-

yonu ile bütünleştirme düşüncesinin/çabalarının -hiç değilse bir süreliğine- etkili olacağını söyleyebiliriz. Rusya Federasyonu'nun Türkiye ile yaşadığı siyasi kriz karşısında sergilediği agresif tutum, Moskova'nın Kırım Tatarı akademisyenlerin Türkiye'deki akademisyenlerle eskisi gibi sıkı ilişkiler içerisinde olmalarına izin vermeyeceğine, bu nedenle de Tatar akademisyenlerin kendilerini daha çok Rusya Federasyonu sınırları ile sınırlandırmak zorunda kalabileceklerine işaret etmektedir.

TEHLİKEDEKİ DİLLER, DİL ÖLÜMÜ VE KIRIM TATARCASI*

*Ülkü Çelik ŞAVK**

Öz

İnsanlık tarihi boyunca 30.000 civarında dil kullanıldığı varsayılmaktadır. Günümüzde bu dillerden 7.000 kadarının yaşadığı bilgisi çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Geri kalan 23.000 civarındaki dil farklı sebeplerle yok olduğu kabul edilmektedir. Yaklaşık 7.000 yaşayan dilin ise büyük bir kısmı kademeli olarak yok olma süreci içindedir. Bu diller bilimsel çalışmalarda "tehlikedeki diller" olarak ele alınmakta ve tehlikelilik dereceleri yine bilimsel çalışmalarla ortaya konmaktadır. UNESCO'nun "Dilin Canlılığı ve Tehlikelilik Durumu (Language Vitality and Endangerment)" ile ilgili raporunda bir dilin tehlike altında olup olmadığı altı dereceyle ölçülmeye çalışılır. Yine UNESCO tarafından yönetilen "tehlikedeki diller" projesi çerçevesinde oluşturulmuş atlasta Kırım Tatarcası 2 numaralı kategoride yani "ciddi tehlikede" (severely endangered) kabul edilmektedir. Kod numarası ISO 639-3 olan Kırım Tatarcası, günümüzde yoğun olarak Kırım Özerk Cumhuriyeti olmak üzere, dünyanın birçok bölgesinde farklı ülkelerde dağınık biçimde yerli veya diaspora dili olarak konuşulmaktadır. Bu çalışmada "tehlikedeki dil" olgusu üzerinde durulacak ve bu çerçevede Kırım Tatarcasının durumu betimlenmeye çalışılacaktır.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca otuz bin civarında dil oluştuğu varsayılmaktadır. Günümüzde, tartışmalı olmakla birlikte,

---

* Bu makale, 11.12.2015 tarihinde Eskişehir'de yapılan "*Göç, Kültür ve Kimlik Kapsamında Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı*"nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye.

bu dillerden 7.000 kadarının yaşadığı düşünülmektedir[1]. *Summer Institute of Languages* adlı kuruluşun yayın organı olan *Ethnologue* tarafından bu sayı sürekli güncellenmektedir. Her on dört günde bir dilin öldüğü ve halen daha önce bilinmeyen dillerin tespit edildiği günümüzde bu güncellemelerle sayısal veri hakkında bilgi edinilmektedir. 23.000 civarındaki dilin farklı sebeplerle yok olduğu kabul edilmekle birlikte, yaklaşık 7.000 yaşayan dilin büyük bir kısmının kademeli olarak yok olma süreci içinde olduğu görülmektedir. Bu diller bilimsel çalışmalarda "tehlikedeki diller" olarak ele alınmakta ve tehlikelilik dereceleri yine bilimsel çalışmalarla ortaya konmaktadır. UNESCO ve diğer bazı bilim kuruluşlarının benzer çalışmaları da dillerle ilgili sayısal değişmeleri teyit etmektedir.

Tehlikedeki Dil ve Dil Ölümü

Dillerin varlığı, konuşurlarının tutumuna bağlıdır. Dillerin doğuşuyla ilgili bilgiler henüz kuramsal düzeyden öteye geçememiştir. Yaratılış ve evrim kuramına bağlı olarak kimi görüşler olmakla birlikte bunlardan hiçbiri şu ana kadar ispatlanamamıştır. Oluşumları hakkında kesin ve somut bir bilgi olmamasına karşın canlılığıyla ilgili bilgiler daha kesin ve somuttur. Konuşuru sayıca ya da nitelikçe azalmış dil, tehlikedeki dildir. Çeşitli nedenlerle ana dili konuşurlarının ilgisini kaybetmiş olan diller yok olma sürecinde olarak değerlendirilmektedir. Dillerin canlı olduğu görüşünü de destekleyen bir olgu olarak karşımızda duran dillerin tehlikelilik süreci, çeşitli aşamalardan geçerek genellikle, o dillerin ölümüyle sonuçlanmaktadır. Günümüze kadar yapılan bilimsel araştırmalar ve geliştirilen kimi projeler, dünya üzerinde varlığı tespit edilmiş birçok dilin ta-

[1] SIL yayın organı Ethnologue'da yer alan güncel sayı 7.102'dir (http://www.ethnologue.com).

mamen yok olma ile sonuçlanan bu hazin süreçten hiç de uzak olmadığını göstermiştir.

Dillerin var oluşu gibi doğal bir süreç olan yok oluşları, eğer olağanüstü durumlar (doğal afetler, savaşlar, soykırımlar vb.) söz konusu değilse ki bunlar sayıca azdır, aslında tamamen o dilin konuşurlarının durum ve tutumlarına bağlı olarak gelişmektedir. Kimi diller, herhangi bir çevresel tehdit olmadığı halde yalnızca konuşur sayısının gittikçe azalması neticesinde yok olmakta; kimi diller ise konuşur sayısıyla ilgili hiçbir sıkıntı olmamasına rağmen daha baskın bir dilin baskısı ve genellikle de daha prestijli sayılması nedeni ile konuşurları tarafından terk edilmektedir (Çelik Şavk: 2013). Az da olsa doğal yollarla yok olan dilleri örneklendirmek gerekirse, Endonezya'da konuşulan Tambora dili 1815'te meydana gelen volkanik patlama[2] sonucunda konuşurları gibi tarihten silinmiştir. Keza daha yakın bir tarih olan 1937'de El Salvador'da konuşulan Cacaopera[3] ve Lenca dilleri de konuşurlarının katledilmesiyle sonsuzluğa gömülmüştür.

İnsanlık tarihi boyunca hiç de azımsanmayacak bir konuşur sayısına sahipken günümüzde artık ölü diller arasında yer alan diller olduğu gibi, içinde bulunduğumuz yüzyılı çıkaramayacak birçok dilin varlığı da önümüzde ciddi bir gerçeklik olarak durmaktadır. Dilbilimcilerin, özellikle geçtiğimiz yüzyılda başlayıp gittikçe artan bir ilgiyle araştırmalarını yoğunlaştırdıkları tehlikedeki dil olgusu, dil ölümü, dillerin belgelenmesi, dillerin korunması gibi konularla

[2] http://dergi.usiad.net/41.Sayi/Bildiren_Sayi_41.pdf
[3] https://www.ethnologue.com/language/ccr

ilgili çalışma ve projeler önümüzdeki yüzyılda daha somut adımların atılmasına doğru yönelmiş görünmektedir[4].

Başlangıçta dilbilimsel bir olgu olan dil teması veya dil etkileşimi olarak görünen ve özellikle de herhangi bir siyasi veya idari gücü temsil etmeyen dilleri ölüm aşamasına taşıyan tehlikede olma süreci şu şekilde gelişmektedir: *1. Aşama:* Görece güçlü bir dil ile daha zayıf bir dil temas eder. *2. Aşama:* Güçlü dilden zayıf dile sözcük, ek ve cümle yapıları aktarılır ve dil kayması başlar. *3. Aşama:* Güçlü dilin sağladığı imkânlar, zayıf dil konuşurlarına kendi dillerini önemsiz hissettirir. *4. Aşama:* Konuşurlarınca önemsenmeyen dil ikinci plana itilir ve kuşaklar arası aktarım durur. *5. Aşama:* Aktarım silsilesi kopan dil son konuşuru ile birlikte ölür (Çelik Şavk: 2013). Süreç, dış müdahalelerle bazen biraz uzasa bile çoğu tehlikedeki dil için aynen işler. Dillerinden yavaş yavaş uzaklaşan toplumlar, zamanla kültürel değerlerine de yabancılaşırlar. Sonuç olarak o toplumun hafızasında gittikçe belirsizleşerek renksiz izlere dönüşen kültürel ögeler, o milletin öz kimliğini kaybetmesiyle de kaçınılmaz sona ulaşılmış olur.

Kimi tehlikedeki diller için ise süreç farklı gelişir. Herhangi bir dış baskı veya etki olmaksızın da dil ölümü gerçekleşebilir. Bu tip ölümler, daha çok dış dünyadan soyutlanmış ve kendine yeter basit yaşam koşulları (avcı-toplayıcı) ile varlığını sürdüren toplumların dilleri için geçerlidir. Bu diller için sorun konuşur sayısının azlığıdır;

---

[4] Başta UNESCO olmak üzere birçok ülkede resmi kurum, üniversite ve sivil toplum örgütü, konuyla ilgili çalışmalar yapmakta veya yapılan çalışmaları desteklemektedir. Ancak bütün bunların yanında çalışmalarını farklı bir amaç üzerine kurmuş olan http://www.sil.org/un etki alanının çok daha geniş olması düşündürücüdür.

yani, zaten az olan nüfusun zorlu yaşam koşulları nedeni ile zaman içinde eriyip nihayetinde yok olmalarıdır.

Dillerin Tehlikelilik Ölçütleri

Dünya üzerinde konuşulmuş ve konuşulmakta olan çok sayıda dil, bir veya birkaç yönden kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve günümüzde de kalmaktadır[5]. Her tehlikedeki dil sonunda mutlaka yok olmamakla birlikte çoğu için durum hiç de ümit verici değildir. Uzun yıllardır tehlikedeki diller üzerine çalışmalar yapmış bilim insanları, inceledikleri dillerin içinde bulundukları durumları tespit ederek çeşitli derecelendirmeler ve ölçütler geliştirmişlerdir. Bunlardan biri tamamen nüfusa dayalı olup konuşur sayısı 100.000 üzerindeki diller için herhangi bir tehlike (en azından yakın zamanda) görülmezken 50.000-100.000 arası savunmasız, 10.000-50.000 arası kesin tehlikede, 1.000-10.000 arası ciddi tehlikede, 1-1.000 arası ölüm döşeğinde, 0 ise artık ölü olarak değerlendirilmektedir (Çelik Şavk: 2013). Ancak, konuşur sayısının dillerin güvende veya tehlikede olmasının ana belirleyicisi olamayacağı, yapılan bilimsel çalışmalarla ortaya konmuştur. Zira sayıca konuşuru fazla çok sayıda dilin kullanım niteliği bakımından güçsüz olduğu için ileri derecede tehlikelilik arz ettiği, tam tersi daha az sayıda konuşura sahip ancak tüm yönleriyle konuşulan birçok dilin de güvende olduğu bir gerçeklik olarak değerlendirilmiştir.

UNESCO'nun Tehlikedeki Diller Programı[6] çerçevesinde dillerin tehlikelilik ölçütleri ise konuşur sayısının

[5] Tehlikedeki dillerin sayısal dökümü için bk. (Wurm 1996) ve http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap.html.

[6] UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras-Tehlikedeki Diller programı.

ötesinde, konuşma niteliği ile ilişkilendirip şu şekilde belirlenmiştir[7]:

Tehlikenin Derecesi	*Kuşaklararası Dil Aktarımı*
Güvende	Dil bütün kuşaklar tarafından konuşulur; kuşaklararası aktarım kesintisizdir.
Zayıf / Güvende değil	Çocukların çoğu dili konuşuyor, ancak konuşmalar belirli alanlarla sınırlı (ev gibi).
Kesinlikle tehlikede	Dil, evde artık ana dili olarak öğrenilmiyor.
Ciddi tehlikede	Dil, büyük ebeveynler ve yaşlı kuşaklar tarafından konuşuluyor; ebeveynler dili anlayabiliyor, ancak kendi aralarında anlaşabilecek ve çocuklarına öğretebilecek kadar konuşamıyor.
Kritik tehlikede	En genç konuşurlar, büyük ebeveynler ve daha yaşlılardır ve onlar da kısmen ve seyrek olarak konuşuyor.
Ölü	Konuşur kalmamış.

Bu programda hayatiyet/tehlike ilişkisi dokuz etkene bağ-lanmaktadır: 1. Kuşaklararası dil aktarımı, 2. Konuşurların kesin sayısı, 3. Toplam nüfus içindeki konuşurların oranı, 4. Dil kullanımı alanlarındaki değişmeler, 5. Yeni

[7] Buradaki bilgiler, Tehlikedeki Türk Dilleri Projesi için hazırlanmış olan ön çalışmadan aynen alınmıştır. Proje ayrıntıları için www.tehlikedekidiller.com adresine bakılabilir.

alanlara ve medyaya tepki, 6. Dil, eğitim ve okuma-yazma için malzeme sağlanması, 7. Resmi ve kurumsal dil tutumları, resmi statü ve kullanımın dâhil olduğu politikalar, 8. Topluluk üyelerinin kendi dillerine yönelik tutumları, 9. Doküman-tasyonun miktarı ve kalitesi. Bu etkenler arasında en önem-lisi, kuşaklararası dil aktarımıdır[8] ve bu bir dilin kuşaklar arasında hiç kesintiye uğramaksızın çocuklara doğal yollarla öğretilmesidir. Yeni kuşaklara aktarılmayan dil için konuşur sayısının bir önemi yoktur. Zira dilin ömrü mevcut konuşurların ömürlerine bağlı olarak gün gelip sona erecektir. Bu nedenle tehlikedeki dillerin ana belirleyicisi kuşaklararası dil aktarımıdır.

Ana belirleyici paradigma açısından tehlikedeki diller ikiye ayrılır. Birinci tipte anadili konuşurları sayıca zaten çok az olan diller yer alır. İkinci tipte ise kuşaklararası dil aktarımının gittikçe ölçülebilir bir düşme eğiliminde olduğu diller bulunur. Dil aktarımının kesilmesinin çok değişik nedenleri olmakla birlikte, öne çıkan en önemlisi olarak ebeveyn tutumu gösterilmektedir. Çocuklarının gelecekleri ile ilgili kendi dillerinin herhangi bir üstünlük veya ayrıcalık sağlayamayacağını düşünen anne babalar, çocuklarına anadili aktarımında pek de istekli davranmamakta, hatta onları toplumda geçerli olan dile doğru gönüllü olarak yönlendirmektedirler.

Tehlikelilik sürecine girmiş diller için şu iki son gerçekleşmektedir. Daha az rastlanan birinci son, yeniden canlandırılmalarıdır. Bütün dilbilgisel ve işlevsel yönleriyle belgelenmiş diller, zaman içinde canlandırılmaya aday diller olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle dillerin kayıt altına alınması ve çok yönlü belgelenmesi son derece önemli-

[8] http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/cultural-diversity/languages-and-multilingualism/endangered-languages

dir. İkinci ve maalesef daha yaygın olan son ise dil ölümüdür. Belgelenmiş bile olsa, tehlikedeki dillerin büyük çoğunluğu hiç kimse tarafından konuşulmayarak ölüm aşamasına taşınmaktadır. Crystal'ın (2007: 13) vurguladığı gibi "bir dil artık konuşanı kalmamışsa ölmektedir".

Dil ölümü, çok yaygın ve basit tanımıyla, iç ve dış nedenlerle bir dilin kullanım alanlarının daralması, iletişim işlevlerinin giderek sınırlanması ve en sonunda o dili konuşan ve/veya anlayanların kalmaması ile tamamen kullanımdan kalkmasıdır. Diğer bir yönüyle, konuşurların genellikle birkaç kuşağa yayılan süreçte kendi dillerini terk ederek bütünüyle başka bir dilin konuşuru hâline gelmeleridir.

Süresi diller arası farklılık göstermekle birlikte bir müddet "can çekişme" evresinden sonra (İng. *moribund language*) son konuşuru da ölen ve böylece hiç konuşuru kalmayan dile "ölü dil" adı verilir. Dilbilim literatüründe ölü dil (dead language), anadilin sonraki kuşaklara aktarılamamasından dolayı konuşurunun kalmaması durumunu karşılamak üzere kullanılırken "yok olmuş dil" (extinct language) ise yaşayan bir dilin tarihi bir evresini ifade etmede kullanılır. Dillerin ölüm aşamasına ulaşmaları için belirli ve standart bir süre yoktur. Bir dilin ölümü dilin çocuklara doğal yollarla aktarılamamasıyla başlar, hiç konuşurunun kalmamasıyla gerçekleşir.

Dilleri Koruma Çabaları

Tehlikedeki dil olgusu ve dil ölümü ile ilgili dilbilimsel çalışmaların tarihi çok eskiye gitmese de günümüzde çok etkili çalışmalar yapıldığı ve projeler geliştirildiğini söylemek çok da yanlış olmaz. Temel misyonu dilleri korumak ya da belgelemek olmamakla birlikte, şu an için çok sayıda dünya dilini kapsayan verilere sahip *Summer Institute of*

Linguistics (SIL) tehlikedeki diller ile ilgili bilgilere ulaşmamızda önemli bir yer tutmakta. Bu örgütün yayın organı olan *Ethnologue* dünya üzerinde konuşulan dilleri sürekli güncellemektedir ve bu dillerin hayatiyetiyle ilgili bilgilere de yer vermektedir. Ethnologue'a göre en iyi tahminle bu dillerin %20'si ölüm döşeğindedir.

UNESCO'nun konu ile ilgili yaptığı toplantılar, çalışmalar ve yayınlar da dillerin her geçen gün nasıl yok oluşa doğru ilerlediğini göstermekte ve alınacak önlemlerle ilgili çabaları desteklemektedir. Bunların dışında çok sayıda kurum ve kuruluş hem çok yönlü araştırmaları bizzat yürütmekte hem de geliştirilen projelere maddi destek sağlamaktadır.

Tehlikedeki Türk dilleriyle ilgili çalışmalar, tehlikedeki diğer diller için yapılanlarla kıyaslandığında daha geç tarihlere denk gelmektedir. Örneğin Ös tili (Çulım Türkçesi) üzerine Amerikalı iki dilbilimci Harrison ve Anderson; Salır dili üzerine yine Amerikalı Arienne Dwyer; Karaimce üzerine Eva Csato ve David Nathan; Halaççа üzerine Dorfer-Tezcan vb. çalışmalar yapmış ve yapmaktalar. Tehlikedeki Türk dilleri ile ilgili çalışmalar son dönemlerde büyük bir ivme kazanmış ve tezler, saha çalışmaları, projeler ve yayınlarla her geçen gün daha da güçlenmektedir.

Günümüzde kimi artık kaybolmuş, kimisi ise ölüm döşeğinde bulunan Türk dilleri ile ilgili birincil olarak hayatiyetleri üzerine odaklanmamakla birlikte, haklarında çeşitli bilgilere ulaşabildiğimiz ve tarihi çok daha eskiye dayanan şu üç önemli eseri de anmak yerinde olacaktır. Kaşgarlı Mahmud tarafından 1072-1074 yılları arasında tamamlandığı sanılan *Divanü Lugati't-Türk* adlı eser, Türk dil ve değişkelerinin ilk kapsamlı yapısal ve işlevsel dilbilgisi çalışması niteliğindedir. Günümüzde hiçbir çağdaş kolda yaşa-

mayan yapılar veya aydınlatılamayan unsurlar bu eserde kayıtlıdır. Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik *Seyahatname* adlı eserinde, 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında konuşulan irili ufaklı çok sayıda dil, yüzeysel de olsa, kimi özellikleriyle yar almaktadır. Bu dillerden bazıları artık günümüzde ölü veya ölüm döşeğindedir. Yazıldığı çağ için benzeri olmayan bu çalışma Türk dil ve değişkeleri için olduğu kadar, komşu veya akraba diller için de "varlık kayıtları" anlamıyla çok önemlidir. Wilhelm Radlof, 1866-1907 yılları arasında yayımladığı 18 ciltlik (10 cilt metin, 8 cilt tercüme) Türk dil ve değişkelerinden derlediği malzemelerin bulunduğu ansiklopedik eseri, günümüzde hala üzerinde çalışılmamış sahalardaki dilbilgisel malzemeyi barındırmaktadır: "Proben der Volksliteratur der turkischen Staemme Sud-Sibiriens (I-III)". "Proben der Volksliteratur der nordlichen turkischen Staemme (V-VII)". "Proben der Volksliteratur der turkischen Staemme (VIII-X)".

Tehlikedeki Diller ve Kırım Tatarcası

UNESCO tarafından yönetilen "tehlikedeki diller" projesi çerçevesinde oluşturulmuş atlasta Kırım Tatarcası 2 numaralı kategoride yani "ciddi tehlikede" (severely endangered) kabul edilmektedir. Kod numarası ISO 639-3: crh, jct[9] olan Kırım Tatarcası, günümüzde yoğun olarak Kırım Özerk Cumhuriyeti olmak üzere, dünyanın birçok bölgesinde farklı ülkelerde dağınık biçimde yerli veya diaspora dili olarak konuşulmaktadır. Günümüzde Kırım Tatarcasının konuşur sayısıyla ilgili bilgiler kesin değildir. Ancak dilbilim çevrelerince sıkça başvurulan kimi kaynaklardaki verilere değinmek mümkündür. Bu anlamda, UNESCO'nun ilgili yayınında yer alan bilgilere göre Kırım

[9] http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php

Özerk Cumhuriyeti'nde 100.000[10], Romanya ve Bulgaristan'da 20.000; Ethnologue'daki bilgilere göre ise Ukrayna'da 260.000[11], Romanya'da 22.000[12], Bulgaristan'da 1.370[13] Kırım Tatarı yaşamaktadır.

Türkiye'de Kırım Tatarcası konuşur sayısı ile ilgili tarihsel veri nüfus sayım sonuçlarına göre şöyledir[14]:

Nüfus sayım yılı	*Toplam nüfus*	*Toplam Tatarca konuşuru*	*Kadın*	*Erkek*
1935	16,158.567	15,615	8,046	7,569
1945	18,790,987	10,047	5,131	4,916
1955	24,065,543	--------	-------	--------

[10] http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php

[11] [crh] Krym, autonomous republic. 260,000 in Ukraine (2006 A. Goriainov). Population total all countries: 475,540. *Status:* 5 (Developing). Recognized language (2009, No. 1167-VI, Autonomous Republic Crimea Republic Constitution (amended), Articles 11-13), protected language. *Alternate Names:* Crimean, Crimean Turkish *Classification:* Turkic, Southern *Comments:* Sometimes confused with, but distinct from, Tatar [tat]. Muslim.http://www.ethnologue.com/country/UA/languages

[12] [crh] Constanta department: Dobruja. 22,000 in Romania (2006 A. Goriainov). *Status:* 5 (Developing). *Alternate Names:* Crimean Turkish *Dialects:* Central Crimean, Northern Crimean (Crimean Nogai, Steppe Crimean), Southern Crimean. *Classification:* Turkic, Southern *Comments:* Muslim. http://www.ethnologue.com/country/RO/languages.

[13] [crh] Dobrich province: Krushari municipality. 1,370 in Bulgaria (2011 census). *Status:* 5 (Developing). *Alternate Names:* Crimean, Crimean Turkish *Dialects:* Central Crimean, Northern Crimean (Crimean Nogai, Steppe Crimean), Southern Crimean. *Classification:* Turkic, Southern *Comments:* Muslim. http://www.ethnologue.com/country/BG/languages.

[14] Nüfus bilgileri Buran, A., Berna Yüksel Çak (2012). Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar, Akçağ Yayınları, Ankara. adlı kitabın ilgili bölümlerinden derlenmiştir.

1965	31,391,651	--------	-------	--------

Tabloda yer alan sayısal veri, birçok bakımdan tartışmaya açıktır. Burada Tatarca biçiminde adlandırılan dilin konuşurlarının kültürel kimliği net değildir. Ayrıca resmi nüfus sayımlarında bireyler değişik etmenlerle etnik kimlikleriyle ilgi bilgileri paylaşmada çok da gönüllü ve açık davranmamaktadırlar. Bu durum da bizim tabloda yer alan nicel bilgiyi kesin veri kabul etmemizi zorlaştırmaktadır.

Daha güncel veri olarak, Ethnologue'da yer alan bilgiye göre günümüzde 2.000 civarında Kırım Tatarı, Türkiye'de Polatlı civarındaki köylerde yaşamaktadır[15]. UNESCO'nun Tehlikedeki Dünya Dilleri İnteraktif Atlas'ında Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarlarına yer verilmemiştir.

Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarlarının yerleşim bölgeleri ile ilgili Jankowski (2000) kısmen bilgi vermiş ancak nüfus bilgilerine hiç değinmemiştir. Kırımlı (2012) bir proje çerçevesinde hazırladığı kitabında Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarları ile Nogayların benzerliklerini vurgulamış ve sayısal herhangi bir veriye yer vermemiştir.

Sonuç

Bilimsel çalışmalar günümüzde konuşulan çok sayıda dilin yakın/uzak bir zaman diliminde konuşurları tarafından tamamen terk edilmek yoluyla öleceğine işaret etmek-

[15] [crh] Ankara Province, Polatli district, Karakuyu, several villages. 2,000 in Turkey. *Status:* 5 (Developing). *Alternate Names:* Crimean Turkish *Dialects:* Central Crimean, Northern Crimean (Crimean Nogai, Steppe Crimean), Southern Crimean. *Classification:* Turkic, Southern *Comments:* Muslim. http://www.ethnologue.com/country/TR/languages.

tedir. Alınacak önlemler ve yapılacak kimi etkili faaliyetlerle bunların çok az bir kısmının ömrünün bir miktar uzatılabileceği, hemen hemen hepsinin ise günü gelince tarihsel süreçte oluşmuş diller mezarlığında yerlerini alacağı öngörülmektedir. Teknolojinin sağladığı imkânlarla artan dil etkileşimi kimi diller için müthiş avantajlar sağlarken, çok sayıda dil için ise sanılandan öte dezavantaja dönüşmüştür. Bu nedenle geçmişte çok daha uzun süreçte gerçekleşen dil ölümleri günümüzde teknolojik gelişmelere paralel hızda gerçekleşmektedir. Etkisi zamanla değerlendirilmek üzere, son yıllarda teknolojinin sunduğu özellikle iletişimi güçlü kılan imkânların bir kısmı tehlikedeki dillerin korunmasına yönelik girişimlerde kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin bu tür dillerle ilgili çok sayıda internet sitesi açılmış ve buralarda belgeleme, veri paylaşımı ve dil öğretimi çalışmaları yürütülmektedir. Sosyal medya aracılığıyla bu dillerin kullanılması yönünde anadili konuşurları yüreklendirilmeye çalışılmaktadır. Yine çoğu tehlikedeki dil için çoğu belgelemeye yönelik olsa da, projeler üretilmekte ve bu çerçevede öğretim programları geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Tehlikedeki diller arasında çok sayıda Türk dil ve değişkesi de yer almaktadır. Bunlardan biri olan Kırım Tatarcası için koruma ve yeniden eski canlılığına kavuşturma çaba ve çalışmaları son yıllarda artarak sürmektedir. Özellikle Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde alınan önlemler ve atılan adımlar, dilin yaşatılması için son derece önemlidir. Anaokullarından başlamak üzere anadili eğitiminin güçlendirilmesi, dilin bütün toplumsal katmanlarda kullanımının teşvik edilmesi ümit verici gelişmelerdir. Türkiye'de sürdürülen çalışmaların en önemlilerinden biri Kırım Tatarcasının Milli Eğitim Bakanlığı müfredatına alınması girişimidir. Yaşayan Diller ve Lehçeler programı kapsamında

Kırım Tatarcasının da seçmeli ders olarak yer alması çalışmaları tamamlandığında, en azından Türkiye'de, kırım Tatarcasının korunmasına yönelik güçlü bir adım atılmış olacaktır.

DİASPORA KAVRAMI ÜZERİNE*

*Fırat YALDIZ**

Öz

Diaspora kavramı, özellikle 20. yüzyılda meydana gelen uluslararası siyasi gelişmelerle doğru orantılı olarak, günümüzde her zamankinden daha sık kullanılan, popüler bir kavram haline gelmiştir. Diaspora kavramına ilişkin bu geniş kullanım alanı, diaspora (olan veya böyle adlandırılan) toplumlarına ilişkin çalışmaları da etkilemiştir. Ev sahibi devletin ülkesinde yaşayan diaspora toplumlarıyla ilişkisi kadar, anavatanın diasporasıyla ilişkileri de güncel bir konu haline gelmiştir.

Giriş

Diaspora kavramı, uluslararası göç hareketlerinin sayısal olarak artması ve sosyal etkisinin güçlenmesiyle, güncel bir tartışma alanı haline gelmiştir. Literatürde kavramın tarihsel köklerine ilişkin etimolojik araştırmalar, diasporaların özellikleri, sınıflandırılması, anavatan ve ev sahibi devletlerle ilişkileri gibi birçok alanı da kapsayacak şekilde ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla tartışılmaktadır. Bu bağlamda, kimlerin diaspora olarak tanımlanabileceği ve uluslararası göçün bu kavramsal tartışmalara etkisi son dönemlerde daha yoğun bir şekilde incelenmektedir.

Kuramsal bir çerçeveye sığdırılamayacak kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan kavram, daha çok Batı dünyasında araştırılmakta ve tartışmalar da Batılı bir retorik üzerinden yürütülmektedir. Bir eleştiri değil bir tespit ola-

---

* Bu makale, 11.12.2015 tarihinde Eskişehir'de yapılan "*Göç, Kültür ve Kimlik Kapsamında Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı*"nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Dr., Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, İzmir/Türkiye.

rak vurgulanan bu durumun, genelde doğudan Batı'ya doğru göçün bir sonucu olduğu düşünülebilir. Binlerce yıldır ve genelde Batı'ya doğru devam etmekte olan göç, "Doğu"ya akraba devlet (anavatan), "Batı"ya ise ev sahibi devlet (vatan)[1] rolünü vermiş, Batı'da yaşayan Doğulu toplumların Batılı bir gözle incelenmesi de diaspora araştırmalarının genel karakteristiği olmuştur. Nitekim literatürde de, İsrail'deki Amerikan diasporasından değil de ABD'deki Yahudi diasporasından bahsedilmesi veya Ermenistan'da yaşayan Fransızların değil Fransa'daki Ermeni diasporasının etkinliğinin vurgulanması, tarihsel ve güncel (doğudan batıya) göç sürecinin doğal bir sonucudur. Bu bağlamda, diaspora konusuyla ilgili temel kitapların çok büyük bir bölümünün de, Batılı yazarlar tarafından, Batılı üniversitelerde yazılmış ve basılmış olduğunu belirtmekte yarar vardır (Yaldız, 2013: 291). Diaspora kavramının, günümüzde Batı'da yaşayan Doğulu toplumlar için kullanıldığı; Doğu'da yaşayan Batılı toplumlar içinse pek tercih edilmediği görülmektedir.

Türk diasporasını oluşturma ve/veya diaspora ile bağlarını güçlendirme çabası içerinde olan Türkiye Cumhuriyeti de Dışişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı gibi köklü kurumlarını yurtdışındaki varlığını da kapsayacak şekilde yeniden yapılandırırken, "vatandaş", "soydaş", "akraba" kavramları çerçevesinde yürütülen çalışmaları Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Yunus Emre Vakfı gibi yeni kurumsal yapılarla güçlendirmektedir. Ancak tam da bu noktada vurgulanma-

[1] Ev sahibi devleti, diasporanın yaşadığı ülke devleti; akraba devleti ise, diasporanın kendini etnik vs. bakımından ait hissettiği devlet olarak tanımlamak mümkündür.

sı gereken önemli bir konu da şudur ki diaspora kavramına ilişkin akademik tartışmalar, Türkiye akademisinde yeterince ilgi görmemiş ve Türk Diasporası kavramı *a priori* olarak kullanılır olmuştur. Türk diasporasının öznesi olarak kullanılan (i) vatandaş, (ii) soydaş, (iii) akraba kavramları yasal ve/veya akademik olarak tanımlanmamış, Türk Diasporasının kimlerden oluştuğu, kimlerin Türk Diasporasının parçası olduğu sorgulanmamıştır. Hatta bir "Türk diasporası var mıdır?" sorusu bile, cevaplanmak bir yana, sorulmamıştır. Bu çalışmada da -başka bir çalışmanın konusu olması gereken- bu sorulara cevap aranmayacaktır. Nitekim coğrafi, hukuki, tarihsel ve siyasal anlamda farklılıklar gösteren Türkiye dışındaki Türklerin, Batılı çalışmalar üzerinden incelenmesi ve Batılı kavramlarla anlatılması son derece önemli bir eksikliktir. Bu durum, diaspora çalışmalarına ilişkin edilgen değil etkin bir tutum benimsenmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Türk diaspora kavramına ilişkin çalışmaların önemi vurgulanmaktadır.

Diaspora Kavramı

Antik Çağ'dan beri var olan diaspora[2] olgusu, günümüzde de yoğun bir tartışmanın öznesi haline gelmiştir. 1990 yılında dünya genelinde yaklaşık 154 milyon göçmen varken, 2000 yılında bu sayı 175 milyonu, 2013 yılında ise 232 milyonu bulmuştur[3]. Uluslararası sistemde meydana gelen böylesine hızlı ve büyük bir hareketlilik, diaspora kavramının kullanımını da fazlasıyla arttırmıştır. "Vaktiyle Yahudilerin, Yunanlıların ve Ermenilerin dağılmasını tarif eden diaspora kelimesi, artık 'göçmen', 'vatansız', 'mülteci', 'misafir işçi', 'sürgün topluluğu', 'yurtdışı topluluğu', 'etnik

[2] Diaspora kelimesi, en basit tanımıyla "sağa sola dağılmış/saçılmış tohumlar" anlamına gelmektedir.

[3] http://esa.un.org/unmigration/wallchart2013.htm

topluluk' gibi terimleri kapsayan daha geniş bir anlambilimsel alana" karşılık gelmektedir (Tölölyan, 1991: 4). Yine son dönemlerde, diasporanın anlamı da belirsizleşmektedir. "ABD'deki Yahudi diasporası" bir topluluğu, "diasporada yaşayan Yahudiler" bir ülke/bölgeyi, "diasporada doğan Yahudiler, diasporalı Yahudiler" coğrafi bir yeri/mekânı, "diasporizm" bir ideolojiyi, "diasporik" sosyal bir akımı anlatmaya çalışan yan kullanımlardır. Bazı ülkelerde ise *expatriate* (ülke dışında yaşayan), *oversea* (denizaşırı ülkelerde yaşayanlar) ve *ressortissant* (uyruk) gibi diaspora kavramına yakın anlamlı kelimeler kullanılmaktadır. Ayrıca diaspora kavramı, kimlik, etni, ulus, göç, getto, ve azınlık gibi kavramlarla da yakın ilişki içerisindedir (Yaldız, 2014).

Etnik gruplar, göçmenler ve yabancılarla ilgili akademik tartışmaların birçoğunda ve azınlık-çoğunluk ilişkisi ile ilgili değerlendirmelerde, diaspora kavramına çok az yer verildiği görülmektedir (Safran, 1999: 364). Hâlbuki diaspora kelimesi, bu tartışmalar bağlamında önemli bir yere sahiptir. "*Tarihin ve talihin öznesi olan insanlık macerasını anlatan maceraperest bir kelime*" (Marienstras, 1999: 363) şeklinde betimlenen diaspora kavramının günümüzdeki anlamını kavrayabilmek için, tarihte geriye doğru gitmek gerekir.

Aslında kadim bir kelime olan diaspora, küreselleşmenin etkisiyle -coğrafya, kimlik ve aidiyet gibi kavramlarla ilişkisini alt üst eden- yeni bir anlama sahip olmaya başlamıştır (Braziel ve Mannur, 2007: 1). Etimolojik olarak Yunanca *dia* ve *sperien* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan *diaspeiro* fiilinin kullanımına, MÖ. 5. yüzyılda Sofokles, Herodotos ve Tukidides'te rastlanmaktadır (Dufoix, 2011: 17). Yunanca *diaspeiro/diasperien* kelimesinden türeyen diaspora kavramı ise, *Septuagint*'de anavatanları dışında sürgünde yaşayan Yahudileri tanımlamak için ve İskenderi-

ye'de yaşayan Helenik Yahudi topluluklarını kastederek kullanılmıştır (Braziel ve Mannur, 2007: 1). Genel olarak Filistin dışında yaşayan Yahudiler için kullanılır hale gelen diaspora kelimesinin Yunanlılar tarafından Küçük Asya ve Akdeniz'in Arkaik dönemde (MÖ. 800-600) kolonizasyonunu ifade etmek için kullanıldığı da belirtilmektedir (Cohen, 1999: 266).

Daha çok Yahudiler için kullanılan diaspora kavramı, tarihsel süreç içerisinde anayurdundan ayrılan diğer bazı topluluklar için de kullanılır olmuştur. Bu toplulukların başında da Afrikalılar ve Ermeniler gelmektedir.

"Siyah diaspora", ilk olarak Abiola Irele tarafından Ekim 1965'te yayınlanan *Negritude or Black Cultural Nationalism* başlıklı makalede (1965) kullanılmıştır. "Afrika diasporası" ise, George Shepperson tarafından *The African Abroad or the African Diaspora* başlıklı tebliğde (1966) kullanılmıştır. Dufoix (2011: 22), bu terimlerin 1950'lerden itibaren entelektüel çevrelerde dolaşımda olan terimler olduğunu belirtmektedir. Paul Gilroy'un 1993 yılında yayınladığı ve Afrika diasporasını, Afrika tarihi ve kültürü bağlamında ele alan *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* isimli kitabı (1993) diaspora çalışmalarına yapılan en önemli ve güncel katkılardan biridir.

Binlerce yıldır süren dağılmışlıklarına rağmen Ermeniler, 19. yüzyıla kadar "diaspora" kavramıyla tanımlanmazlar. Bu dönemde Almanya'da, İngiltere'de ve ABD'de sıkça kullanılmaya başlanan diaspora kelimesi, dinleri etrafında birleşmiş Ermeniler gibi halklara da gönderme yapmaktadır (Dufoix, 2011: 26). 1931'de Simon Dubnov, *Encyclopedia of the Social Science*'ın *diaspora* maddesinde Ermenileri örnek olarak gösterir: "*Diaspora, kendi devletinden ya da yurdundan ayrılmış ve başka uluslar arasında dağılmış, ancak* [,] *kendi ulusal*

kültürünü koruyan bir ulus ya da ulusun bir parçası için kullanılan, Yunanca bir terimdir. ... Diasporanın tipik bir örneği, çoğu yüzyıllardır kendi ulusal küçük yurtlarının dışında gönüllü olarak yaşayan Ermenilerdir..." (Dufoix, 2011: 27).

Diaspora kavramını Yahudiler için kullanılan özel bir isim olmaktan çıkararak, benzeri tarihsel tecrübeleri yaşamış diğer topluluklar için de kullanılabilmesinin önünü açan bu tanım, kavramın gelişimine katkı sağlamıştır. Nitekim "Dubnov'un metni, 'diaspora' teriminin yayılmasında önemli bir rol oynar; genel olarak sekülerleşmesini, özel olarak da Yahudi halkının tarihsel deneyiminden yavaş yavaş kopmasını sağlar" (Dufoix, 2011: 27). Bazı akademisyenler, Dubnov'un yaklaşımını, diaspora kelimesini sınırlı (sadece Yahudiler için) kullanma çağrısı olarak okurken, bazıları da bu yaklaşımı kavramsal bir açılım olarak görürler. Robert Park, 1939'da Dubnov'un yaklaşımını daha da genişleterek, diaspora kelimesini Asyalılar için de kullanır (Park 1939, aktaran Dufoix, 2011: 28).

Diaspora kavramındaki bu genişleme, 1960'larda etkisini iyice gösterir, gazete ve sözlükler de bu geniş yaklaşımdan etkilenir. 1961'de Webster, kavramı "ortak ulusal kökene ya da inanç ortaklığına sahip insanların dağılması ve bir ülkenin başka ülkelere dağılmış halkı" olarak tanımlar (Dufoix, 2011: 28). Le Monde 1968'de "Çek diasporası" terimini kullanır (Dufoix, 2011: 28). Pierre Gilbert, *Dictionnaire des mots contemporains*'de tanımın "Yahudilerin yanı sıra başka halkları da kapsayacak şekilde" genişletilmesini benimser (Gilbert, 1980, aktaran Dufoix, 2011: 28). *Encyclopedia of the Social Science*'dan 1968'te çıkarılan *diaspora* maddesi ise, 2001 yılında Robin Cohen'in metniyle yeniden yer alır (Cohen, 2001: 3642-3645).

Sonuç olarak, diaspora kavramına ilişkin gelişmeler iki önemli noktadan devam etmiştir. İlk olarak, kavramın ortaya çıkışı ve ilk anlamı, doğrudan ve sadece Yahudilerle ilişkilendirilmiş, neredeyse bir özel isim gibi kullanılmıştır. Ancak tarihsel süreçte göç, sürgün gibi benzeri deneyimleri yaşayan diğer halklar da özellikle 19. yüzyıldan sonra diaspora olarak değerlendirilmeye ve dolayısıyla kavramın tanımı genişlemeye başlamıştır. Afrikalılar ve Ermeniler bu kavramsal açılımın başat aktörleri olarak görülse de Yunanlılar, Hintliler, Çinliler, Kürtler, Filistinliler ve daha birçok topluluk, diaspora tanımının bağlamına dâhil olabilmektedir. İkinci olarak, Avrupa dillerinde neredeyse 20. yüzyılın ortalarına kadar yalnızca ilahiyat veya din incelemeleri alanlarının konusu olan (Dufoix, 2011: 26) diaspora kavramı, günümüzde seküler bir anlam kazanmış ve daha çok etnik bir çerçeveye ulaşmıştır.

Diasporaların Özellikleri

Diaspora çalışmaları konusunda, en yetkin isimlerden biri olduğu kabul edilen ve en çok atıf yapılan yazarlar arasında yer alan William Safran, kavramın içeriğinden çok niteliği üzerinde durmaktadır. Safran, "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return" başlıklı makalesinde, diasporanın "ne olduğu" değil "nasıl olduğu"nu tartışarak, bir diaspora grubunun altı temel özelliğini şöyle sıralamaktadır (1999: 364-365): 1. Kendileri veya ataları, belirli bir merkezden, iki veya daha fazla (çevre veya yabancı) bölgeye dağılmışlardır. 2. Anavatana ilişkin (fiziki konumu, tarihi ve başarılarını da kapsayan) ortak bir hafıza, vizyon veya mitosu korurlar. 3. Misafir oldukları toplum tarafından, tam olarak kabul görmediklerine ve muhtemelen de asla kabul görmeyeceklerine inanırlar ve bu yüzden kendilerini kısmen yabancı ve izole edilmiş hissederler. 4.

Tarihsel anavatanlarını, kendilerinin gerçek, ideal evi olarak kabul ederler; şartlar uygun olduğunda kendileri veya sonraki nesiller, anavatana geri dönecektir/dönmelidir. 5. Hep birlikte, anavatanın korunması veya yeniden yapılandırılması ve anavatanın güvenliği ve refahı için çalışmaları gerektiğine inanırlar. 6. Anavatanla bağlarını korumaya devam ederler ve etnik bilinçleri ve dayanışmaları, önemli ölçüde bu ilişki üzerinden tanımlanır. Safran (1999: 364-365), bu özelliklerin hemen ardından, bu tanım bağlamında "hiçbiri Yahudi diasporasının 'ideal tip'ini tam olarak karşılamasa da günümüzde Ermeni, Mağribi (Kuzey Afrika), Türk, Filistin, Küba, Yunan ve belki Çin diasporalarından" bahsedilebileceğini belirtmektedir.

Safran'ın belirttiği bu özellikler, 20. yy. başlarındaki Yahudi diasporasının durumuyla örtüşmektedir. Ancak günümüzde kendini diaspora olarak adlandıran birçok grubun (Çin, Meksika, Afrika diasporaları) ve hatta Yahudi diasporasının dahi, bu özelliklerin bir kısmını (anavatana geri dönme düşüncesi, ev sahibi toplum tarafından kabul edilmedikleri inancı gibi) taşımadığı görülmektedir. Sideri (2008: 32-47), Safran'ı travma, sürgün ve nostalji üzerinden tanımlama yapmakla eleştirmekte ve diaspora kavramını tanımlamaya çalışmanın, bizi, diasporanın bir kuramsal çerçeve olarak ortaya çıktığı tarihsel bağlamı sınamaya zorladığını; bunun ise tarihsel deneyimlerin, eğilimlerin ve gündemlerin çokluğu/farklılığı nedeniyle imkânsız bir uğraş olduğunu belirtmektedir.

Diaspora çalışmalarının en önemli eserlerinden biri olan 1997 tarihli "Global Diasporas: an introduction" kitabının yazarı Robin Cohen de (1997: 4), Safran'ın diaspora algısının ve özellikle anavatan (*homeland)* vurgusunun Yahudi diasporasının gelenek ve deneyimlerinden fazlasıyla

etkilendiğini belirtmektedir. Cohen, hem Yahudi diasporasının genel özelliklerini hem de gittikçe daha geniş bir anlamda kullanılan diaspora teriminin gelişimini kapsayacak bir kavramsal çerçeve çizilmesi gerektiğini vurgulamakta (1997: 5) ve dokuz özellik sıralamaktadır (1997: 180-187): 1. Anayurttan genellikle travmatik bir şekilde ayrılma, 2. (ya da) anayurttan iş aramak, ticaret veya kolonyal amaçlar gibi nedenlerle ayrılma, 3. Kolektif bir hafıza ve anayurda ilişkin mitos, 4. Varsayılan anayurdun idealize edilmesi, 5. Geri dönüş hareketleri, 6. Uzun zamandan beri devam ettirilen güçlü bir etnik grup bilinci, 7. Ev sahibi toplumlarla sorunlu bir ilişki, 8. Diğer ülkelerdeki soydaşlarla birlikte dayanışma duygusu, 9. Hoşgörülü ev sahibi devletlerde, daha iyi bir yaşam kurma ihtimali.

Cohen'in belirttiği bu özellikler içerisinde, özellikle ikisi, diaspora toplumlarını günümüz koşullarında tahlil edebilmek için son derece önemli kriterlerdir. Diaspora kavramını, "anayurttan travmatik bir şekilde ayrılma" şartına bağlayan yaklaşım yerine, diaspora toplumlarının "anayurttan iş aramak, ticaret veya kolonyal amaçlar gibi nedenlerle ayrılma" neticesinde de oluşabileceğini kabul etmek, 21. yüzyılın toplumsal, siyasal, küresel ve ekonomik gerçekleriyle örtüşmektedir. Cohen'in ikinci değerli katkısı "diğer ülkelerdeki soydaşlarla birlikte dayanışma duygusu"nu vurgulamış olmasıdır. Ulaşım, haberleşme gibi alanlarda meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle, diasporaların sadece anavatanla değil diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla da işbirliği ve dayanışma içerisinde olması, diasporaların küresel aktörler olabilmeleri için önemlidir.

Cohen, yukarıda bahsedilen özelliklere ek olarak Clifford'a atıfla (1994: 302-338) diasporaların asla "sadece milliyetçi" olamayacaklarını da belirtmektedir (1997: 135). Dias-

poralar, kendi ulusal kimlikleri ile yaşadıkları ülkenin ulusal kimliği arasındadır. Her ne kadar bazı diasporaların bünyelerinde kendi ulus-devletlerini kurmak isteyen milliyetçi gruplar yer alsa da ulusal bilince ilişkin özlem, ordusu, polisi, bayrağı olan BM üyesi bir devlet kurma ideali boyutunda değildir. Diasporalar, ulus-devlet ile "seyahat eden kültürler" (*travelling cultures*) arasında bir yerdedir; fiziki bağlamda bir ulus-devlette yaşarlar ancak duygusal olarak ulus-devlete ilişkin zaman ve mekânın ötesindedirler (Cohen, 1997: 135-136).

Rogers Brubaker, 2005 yılında yazdığı "The 'diaspora' diaspora" başlıklı makalesinde ise 3 kriter belirlemektedir (2005: 1-19): (i) Dağılma, (ii) Anayurda yönelim, (iii) Psikolojik sınırların korunması. Brubaker'ın yaklaşımının diğer eserlere kıyasla daha yüzeysel ve bazı noktalarının açıklanmaya muhtaç olduğu görülmektedir.

Sheffer (2003: 9-10), etno-ulusal diasporaları şöyle tanımlamaktadır: (i) Zorunlu veya gönüllü göç sonucu oluşmuştur. (ii) Üyeleri, aynı etno-ulusal kökenden geldiklerini kabul eder. (iii) Anavatan dışındaki bir veya daha fazla ülkede ve azınlık olarak yaşamaktadırlar. (iv) Üyeleri, hem anavatanla hem de diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla bağlarını sürdürürler. (v) Üyeleri hem diasporanın diğer üyeleriyle hem de bütün bir ulusla dayanışma içindedir; kültürel, sosyal, ekonomik ve politik açıdan aktiftirler. (vi) Diğer birçok faaliyetlerinin yanı sıra, diaspora üyeleri diasporalar, ev sahibi devletler, anavatan ve uluslararası aktörler arasındaki kompleks ilişkiyi etkileyecek devlet-ötesi (*trans-state*) iletişim ağları kurarlar.

Sheffer da -Cohen gibi- zorunlu göç kriterini aşan bir bakış açısıyla gönüllü göçün de diasporaların oluşumuna neden olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca, yine Cohen'in

belirttiği "diğer ülkelerdeki soydaşlarla birlikte dayanışma duygusu"nu Sheffer'ın daha da ileri taşıyarak diaspora üyelerinin, hem anavatanla hem de diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla bağlarını sürdürdüklerini, dayanışma içinde olduklarını; kültürel, sosyal, ekonomik ve politik açıdan aktif olduklarını ve diasporalar, ev sahibi devletler, anavatan ve uluslararası aktörler arasındaki kompleks ilişkiyi etkileyecek devlet-ötesi iletişim ağları kurduklarını belirtmesi, diaspora olgusuna son dönemlerde yapılmış en değerli katkılardan biridir.

Farklı yazarların görüşlerine yer verilen bu bölümde, son olarak bir topluluğun diaspora olarak adlandırılabilmesi için "zaman" unsurunun önemine vurgu yapmak yerinde olacaktır. Marienstrass (1999: 363), "[D]iaspora kelimesi bugün, ev sahibi toplumda görünür büyüklükte bir sayıya sahip tüm göçmen toplumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Fakat [bu toplumların] gerçekten diaspora olup olmadığını bilmek için, zaman geçmesi gerekir." demektedir. Cohen de -Marienstrass'a atıfla- bir göçmen topluluğunun başka bir ülkeye ulaşması ile doğrudan bir diaspora kurulmuş olamayacağını, ABD'de ise bu hatanın yaygın bir şekilde yapıldığını belirtmektedir. Diasporik bilincin oluşması veya korunması için, geçmişle güçlü bir bağ ve/veya bugün ve yarın asimilasyona karşı direnç olmalıdır (Cohen, 1997: 186). Toplumun bir statüden (göçmen) diğer statüye (diaspora) geçişi bağlamında, göçmen toplumları diaspora toplumlarına dönüştüren noktayı araştırmak, çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Somuta indirgenmiş tarih ve tanımları da (ev sahibi devlete varış tarihi, vatandaşlık başvuru tarihi, vatandaşlığı aldığı tarih, yerleşikliğin bir göstergesi olarak iş bulduğu ve/veya ev satın aldığı tarih gibi), sosyal ve psikolojik araştırmaları da bir yana koyan Sheffer,

bu sorunsala değerli bir soruyla karşılık vermektedir (2003: 17). Diaspora toplumunun üyeleri, neden sadece kimliklerini korumakla yetinmeyerek, bu kimlikle tanımlanmak, bir diaspora çatısı altında örgütlenmek, harekete geçmek ve hem anayurtla hem de diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla bağlarını korumak isterler? Cevabı, coğrafya, anayurt, ev sahibi devlet, etnik kimlik gibi olgulara göre farklılık gösterecek bu sorunun belli bir diaspora toplumunu ve genel olarak diaspora kavramını anlayabilmek için son derece anlamlı olduğu düşünülmektedir.

Diaspora oluşumunu, belli bir süre geçtikten sonra da ortak bilincin sürüyor olmasına bağlayan bu görüşlere ek olarak, diaspora topluluklarındaki genç ve yaşlı üyeler arasında doğması muhtemel iletişim sorunlarını da göz önüne almak gerekir. Anayurtta doğan ve ev sahibi devlete göç eden birinci kuşak ile ev sahibi devlette doğan ikinci kuşağın bakış açıları arasında önemli farklılıklar bulunabilir. Bu durumun, kuşaklar arası iletişimin kopmaması ve diaspora bilincinin devam etmesi açısından önemi bağlamında, Radhakrishnan (2007: 123) iki kuşak arasında "empati" yapılabilmesinin önemini vurgulamaktadır. Lowe (2007: 132-155) ise, birinci ve ikinci kuşak arasındaki uyumsuzluk bağlamında, kültürü kuşaktan kuşağa ve dikey olarak aktarılan değişmez bir olgu olarak görmek yerine, bir toplumdan diğerine -ırk, cinsiyet, ve milliyet çizgilerinin de ötesine geçerek- yatay olarak aktarılabilen bir olgu olarak yorumlamayı tavsiye etmektedir.

Yukarıda bahsedilen bu çalışmaların temelinde yatan sorunsal, günümüzde neredeyse anavatanının dışında yaşayan herkes için (göçmen, mülteci, işçi, işadamı, öğrenci) diaspora kavramının kullanılması ve bu fazlasıyla geniş kullanımın diaspora kavramının anlamını bulandırmasıdır.

Bu bağlamda ortaya atılan en temel soru "anayurt dışında yaşayan herkes (bir etnik grup), doğal olarak diaspora mıdır?" sorusudur (Reis, 2004: 42). Diasporaların özelliklerini belirlemek amacıyla yukarıda incelenen çalışmalardan da görüldüğü üzere, literatürde bu soruya verilen cevap "Hayır"dır; ama kimlere, ne zaman ve hangi koşullarda diaspora denilebileceği de net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Diasporaların özelliklerinin neler olduğu ve hangi grupların diaspora olarak adlandırılabileceği gibi konularda, henüz net ve ortak bir yaklaşım bulunmamaktadır. Ancak günümüzdeki tartışma ve gelişmelerin, "diasporanın oluşumuna, sadece zorunlu göçün değil iş, eğitim, ticaret, evlilik gibi nedenlerle gerçekleşen gönüllü göçün de kaynaklık edebileceği" ve "diasporaların diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla da iletişim ve işbirliği içerisinde olması gerektiği" hususları, kavramın güncel yorumuna en önemli katkılardır.

Diasporaların Sınıflandırılması

Diasporanın tanımı ve özelliklerine ilişkin yukarıda açıklanan tartışma, diasporaların sınıflandırılmasına da yansımış, sınıflandırma sorunu bu tartışmayı kavramsal anlamda yeni boyutlara taşımıştır. Armstrong, 1976 yılında yazdığı "Mobilized and Proletarian Diasporas" başlıklı makalesinde, (1976: 393-408) seferber (*mobilized*) diasporalar ve emekçi (*proletarian)* diasporalar olmak üzere ikili bir sınıflandırma yapar. Emekçi diasporalar, modern yönetimlerin dezavantajlı ürünleridir. Seferber diasporalar ise çok etnili yönetim altında -statülerine ilişkin özel bir avantajları olmamakla beraber- diğer gruplarla kıyaslandığında fiziksel ve kültürel anlamda çok daha avantajlı olan etnik gruplardır (Armstrong, 1976: 393).

Sheffer ise, 1986 yılında yazdığı "A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics" başlıklı

makalede, diasporaları başka bir bakış açısıyla sınıflandırmayı teklif eder (1986: 1-15): Tarihsel diasporalar ve Modern diasporalar. Yahudi, Ermeni ve Yunan diasporaları gibi tarihsel diasporalara ek olarak, günümüzde yeni bir fenomen olarak ortaya çıkan modern diasporalar, anavatanları dışında başka bir ev sahibi devlette yaşayan, fakat anavatanlarıyla duygusal ve fiziksel bağlarını güçlü bir şekilde sürdüren göçmen orijinli etnik azınlık gruplarıdır. Modern diasporalar, Avrupa'ya, Kuzey Amerika'ya, Basra Körfezine yönelik büyük göç dalgalarının sonucu olarak oluşmaktadır (Sheffer, 1986: 1-15). Sheffer'ın kronolojik yaklaşımı, diaspora kavramının güncel yorumu açısından son derece değerlidir; tarihsel diaspora ve modern diaspora ayrımı, kavramsal ve kuramsal çerçeveyi belirlemeyi kolaylaştırmaktadır.

Robin Cohen, diasporaları beş başlık altında sınıflandırmaktadır: a. Mazlum diasporalar (*Victim diasporas)*: Yahudiler, Filistinliler, İrlandalılar, Afrikalılar ve Ermeniler. b. Emek diasporaları (*Labour diasporas*): Hintliler, İtalyanlar, Türkler. c. Emperyal Diasporalar (*Imperial diasporas*): İspanyollar, Portekizler, Hollandalılar, Almanlar, Fransızlar, İngilizler. d. Ticaret diasporaları (*Trade diasporas*): Çinliler, Lübnanlılar. e. Kültürel diasporalar (*Cultural diasporas*): Karayipliler.

Cohen (1997: 179), bu yaklaşımın keskin çizgiler içeremeyeceğini açıklayarak, ilgili diaspora gruplarının zaman içerisinde değişebileceğini ve bu başlıklardan birkaçıyla örtüşebileceğini belirtmektedir. Yahudilerin hem mazlum diaspora hem işçi diasporası, hem ticaret diasporası hem de kültürel diaspora olarak değerlendirilebilecek olması da bu duruma bir örnektir. Cohen'in bu yaklaşımının, kavramın güncel yorumuna sınırlı bir katkısı olabilecektir. Tematik

yaklaşım, bir diaspora grubunun (Yahudi diasporası) dört tematik gruba da dâhil ederek, sınıflandırma çabalarının ortaya çıkış noktasını anlamsızlaştırmaktadır. Bu yaklaşım, hem tarihsel ve güncel gelişmelerin diaspora olgusuna etkisini önemsizleştirmekte hem de tematik sınıflandırmanın işe yararlığını zedelemektedir.

Sheffer (2003: 23), diasporaların ilişkide oldukları anavatanın siyasi durumu bağlamında, devleti olan (*state-linked*) diaspora ve devletsiz (*stateless*) diaspora ayrımı yapmakta ve devletsiz diasporayı, diasporanın kökeni olan anavatanın bilinmediği veya başka bir ulus tarafından yönetildiği durumlar için kullanmaktadır. Bu sınıflandırma, diaspora olgusunun genel çerçevesini çizmek için yetersiz olsa da, akraba devlet diaspora ilişkileri açısından önemlidir.

Diaspora kavramının içeriğinin, dönemsel gelişmeler bağlamında zenginleştiğini belirten Michele Reis, "Theorizing Diaspora: Perspectives on 'Classical' and 'Contemporary' Diaspora" başlıklı makalesinde (2004: 41-56), diasporaları üç ayrı dönemde incelemektedir: (i) Klasik Dönem (tarihsel diasporalar: Yunan diasporası, Yahudi diasporası), (ii) Modern Dönem (1500-1945) (iii) Çağdaş (veya Geç-Modern) dönem (1945 sonrası). Reis, Klasik Dönem'de temel olarak Antik Çağ ve sonrasını kastetmekte, Yahudi Diasporasına ve bu dönemde oluşmaya başlayan Ermeni Diasporasına atıf yapmaktadır. Modern Dönemi ise, (i) Avrupa Pazarının genişlediği 1500-1814 arası dönem, (ii) 1815-1914 arası Sanayi Devrimi Dönemi, (iii) İki Dünya Savaşı arası dönem (1914-1945) olarak üç alt döneme ayırmaktadır. Bu dönemde meydana gelen siyasi gelişmeler nedeniyle değişen coğrafi ve politik sınırlar, özellikle kölelik ve kolonizasyon süreçleri, diaspora olgusunu Klasik Dönemden

daha farklı boyutlarda etkilemiştir. Ancak Reis (2004: 42), Klasik Dönem ve Çağdaş Dönemi karşılaştırmalı olarak incelemeye odaklandığı için, Modern Dönemi incelemediğini belirtmektedir. Reis, çalışmasında, 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında başlayıp günümüze kadar devam eden Çağdaş Dönem'in diaspora olgusuna etkisini, ABD'deki *hispanic*ler üzerinden incelemektedir. Reis'in bu yaklaşımı, kavramın içeriğini ve diaspora toplumlarının niteliğini, tarihsel süreç ve küresel/politik gelişmelerle birlikte yorumlaması nedeniyle daha açıklayıcı görünmektedir. Diaspora kavramının, yukarıdaki üç tarihsel dönem bağlamında değiştiği, dünya genelinde meydana gelen sanayi devrimi, küreselleşme, dünya savaşları gibi gelişmelerden etkilendiği düşüncesi, günümüz diaspora toplumlarını yorumlamaya daha uygun bir altyapı hazırlamaktadır.

Ancak yukarıda bahsedilen bu sınıflandırmalar, Batı siyasi tarihine ilişkin (Avrupa pazarının genişlemesi, Sanayi Devrimi, I. ve II. Dünya Savaşları gibi) dinamikler göz önüne alınarak yapıldığı için, genel olarak Türkiye dışındaki Türkleri kapsayabilmekten uzaktır. Dolayısıyla, diasporaların özelliklerine ilişkin kuramsal çerçevenin (Yahudiler ve Ermeniler gibi verili toplumsal örneklerden yola çıkarak yürütülen diaspora çalışmalarının), bu anlamda önemli bir eksikliği ortaya çıkmakta ve mevcut çalışmaların genişlemesi ve zenginleşmesi gerekmektedir.

Sonuç

Günümüzde çok daha sık ve kolay kullanılmaya başlanan bir kavram olan diasporanın, ifade etmesi gereken kavramsal çerçevesi genişlemiş ve belirsizleşmiştir. Bu durumun da etkisiyle, kavramın anlamını belirleme ihtiyacı ortaya çıkmış ve literatürde diasporaya ilişkin (diasporaların özellikleri ve sınıflandırılması gibi çeşitli başlıklarda)

tartışmalar yoğunlaşmış ve uluslararası ilişkiler araştırmalarını da zenginleştiren çok değerli eserler üretilmiştir. Bu gelişmelere rağmen, diaspora kavramına ilişkin genel kabul görmüş bir tanımdan bahsetmek mümkün değildir. Türkiye'de, yurtdışındaki Türk varlığına yönelik kurumsal ilgi artmış olmakla birlikte, diaspora kavramı ile ilgili akademik araştırmaların son derece yetersiz olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Armstrong, J. A. (1976, June). Mobilized and Proletarian Diasporas. *American Political Science Review* (70/2), s. 393-408.

Belge, M. (2011). Sunuş. S. Dufoix içinde, *Diasporalar*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yay.

Boyarin, D., & Boyarin, J. (2007). Diaspora: Generation and the Ground of Jewish Identity. A. Mannur, & J. E. Braziel içinde, *Theorizing Diaspora: A Reader.* Oxford: Blackwell Pub.

Brackman, H. (2010). Jews, African Americans and Israel: The Ties That Bind. *Simon Wiesenthal Center/Museum of Tolerance*, 2.

Braziel, J. E., & Mannur, A. (2007). Nation, Migration, Globalization: Points of Contention in Diaspora Studies. J. E. Braziel, & A. Mannur içinde, *Theorizing Diaspora: A Reader.* Oxford: Blackwell Pub.

Brubaker, R. (2005, January). The 'diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*(28), s. 1-19.

Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology*(9(3)), s. 302-338.

Cohen, R. (1997). *Global Diasporas: An Introduction.* Londra: UCL Press.

Cohen, R. (1999). Diaspora and the nation-state: from victims to challengers. S. Vertovec, & R. Cohen içinde, *Migration, Diasporas and Transnationalism* (s. 266). Massachusetts: Edward Elgar Pub.

Cohen, R. (2001). Diaspora. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (s. 3642-3645). içinde Amsterdam: Elsevier.

Dufoix, S. (2011). *Diasporalar.* İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yay.

Gilroy, P. (1993). *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness.* New York: Verso Pub.

Irele, A. (1965, October). Negritude or Black Cultural Nationalism. *The Journal of Modern African Studies, 3*(3), s. 321-348.

Lowe, L. (2007). "Heterogeneity, Hybridity, Multiplicity: Marking Asian-American Differences",. E. Braziel, & A. Manur içinde, *Theorizing Diaspora: A Reader* (s. 132-155). Oxford: Blackwell Pub.

Marienstras, R. (1999). On the Notion of Diaspora. S. Vertovec, & R. Cohen içinde, *Migration, Diaspora and Transnationalism.* Massachusetts: Edward Elgar Pub.

Pergola, S. D. (2010). *World Jewish Population 2010.* 8 28, 2012 tarihinde http://www.jewishdatabank.org adresinden alındı.

Radhakrishnan, R. (2007). Ethnicity in an age of Diaspora. E. Braziel, & A. Manur içinde, *Theorizing Diaspora: A Reader* (s. 119-131). Oxford: Blackwell Pub.

Reis, M. (2004, June). Theorizing Diaspora: Perspectives on 'Classical' and 'Contemporary' Diaspora. *International Migration, 42*(2), 41-56.

Safran, W. (1999). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. S. Vertovec, & R. Cohen içinde, *Migration, Diasporas and Transnationalism.* Massachusetts: Edward Elgar Pub.

Sheffer, G. (1986). A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics. G. Sheffer içinde, *Modern Diasporas in International Politics* (s. 1-15). London: Croom Helm.

Sheffer, G. (2003). *Diaspora Politics, At Home Abroad.* Cambridge: Cambridge University Press.

Shepperson, G. (1966). The African Abroad or the African Siaspora. *African Forum 2,* (s. 76-).

Sideri, E. (2008). The Diaspora of the Term Diaspora: A Working-Paper of a Definition. *Cultures in Transit*(4), 32-47.

Tölölyan, K. (1991). The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies, 1*(1), 4.

Yaldız, F. (2013). Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 289-318.

Yaldız, F. (2014). Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 382-403.

KIRIM TATAR RİTÜELİ TEPREŞ ÖRNEĞİNDE DİASPORİK TOPLUMLARDA MÜZİK VE KİMLİK İLİŞKİSİ*

*İlhan ERSOY**

Öz

Kırım Tatarları, diasporik topluluklara örnek teşkil ederken, aynı zamanda diaspora sürecinde yaşadıkları farklı diaspora deneyimleri ile bu alanda özel bir konuma da sahiptir. Kırım Tatarlarının bu farklı diaspora deneyimleri, onların ifade kültürlerini farklı Kırım Tatar kültürel kimliği olarak biçimlendirmelerine yol açmıştır. Bu biçimlendirmede hemen hemen tüm ifade kültürleri belirleyici bir rol üstlenirken, genel-geçer bir görüşe göre, ifade kültürlerinin içinde en direngen, süreğen ve kimlik imleyicisi olarak müzik, bu çerçevede öne çıkar. Müziklerin farklı işlevleri olduğu gibi, ritüellerdeki seslendirme edimleri, daha çok kimlik ile ilişkilendirilir.

Ritüeller, esasen tüm toplumlar için kimliklerin sergilendiği etkinliklerdir. Ancak bu etkinlikler, diasporik topluluklar için daha da önemli bir hal alır. Çünkü diasporik topluluklar, bir başka vatanda yaşamaktadır ve yarattıkları bir sanal ortam olarak ritüellerde kendilerini anavatanlarında hissederler ve günlük yaşamlarında sergileyemedikleri kimi ifade kültürlerini bu etkinliklerde sergileme fırsatı bulurlar. Kırım Tatarlarının Tepreş ritüelleri, kendi kültürel ifadelerinin yer aldığı önemli bir veri tabanı olarak dikkat çeker. Bu çalışmada, katılımcı gözlem yöntemiyle yapılan alan çalışmalarında, Kırım Tatarlarının belirli bir zaman ve mekandaki müziksel davranışlarından hareketle, kimliklerini nasıl ifade ettiklerine yönelir. Toplumları, müzik yoluyla tanıma amacı güden bir disiplin olarak etnomüzikoloji, burada temel bir kuramsal zemini oluşturur.

---

* Bu makale, 11.12.2015 tarihinde Eskişehir'de yapılan "*Göç, Kültür ve Kimlik Kapsamında Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı*"nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı, İzmir/Türkiye.

Giriş

Etnomüzikolojide, özellikle etnografik bir yöntemle *senkronik*[1] (eşzamanlı) başlayan bir çalışma, zaman içinde *diyakronik*[2] (artzamanlı) hale dönüşme potansiyeli taşır. Esasen tüm etnografi temelli alan çalışmalarında bu sonucun ortaya çıkma potansiyeli vardır. Bu potansiyelin en temel dinamiği: "kültürün statik değil, dinamik bir süreç olduğu"dur. Kültürel bir bileşen olarak müzik de bu dinamizmden nasiplenerek, sürekli bir "yinelenme" değil, kaçınılmaz biçimde bir "yenilenme" yani bir "değişim" sürecine girer. Zygmunt Bauman'ın unutulmaz bir dille söylediği gibi: "Bir akışkanlık çağında yaşıyoruz, kişisel ilişkilerin bile eski sabitliğinde olmadığı 'sıvı' bir dünyada" (Akt: Burke, 2011: 178). Dolayısıyla, bu akışkanlık, değişkenlik ve kültürel geçirgenlik, bu makale özelinde etnografik çalışma yaptığım (2004-2010) yıllardan bu tarafa, alanda yaşatılan edimlerde, kimi değişimlerin oluşabileceğini ya da değişimin, potansiyel olarak var olduğunu, alan çalışması verilerinin, ilgili tarihlerle sınırlı olarak ele alınması gerekliliğini vurgulamak isterim.

Etnografik çalışma, bir araştırma öznesi ile (bu topluluk anlamındadır) ilişki kurarak kültürel yapı ve bu yapıyı oluşturan diğer görünür ya da görünmez deneyim, tutum ve davranışların açıklanmasına yönelik bir yöntemdir. Bu yöntem, diasporik toplulukların incelenmesine yönelik olarak etkin bir biçimde kullanılır. Diasporik toplulukların

---

[1] Senkronik yaklaşımlar ahistoriktir. Toplumsal ve kültürel değişimle ilgili değildir, 19. yüzyıl evrimci yönelişe tepki olarak doğmuştur. Toplumların ve kültürlerinin tarihsel izini sürmenin ya da onların gelişme yasalarını araştırmanın abesle iştigal olduğunu vurgular.

[2] Diyakronik yaklaşımlar, toplumsal dinamiklerle ilgilenir, toplumları ve kültürlerini tarihsel süreçler ve karşılıklı bağıntılıklar içinde ele alıp nasıl değiştiklerini açıklar.

gündelik yaşamlarında kullanmadıkları birçok edim, kendi ritüellerinde çoğunlukla sembolik, ama kısmen de bir gerçeklik ve geçerlilik halinde sergilenir. Dolayısıyla bu makalede, Kırım Tatarları örneğinde, diasporik toplulukların kendi kültürel kimliklerinin hemen tüm bileşenlerinin (sembolik ya da gerçek bir biçimde) sergilendiği ritüeller, çalışmanın alan sınırını ve zeminini oluşturur.

Ritüeller arkaik bakışla ilkel toplumlarda yalnızca inanç boyutuyla "büyüsel" ve "kutsal" nitelikli törenlerle sınırlandırılırken, günümüz modern toplumlarında bu sınırın genişlediği gözlemlenir. Günümüz modern toplumlarının da bir biçimde ritüellere ihtiyaç duyması ve ritüelleri sürdürüyor olması, ritüellerin toplumsal ve işlevsel bakımdan oldukça genişlediğini ortaya koyar.

Ritüeller, yazılı olarak var olmasa da uygulanması/uyulması gereken çok katı kurallara tabidir (Assmann, 2001:57). Bu kurallar, her hangi yerleşik bir toplum içinde de değişime açık olsa da, diasporik topluluklar açısından yaşadıkları farklı deneyimler ekseninde daha belirgin bir biçimde farklılaşır. Bu farklılaşan kurallar, bize aynı zamanda farklı diasporik kimliklerin varlığını ortaya koyar. Literatürde rastlanan farklı diasporik kimlikler, aşağıdaki biçimde kuramsallaştırılmıştır. Buna göre diasporik topluluklar: 1. Özcü bir yaklaşımla, kültürün korunmasına ve statikleştirilmesine yönelik bir tutum sergiler, 2. İçinde yaşadığı kültüre bağımlı bir biçimde asimile olurlar, 3. Kendi kültürüyle, içinde yaşadığı kültürden, yeni bir melez kültür üretirler.

Bu kuramsal çerçevede formüle edilen üç farklı kimlik sonucunun/oluşumunun temel dinamiği, ilgili topluluğun

deneyimlediği farklı diasporik süreçleridir[3]. Kaya (2011: 73) da bu farklılaşmadaki dinamikler çerçevesinde, diasporik kimlikleri vurgulasa da, etkileşim bağlamında esasen tüm kimliklerin bağlamsal olduğunu vurgular: "Ulusal, etnik, kültürel, diasporik ve bireysel kimlikler içinde yaşanılan toplumsal, siyasal, hukuksal ve kültürel yapı ile birlikte karşılıklı etkileşimde bulunulan toplumsal grupların nitelikleriyle doğrudan ilintilidir. Bu nedenle kimliklerin diyalojik ve diyalektik bir süreçte üretildiğini söylemek gerekir... Farklı coğrafi bölgelere yayılmış olan bir diasporanın özneleri olan insanlar, haliyle birbirlerinden farklı özellikler taşıyan diasporik kimlikler geliştireceklerdir".

Diasporanın oluşmasındaki önemli ve temel süreç olan göçün gönüllü ya da zorunlu olması, göç edilen teritorya, göç edilen teritoryada karşılaşılan yeni kültürün göçmenlerin kültürüne olan yakınlığı ya da uzaklığı gibi kimi değişkenler, farklı sonuçların dinamikleri olarak sayılabilir. Sonuç olarak her göç deneyiminin mutlak ve değişmeyen tek bir sonucunun olduğunu söylemek bir yanılsamadır. Burada, Clifford'un (2015: 9) "Diasporalar yayılmış bir nüfusa bağlı çoklu toplulukları da birbirine bağlar" ifadesinin şüpheli bir çıkarım olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda da vurgulandığı üzere, diasporik toplulukların kültürel kimliklerini inşa ettikleri, en önemli veri tabanı olarak ritüeller, bu bağlamda irdelenmeye değerdir.

[3] Buradaki yaklaşımımızın, hiçbir diaspora deneyiminin, "normatif bir model" alma gibi eğilim içermediğini belirtmek isterim.

Diasporadaki Ritüel: "Tepreş" [4]

Ritüeller içerikleri, işlevleri ve düzenlendiği zamanlar bakımından; *takvime bağlı ritüeller*, *bunalım ritüelleri* ve *geçiş ritüelleri* gibi sınıflandırılırlar. Takvime bağlı ritüeller düzenli olarak yılın belli zamanlarında yapılır ve mevsimsel değişimlere işaret eder. Bunlar çoğunlukla, bereket törenleri ya da hasat şenlikleri biçimini alırlar (Kaemmer 1993: 47). Tepreş, Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarlarına ait, takvimsel/döngüsel bir ritüeldir. Tepreşin düzenlendiği zaman dilimi, bahar mevsiminin bitimiyle, yaz mevsiminin başlangıcına denk gelir. Aslında bahar şenliği çerçevesinde düzenlenen bu etkinlik, içerik ve işlev olarak baharın karşılanmasını çokça aşan, içerisinde kültürel, tarihsel, sosyolojik ve ekonomik açıdan birçok mesaj içerir. Tepreş ritüellerinde, Türkiye'deki Kırım Tatarları, geçmişlerindeki bozulmuşlukları, düzensizlikleri ve travmaları hem dile getirirler, hem de onları bir ortak tahayyül yoluyla yeniden inşa ederler. Türkiye'deki Kırım Tatarları bu ritüellerde, birlikte "biz" olurlarken, aynı zamanda kimi edimler ekseninde anavatan Kırım'da yaşayan Tatarlardan farklılaşırlar.

Hiçbir ritüel, dağınık bir biçimde yaşayan ilgili toplulukların ortak bir kimlik inşasına şahitlik zemini yaratamaz ve aynı topluluk için de bütünüyle sürekli değildir. İçindeki edimler ve yüklenen anlamlar konusunda ritüellerin teptip/homojen olduğunu söylemek mümkün değildir, her ritüelin ortak bir zemini olmakla birlikte, başat unsurlar ritüelden ritüele değişkenlik gösterebilir. Aynı ritüelin içinde yer alan kimi edimlerin, zaman ve mekan içinde farklıla-

[4] Tepreş ile ilgili ayrıntılı bir okuma için bk. Ersoy, İlhan (2010). *Kırım Tatar Ritüeli Tepreş Ekseninde Diaspora, Kimlik ve Müzik*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

şabileceği gibi, ritüelin içindeki bir edimin aynı kalmasına rağmen, edime yüklenen anlamların da değişmesi olasıdır.

Bu makale, Kırım Tatarları örneğinde, farklı diaspora deneyimlerine bağlı olarak kendi kültürel kimliklerini farklı süreçlere bağlı olarak farklı bir biçimde inşa ettiklerini, bir müziksel dağar çerçevesinde ele alır. Kırım Tatarlarının tepreş içindeki müziksel edimlerinde dikkat çekecek kadar çok sık tekrarlanan bir *yır* (türkü) olan *Seyit Osman*, burada Kırım Tatarlarının tutumlarında anlam üretebilmek için öne çıkar.

Diaspora Süreci ve Farklı Kimlik İnşa Sürecinde Önemli Bir İz: "Seyit Osman"

Mark Slobin (1994) müziği, diaspora deneyimi ekseninde bir "kültürel bagaj" metaforuyla ele alır. Yani burada Slobin'in vurgusu, müziğin, "kültüre özel" (*culture-specific*), çok katmanlı bir yapıdan oluşan bir fenomen olduğuna ve kültürel temsiliyet kabiliyeti olduğuna yöneliktir. 'Kültüre özel' ve 'kültürel bagaj' gibi kavramsallaştırmalar, esasen müziğin kimliksel bir alan ürettiğine de vurgu yapar. Kurtişoğlu (2008: 38-39), Frith'i de referans göstererek, müziğin bileşenlerinin bir kimlik yansıtıcısı olduğunu söyler. Gerçekten de müzik, kendi bağlamı içinde, ilgili toplum tarafından tüm bileşenleri ile onlara ait kimliğin bir ifade biçimdir.

Martin Greve (2006: 305), müziğin kimlik simgesi olarak kullanımında, belirlenmiş bir müzik dağarının diğer müziksel unsurların önünde yer aldığını ve bu dağarın kimlik bağlamında önemli bir işlevselliği olduğunu vurgular (Akt: Ersoy, 2010: 76):

> "Müzikten beklenti bir kimliğin altını çizmekten ibaret olduğunda, bunun için çoğunlukla belli bir dağarın, belli

> anlamlar taşıyan ilahilerin, şarkıların, melodilerin, ritimlerin, enstrümanların veya dansların varlığı yetmekte, müzikal realizasyon ise ikinci planda kalmaktadır."

Clifford (2015: 33) da müziğin diasporik toplulukların kimliklerine ilişkin işlevsel olduğunu söyler: "...Diaspora kültürünün müzik gibi dışavurumcu biçimleri, polis faaliyetlerine ve ırkçı şiddetin farklı biçimlerine karşı özel komşulukların savunulmasında işlev gösterir". Diasporik topluluklar, fiziksel bir taşınmanın dışında, diğer kültürel bileşenleri ile de yer değiştirirler/hareket ederler. "Taşınmış müzik"ler kavramı, bu anlamda bu topluluklar için önemli bir kavramsallaştırmadır. İlgili topluluklar, müziksel dağarlarını oluştururken diasporik süreçlere bağımlı bir biçimde hareket ederler ve kimliklerini buna göre inşa ederler.

Seyit Osman yırı Anadolu'daki Kırım Tatarları arasında kimliksel bir alan yaratır. Öyle ki, *Seyit Osman* Kırım Tatarlarının "resmi" milli marşları olan "Antetkenmen"in yaygınlığından ve meşruluğundan öte bir konumdadır. Bir dönem Eskişehir Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanlığını yapan Bektöre, "*Seyit Osman*'ın Tatarların milli marşı olup olmadığını" birçok kez kendisine sorulduğunu söyler (Grşm, Esk, 2004). Bu algının, Eskişehir Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği yönetim kurulu üyelerinin de söyleme döktükleri bir gözlemlenir:

> "Aslında Antetkenmen diye bir şey var onu çok kimse bilmez ama Seyit Osman'ı herkes bilir milli marşımızdır o bizim." (Ökmenler, Grşm, Esk, 2004).

Seyit Osman özelinde kullanılan müziksel dağar, Kırım Tatarlarına Türkiye içinde bir bütünlük ve homojenlik alanı sağlarken, anavatan Kırım'daki Tatarlar ile aralarında farklı bir alan yaratır. Bu farklı alanı gözlemlemek için hem Tür-

kiye'de, hem de anavatan Kırım'da yayınlanmış olan müzik kitapları ve müzik albümlerine bakmak yeterli olacaktır:



Fotoğraf 1.

Çoqraq Başında Albümü
CD Kapağı



Fotoğraf 2.

Ruhumuzdaki Uçkun Albümü
CD Kapağı

Yukarıda görüntülenen iki müzik albümünden *Çoqraq Başında*, Kırım'da yaşayan Kırım Tatarlarına; *Ruhumuzdaki Uçkun* albümü ise Eskişehir'deki Kırım Tatarlarına aittir. Bu iki albümün de üretilmesindeki amaç, müziksel bir işlevin dışında ve ötesinde kimliksel bir işlevin yüklenmesidir. Bu iki albümün de "millilik" çerçevesinde üretildiği üreticileri tarafından dillendirilir. Aynı kökene bağlı iki Tatar topluluğunun, kökene ilişkin, millîlik ekseninde bir zihniyetin ürünü olan bu iki albümde dağarlar çok farklıdır. Bu iki albüm içinde yer alan dağarların ortak olmadığını görmek, iki farklı Kırım Tatar "milliliği" tahayyül edildiğini ortaya koyar.



Fotoğraf 3.

Vatanım Qırım Adlı Nota Kitabının Kapağı

Türkiye'de özellikle İstanbul Çatalca'da düzenlenen Tepreş etkinliklerinde *Seyit Osman*'ı ansambl ile defalarca seslendirmelerine rağmen, Server Kakura, yayınlamış olduğu kitabında ve ayrıca Kırım'daki konserlerinde bu yıra yer vermez. Kakura, Türkiye'de ve Kırım'da iki farklı dağar oluşturduklarını, çünkü iki farklı coğrafyada iki farklı müziksel dağar beklentisinin olduğunun altını çizer:

> Türkiye'ye varsan *Seyit Osman, Uçma da Kargam, Boztorgay* gibi şarkıları söylemezsen yadırgarlar. Oradakiler alışmışlar. Herkes istiyor o şarkıları, çünkü Kırım Tatar olduğu belli oluyor o şarkılarla, Türkiye'de öyle. Ama burada (Kırım'da) bu parçaları pek kullanmıyorlar, me-

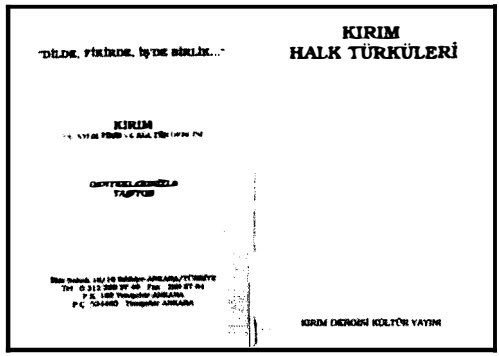
sela *Seyit Osman* burada hiç kullanmıyorlar, ancak işte şimdi biz kullanıyoruz, Kırım Ansamblda propaganda olarak (Grşm, 2004, Akmescit).

Seyit Osman'ın Kırım'daki etki alanının daha net anlaşılması için Kırım'da gerçekleştirdiğim alan çalışmasından bir anektod aktarmam yerinde olacaktır (Ersoy, 2010: 77):

2004 yılının yaz aylarında Kırım'a, Türkiye'den bir Kırım Tatar kafilesi ile birlikte gittim. Kafiledekiler, Kırım'da kültürel bir gezi yaparlarken, ben de kendi çalışmamı sürdürüyordum. Yaptığım bu çalışma, kafiledeki kimi Tatarların ilgisini çekmiş olacak ki; zaman zaman bana katıldılar. Tatar müzisyenlerle yaptığım görüşmelerde bana katılmaları ve yanımda olmaları ortaya çok değerli sonuçlar çıkardı. Çünkü hem Kırım'daki hem de Türkiye'deki Tatarların eş zamanlı olarak aynı olaylar karşısında nasıl tepkiler verdiklerini ölçebiliyordum. Türkiye'den gelenler, Tatar müzisyenlerle görüşme yaparken, sorularımın arasına girerek 'istek yır'lar yaparken, ilk olarak hepsi bir ağızdan anlaşmışlar gibi, *Seyit Osman*'ı istiyorlardı. Hatta öyle ki; benim Tatar müzisyene; "*Seyit Osman*'ı biliyor musun?" diye sormam bile yadırganmıştı. Çünkü Türkiye'deki Tatarlara göre, bir Tatarın o yırı bilmemesi düşünülemezdi ve benim bu soruyu sormam 'abesle iştigal' idi. Örneğin; Tatar müzisyeni Ayder İlyasov'a, *Seyit Osman*'ı bilip bilmediğini sorduğumda Türkiye'den gelen bir Kırım Tatarı bana dönüp: "ha, ha! '*Seyit Osman*'ı bütün Tatarlar bilir" diyerek benim sorumun anlamsızlığını ve gereksizliğini vurguladı. Oysa İlyasov, yanımdakiler tarafından mırıldanılsa da bu yırı bir türlü hatırlayamadı. İlyasov'un yırla ilgili son sözü çarpıcı idi: "Ben 50 yıldır toylarda çalarım, bunu benden hiç ısmarlamadılar (istemediler)" (Grşm, Kırım, Gökgöz, 2004).

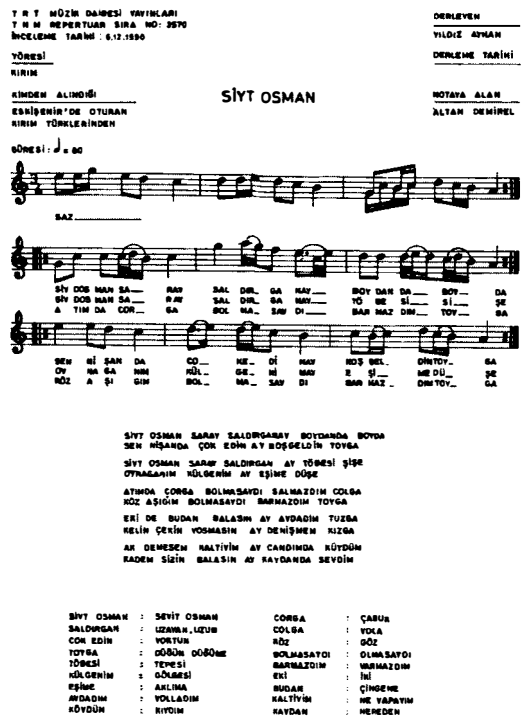
Türkiye'de ise *Seyit Osman* hem günlük yaşamda sürekli seslendirilen hem de bunun yanında Kırım Tatar

yayınlarında da rastlanma olasılığı çok yüksek olan bir yırdır. Örneğin; Eskişehir Kültür ve Yardımlaşma Derneğince yayınlanan *Kırım Halk Türküleri* adlı kitapta yer alan *Seyit Osman* Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarları için vazgeçilmez olduğunu gösterir. Bu yır aynı zamanda yalnızca Kırım Tatarlarının değil, kurumsal ve resmi bir kabulle de TRT Türk Halk Müziği Repertuarında da yer almıştır.



Fotoğraf 4.

Kırım Halk Türküleri Kitabı



SİYT OSMAN SARAY SALDIRGARAY BOYDANDA BOYDA
SEN NİŞANDA ÇOK EDİN AY BÖŞGELDİN TOYGA

SİYT OSMAN SARAY SALDIRGAN AY TÖRESİ ŞİŞE
OYNAGANIM KÜLGENİM AY EŞİME DÜŞE

ATINDA ÇORGA BOLMASAYDI SALMAZDIM COLGA
RÖZ AŞIĞIM BOLMASAYDI BARMAZDIM TOYGA

ERİ DE BUDAN BALAŞIN AY AYDADIM TUZGA
KELİN ÇEKİN YOSMASIN AY DENİŞMEN KIZGA

AK DEMESEM KALTİYİN AY CANDIMDA KÜYDÜN
KADEM SİZİN BALAŞIN AY KAYDANDA SEVDİM

SİYT OSMAN	:	SEYİT OSMAN	ÇORGA	:	ÇARUR
SALDIRGAN	:	UZANAN, UZUN	COLGA	:	YOLA
COK EDİN	:	VURTUN	RÖZ	:	GÖZ
TOYGA	:	DÜĞÜN DÜĞÜNE	BOLMASAYDI	:	OLMASAYDI
TÖRESİ	:	TEPESİ	BARMAZDIM	:	VARMAZDIM
KÜLGENİM	:	GÜLÜŞÜ	ERİ	:	İNİ
EŞİME	:	AKLIMA	BUDAN	:	ÇİNDEME
AYDADIM	:	YOLLADIM	KALTİYİN	:	NE YAPAYIM
KÖYDÜN	:	KIYDIN	KAYDAN	:	NEREDEN

Fotoğraf 5.
Seyit Osman'ın TRT Repertuarındaki Notası

Seyit Osman'ın tepreşin dışına taşan bir etki alanı vardır. Bu yır, Kırım Tatarlarının birçok etkinliğinde seslendirilmektedir. İstanbul Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin 16 Mart 2007 tarihinde "Geleneksel Cuma Söyleşileri"ne katılan ve Kırım kökenli olan TRT Türk Sanat Müziği, Ses Sanatçısı Nesrin Sipahi, söyleşisinin arasında *Seyit Osman*ı seslendirmiştir. Sipahi'nin söyleşinin arasına Seyit Osman'ı yerleştirmesi ve seslendirdikten sonra da Tatarlar tarafından yoğun bir alkış alması, bu yırın Türkiye'deki Tatarlar için ne derece önemli olduğunun bir göstergesidir.

Seyit Osman'ın Kırım'daki müzik yaşamında yer almaması, buna karşın Anadolu'da kimliksel bir alan yaratacak kadar yaygın olması gibi bir paradoksun akla getirebileceği ilk olasılık, bu yırın Kırım'da değil, göçten sonra Anadolu'da üretilmiş olmasıdır. Ancak Araslı, Seyit Osman yırını, Kırım'da 1910 yılında Rusya'da yayınlanmış bir kitaptan aldığını, hatta Musiki Mecmuası'nı 256. sayısında yayınlandığını söyler[5] (1975; 340). Ayrıca TRT repertuarında da yer alan bu türkünün yöresi Kırım olarak tespit edilmiştir[6]. Dolayısıyla *Seyit Osman* yırının Kırım'da üretildiğini ve Anadolu'ya Kırım'dan taşındığını söyleyebiliriz (Akt: Ersoy, 2010: 81).

Sonuç

Kültürel kimliklerin bir kökene aitliği içermesi, bir tarihsel derinliğinin olması doğaldır, ancak bu zaman içinde kültürel bir bileşen olarak diğer bileşenler gibi, belirli bir değişim, dönüşüm etkisi altındadır ve bu da doğal bir süreçtir. "...Diaspora deneyimi öz veya saflıkla değil, gerekli bri heteroljenlik ve çeşitliliğin kabul edilmesiyle, farklılığa rağmen melezlik yoluyla yaşayan bir 'kimlik' anlayışıyla tanımlanabilir. Diaspora kimlikleri, dönüşüm ve farklılık yoluyla sürekli üreterek ve çoğalarak kendini yenileyen kimliklerdir" (Yolcu, 2015: 150).

Kökenlerinden, anavatanlarından göç etmek zorunda kalan ve bugün Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarları, göç sürecindeki deneyimledikleri tüm yaşamsal faaliyetler ile farklı deneyimler yaşayan diğer Kırım Tatarlarından farklılaşırlar. Bu farklılaşmanın temel dinamiği göç deneyimin-

[5] Bu yır; 1948 yılında, *Musiki Mecmuası*'nın 15. sayfasında 60 yıl önce derlenen türküler başlığı altında yayınlanmıştır.

[6] Seyit Osman, yine bir Kırım Tatarı olan Yıldız Ayhan tarafından derlenmiş ve 3570 numarayla TRT THM repertuarına girmiştir.

deki tüm yaşamsal deneyimlerdir. Diaspora, sonuçlanmış bir göç ile dar kapsamda ele alınamaz. Diaspora, göç öncesinden, göç anından ve göç sonrasından ve yerleşiklik döneminden oluşan total bir süreçtir. Dolayısıyla aynı ya da farklı yerde yaşayan diasporik toplulukların birbirinden farklılaşması antropolojik ve etnomüzkolojik olarak son derece doğaldır. Bugün Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarlarının müzik kültürü, hem Türkiye'deki diğer yerel müziklerinden, hem de anavatandaki Tatar müziklerinden belirgin bir biçimde farklılaşır. Bu farklılaşmada müziksel bileşenlerin tümü katkı sağlarken, temel bir dinamik olarak dağar öne çıkar.

Kaynakça

Araslı, A. (1975). "Kazan ve Kırım Türklerinin Folklor ve Musikisi" *Türk Kültürü*, Sayı 156, Ankara.

Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bektöre, Y. (2004). Görüşme, Eskişehir.

Burke, P. (2011). *Tarih ve Toplumsal Kuram.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Clifford, J. (2015). Diasporalar. M. A. Yolcu (Editör) içinde, *Diaspora ve Kimlik* (s. 5-71). Konya: Kömen Yayınları.

Erol, A. (2002). *Popüler Müziği Anlamak*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Ersoy, İ. (2010). *Diaspora Kimlik ve Müzik*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Greve, M. (2006). Almanya'da Hayali Türkiye'nin Müziği, (Çev: Selin Dingiloğlu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İlyasov, A. (2004). Görüşme, Kırım- Gökgöz.

Kaemmer, E. J. (1993). *Music in Human Life Anthropological Perspectives on Music.* Austin: University of Texas Press.

Kakura, S. (2004). Görüşme, Kırım.

Kaya, A. (2011). *Türkiye'de Çerkesler, Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kurtişoğlu, F. B. (2008). *Göçmen Kimliği Açısından Boşnak Müzikleri: Trakya ve İstanbul Örneği.* İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Doktora Tezi.

Ökmenler, M. (2004). Görüşme, Eskişehir.

Özer, Y. (2002). *Müzik Etnografisi Alan Çalışmasında Yöntem ve Teknik.* İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Schechner Richard, Ç. Z. (2015). *Ritüelin Geleceği.* Ankara: Dost Kitabevi.

Sezener, A. (2014). *Postmodernizm ve Antropoloji.* İstanbul: Çatı Kitapları.

Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Yolcu, M. A. (Editör), (2015). *Diaspora ve Kimlik.* Konya: Kömen Yayınları.

KIRIM TATAR TÜRKİYE DİASPORASI İÇİNDE ESKİŞEHİR TEŞKİLATLARININ ROLÜ VE KIRIM İÇİN ORTAK AKIL ÇALIŞTAYI*

Nuri KAVAK*

Öz

Eskişehir Kırım Türkleri Kültür Yardımlaşma ve Spor Derneği, Kırım Gelişim Vakfı ve Eskişehir Kırım Halkbilim Araştırma Gençlik ve Spor Kulübü Derneği olarak üç teşkilatın organizasyonu ile Eskişehir Odunpazarı Belediyesi'nin katkıları neticesinde düzenlenen çalıştay, Hasan Polatkan Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir. Eskişehir Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 11-12 Ekim 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenledikleri "Kırım İçin Ortak Akıl Çalıştayı"nda Kırım Tatar diasporasını bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Düzenledikleri çalıştay hakkında bir bildiri yayınlayan Eskişehir Kırım Derneği Başkanı A. Evren Olcay, Kırım Tatar diasporasının kanaat önderlerini bir araya getirerek yeni fikirler üretmek ve diasporanın Kırım için nasıl daha faydalı olacağını tartışmayı amaçladıklarını belirtmiştir. Kırım'daki Kırım Tatarlarının üzerindeki baskılarının gün geçtikçe arttığına ve Rus işgalinin etkisinin çoğaldığına dikkat çeken Olcay, diaspora olarak Kırım'a daha yararlı olmaları gerektiğini ve çalıştayın bu yönde bir faydası olacağını düşündüklerini belirtmiştir. Öte yandan bahsedilen hedeflerin yanı sıra diasporadaki kanaat önderi sayılan kişileri bir araya getirerek Kırım'la ilgili fikir paylaşımlarını sağlamayı hedefleyen çalıştay, yeni fikirler üretmek ve ortak müştereklerde tarafları buluşturmak amacıyla düzenlenmiştir. Çalıştayda, diasporadaki birlik ve beraberliğin teşkili ile Kırım'ın bundan sonraki durumundan yola çıkılarak görüş alışverişlerinde bulunulması ve çözüm üretilmesi amaçlanmıştır.

---

* Bu makale, 11.12.2015 tarihinde Eskişehir'de yapılan "*Göç, Kültür ve Kimlik Kapsamında Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı*"nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/Türkiye.

Giriş

XIX. yüzyıl, Kırım yarımadası ile ona bağlı yukarı steplerden ve ayrıca Kafkaslardan Osmanlı ülkesine yoğun bir göçün yaşandığı bir asırdır. Hatta 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası bugünkü Romanya'nın Dobruca ve Köstence bölgesinden henüz yeni göç etmiş insanların tekrar ikinci bir kez daha göç etmek durumunda kaldığı bir dönemdir. Kırım Tatarlarının Osmanlı ülkesine başlayan göçleri ağırlıklı olarak 1860-1922 yılları arasındadır. Bu tarihlerde yaklaşık olarak 1.800.000 Kırım Tatarı ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır (Karpat, 2003: 108-109). Göç edenlerin yaklaşık olarak dörtte biri olumsuz göç şartları nedeniyle kırılmışsa da önemli bir ekseriyeti Osmanlı topraklarına ulaşmıştır. Günümüz Türkiye sınırları içinde birkaç vilayet haricinde kalan bütün illerde Kırım Tatar yerleşmesi bulunmaktadır (Kırımlı, 2012: 28-32). Rakam olarak 5 milyon sayısı telaffuz edilmekle birlikte bunun ilmi bir dayanağı yoktur (Willams, 1989: 215-219).

Tarih boyunca Eskişehir'in sahip olduğu konumu iktisadi, stratejik, politik ve lojistik avantajları nedeniyle defalarca göç olgusuyla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Ayrıca tarıma elverişli geniş arazilere sahip bulunması ve ulaşım olarak sağladığı kolaylıklardan ötürü göçmenlerin iskân edildiği önemli yerleşim yerlerinden birisi olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu nedenle uzun bir tarih aralığı içinde Kırım ve Balkanlardan gelen gerek Tatar gerekse de Macur olarak adlandırılan göçmenler Eskişehir'in merkezine ve taşrasına yerleştirilmişlerdir.

Bugün Eskişehir'de yaklaşık olarak 150.000 civarında Kırım Tatarının yaşadığı yapılan çeşitli hesaplamalarla id-

dia edilmektedir[1]. Nitekim Eskişehir'de Kırım Tatarlarının mevcut nüfus içinde önemli bir orana tekabül etmesinden dolayı örgütlenme konusunda da faal bir yerleşim yeri olmasına neden olmuştur.

Eskişehir'de Kırım Tatar Teşkilatları

Eskişehir Kırım Türkleri Kültür Yardımlaşma ve Spor Derneği, Kırım Gelişim Vakfı ve Eskişehir Kırım Halkbilim Araştırma Gençlik ve Spor Kulübü Derneği olarak üç teşkilatın bir arada örgütlendiği ve faaliyet gösterdiği bir il olan Eskişehir, bu özelliğiyle Kırım Tatar Türkiye diasporasında önemli bir yere sahiptir. Kırım Tatar Türkiye diasporası hali hazırda Ankara ve Kocaeli merkezli iki federasyon ve bir vakıf ile müstakil hareket eden dernek ve platformlar şeklinde birbirinden bağımsız zaman zaman da birbirleriyle rekabet eder bir tarzda faaliyet yürüten teşkilatlar şeklinde bulunmaktadırlar. Bu nedenle ülkemizdeki Kırım Tatarlarının örgütlenmesi, her geçen gün daha da karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Ayrıca Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesiyle daha farklı bir boyutta ayrışmaların oluşması -Rus yanlısı olup olmama- tabanda sıradan yaşam süren Kırım Tatarlarını tedirgin etmeye başlamıştır.

Özellikle Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarları, teşkilatların birbirleriyle rekabeti ve dağınıklığından dolayı ümitsizliğe düşmüştür. Çünkü Eskişehir Kırım Türkleri Kültür Yardımlaşma ve Spor Derneği, Kırım Gelişim Vakfı ve Eski-

[1] Cemile Kara, "Eskişehir'e Yapılan Tatar Göçleri ve Eskişehir'de Oluşan Tatar Kimliği", Toplum Bilimleri Dergisi, C. 5, No: 9, Ankara Ocak-Haziran 2011, s. 144-146. Eskişehir'de Tatar yerleşimi sonucu 40 köy ile 11 mahallenin kurulduğu görülmektedir. Ayrıca bk. Halime Doğru, "XX. Yüzyıla Girerken Eskişehir'de Kaza ve Belediye Yönetimi ile Nüfus Hareketi", Anadolu Ünv., Fen-Ed. Fak. Dergisi, C. 2. Sayı: 1, Eskişehir 1989, s. 215-219.

şehir Kırım Halkbilim Araştırma Gençlik ve Spor Kulübü Derneği olarak üç teşkilatın varlığını devam ettirdiği bir yerde "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" ülküsü maalesef sadece sözde kalmıştır.

Rusya'nın Kırım'ı tüm dünyanın gözleri önünde uluslararası hukuku ve barışı hiçe sayarak işgal etmesiyle başlayan süreç, teşkilatların birbirleriyle olan rekabetinin Eskişehir örnekleminde azalmasına ve bir araya gelmelerine neden olmuştur. Her üç yapının bir araya gelmesiyle varılan mutabakat sonrasında eylem ve gösterilere birlikte katılma ve 11-12 Ekim 2014 tarihlerinde de Eskişehir'de bir "Ortak Akıl Çalıştayı"nın yapılması kararlaştırılmıştır.

Çalıştayın Oluşum Süreci

22 Mart 2014 tarihinde "Ateş Çemberinde Bir Millet Kırım Türkleri" adlı bir panel Kırım Gelişim Vakfı ve Eskişehir Kırım Halkbilim Araştırma Gençlik ve Spor Kulübü Derneğince düzenlenmiştir. Eskişehir Kırım Halkbilim Araştırma Gençlik ve Spor Kulübü Dernek Başkanı Recep Şen, etkinliğe katılmış olan tüm Kırım Teşkilat ve Dernekleri adına Aksakallara çağrıda bulunarak kendilerini göreve davet etmiştir. Anavatanın, yani Kırım'ın işgal edildiği bir ortamda Eskişehir'de Aksakalların devreye girmesi hususunda yapılan diğer çağrılar üzerine, Aksakallar birlik ve beraberlik konusunda ilk adımı atmışlar ve toplanmışlardır. Geçmişte de Kırım Tatar camiası zor günler geçirdiğinde Aksakalların müdehalesiyle doğru kararlar alarak problemlerin üstesinden gelmeyi başarmışlardı. Örneğin 1915 yılında Eskişehir'de kurulduğunu bildiğimiz o zamanki adıyla "Eskişehir Tatar Cemiyeti Hayriyesi" ile birlikte yine Kırımlı göçmenlerin çoğunluğunu oluşturduğu "Eskişehir Atarabacılar Cemiyeti" 16 Mayıs 1919'da Yunan İşgal Kuvvetlerinin İzmir'e ayak basmasının ardından hızlı bir şekilde

kendilerine altyapı hazırlığı yapan İngilizlerin ardından Eskişehir'e kadar gelmeleri üzerine yukarıda bahsetmiş olduğumuz iki teşkilat Aksakallar Kurulu'nu toplayarak hareket tarzlarını belirlemişler ve Milli Mücadele grubunun içinde bulunmayı tercih etmişlerdir. Anadolu'daki Milli Mücadelenin sürdüğü bu dönemde iki cemiyette Kuvayı Milliye'nin yanında yer almış ve daha sonra kendilerini fesh etmişlerdir (Altuğ, 2005: 15, 17).

Türkiye'deki demokratik koşulların gelişimi ve halkın kendi kültürel değerlerini yavaş yavaş unutmaya başlaması üzerine Kırım Tatar camiasını bir arada değerleriyle birlikte tutabilme amacına hizmet etmesi için örgütlenmeye gitme fikri doğmuştur. Bu amaçla Aksakalların destekleriyle 1969 yılında Eskişehir'de yeni bir dernek kurma çalışmalarına başlanmış ve 1972 yılında bu gerçekleştirilmiştir. 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren tüm Türkiye'yi saran ideolojik kamplaşma ve siyasi çatışmalar döneminde ise Aksakallar aleni olarak ortada olmasa da Eskişehir Derneği içinde böyle kamplaşmalara ve siyasi çatışmalara izin vermemişlerdir. Nitekim 12 Eylül 1980 askeri darbesinde Eskişehir de kapatılmayan tek dernek olmuştur.

Zaman içinde Aksakalların geri planda kalması yeni yetişen gençlerin onlardan haberdar olmamasından dolayı harekette kopmalar yaşanmış, tüm Türkiye'deki teşkilatlar gibi Eskişehir teşkilatı içinde de farklı sesler farklı şekillerde duyulur olmaya başlamış ve bu kaos ortamı içinde de maalesef 26 Şubat 2014 faciası öngörülememiştir. Şimdi anavatan Rus işgali altındadır, kavga etmenin, rakip olmanın devri değildir, sesleri yükselmeye başlamıştır. Nitekim bu çağrıdan kısa bir zaman sonra Aksakallar Heyeti ilk toplantısını yapmış ve ardından devam edilen toplantılar sonrasında da her üç teşkilatın Eskişehir'de birlikte hareket etme-

lerini tavsiye etmişlerdir. Her üç teşkilat tavsiye kararlarına uymuşlar ve tüm Türkiye de yapılan eylemlere ortak katılma ve kısa zamanda da bir kurultay ya da bir çalıştay şeklinde eylem birliği kararı almışlardır. 11-12 Ekim 2014 tarihlerinde Eskişehir'de yapılan "Ortak Akıl Çalıştayı" işte bu birlikte olma sürecinin eseridir.

Çalıştayın Katılımcıları

Eskişehir Kırım Türkleri Kültür Yardımlaşma ve Spor Derneği, Kırım Gelişim Vakfı ve Eskişehir Kırım Halkbilim Araştırma Gençlik ve Spor Kulübü Derneği olarak üç teşkilatın organizasyonu ile Eskişehir Odunpazarı Belediyesi'nin katkıları neticesinde düzenlenen çalıştay, Hasan Polatkan Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir. Çalıştaya katkı vermesi beklenen Kırım alanında çalışmış akademisyenler, Kırım konusunda geçmiş ve bugünü ele almışlar ve gelecekte neler olacağı hususlarında bilgi vermişlerdir. Bu bilgiler ışığında ülkemizde çeşitli vilayetlerde faaliyet gösteren Kırım Tatar diasporasının temsilcileri olan farklı federasyonlara bağlı derneklerden 27'sinin yöneticileri çalıştaya katılarak fikirlerini aktarmışlardır. Çalıştaya ayrıca Kırım'dan gelen çeşitli temsilcilerle geçmiş dönemlerde dernek ve vakıflarda yöneticilik yapmış kanaat önderleri de katılmıştır. Kendileri içinde bulunduğumuz durum üzerine düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Kırım İçin Ortak Akıl Çalıştayı

Eskişehir'de Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Refat Çubarov'un katıldığı Kırım İçin Ortak Akıl Çalıştayı'ndan çıkan ortak akıl, Kırım Türkçesi ile "Putin'i Toktatınız" (Putin'i durdurunuz) şeklinde özetlenebilir. Eskişehir Kırım Derneği Başkanı A. Evren Olcay, Kırım Tatar diasporasının kanaat önderlerini bir araya getirerek yeni fikirler

üretmek ve diasporanın Kırım için nasıl daha faydalı olacağını tartışmayı amaçladıklarını belirtmiştir. Kırım'daki Kırım Tatarlarının ve Kırım Tatar Milli Meclisi üzerindeki baskıların gün geçtikçe arttığına ve Rus işgalinin etkisinin çoğaldığına dikkat çeken Olcay, diaspora olarak Kırım'a daha yararlı olmaları gerektiğini ve çalıştayın bu yönde bir faydası olacağını düşündüklerini ifade etmiştir. Ayrıca başkan Evren Olcay'ın yayınladığı bildiride aşağıdaki şu ifadelere yer verilmiştir: "Diasporadaki kanaat önderi sayılan kişileri bir araya getirerek Kırım'la ilgili fikir paylaşımlarını sağlamayı hedefleyen çalıştay, yeni fikirler üretmek ve ortak müştereklerde buluşturmak amacıyla düzenlenmiştir. Kırım'da geçmişten bugüne baktığımızda, yaşananlar ile son dönemdeki Rus işgali sonrasında tüm örgütlerimizin yapmış olduğu çalışmalar ve girişimler memnuniyetle karşılanmaktadır. Ancak bizlerin Türkiye'de daha güçlü olmamız ve Kırım konusunu kamuoyunda daha sıcak ve güncel tutabilmek adına diasporada ortak çalışmalar yapılması da çok önemlidir. Bu çalışmamızın da hedefe ulaşmak için ilk hareket olması umudundayız. Ayrıca Çalıştayımız son dönemde Kırım Tatar Milli Meclisi üzerinden yapılan baskıcı tutumlar karşısında güçlü bir sesle destek vermenin bir vesilesi olacaktır. Kırım İçin Ortak Akıl Çalıştayı'nın tekrarlanarak gelenekselleşmesi en büyük temennimizdir".

Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Refat Çubarov ise açış konuşmasında, "Bir yıl önce bizler Eskişehir'de birlikteydik. Burada çok önemli anlaşmalar imzalamıştık ve şehirde Haytarma adlı sinema filminin galasını gerçekleştirdik. O zaman gelecek için çok planlarımız olduğunu birbirimize söyledik ve bu planlarımızı yerine getirmek için Kırım'da gerekli çalışmalara başladık. Şimdi birçok ülke

sıkıntı içinde. Ama bu sıkıntılar kendi başına gelmiyor. Sebep olanlar var ve bu sıkıntıları kendi komşularına yaşatan taraflar var" demiştir.

Çalıştay süresince 27 dernek başkanı Ukrayna'nın bütünlüğü konusuna vurgu yapmışlar ve Rusya'nın Kırım'ı işgalini tanımayacaklarını belirtmişlerdir. Özellikle dernek başkanları Rusya'ya karşı ABD ve AB'nin uyguladığı ambargoyu delen Türkiye'nin bu uygulamadan bir an evvel vazgeçerek bu karara destek vermesini istemişlerdir. Rusya ticaretinden gelen menfaatin Kırım Tatarlarının yok olmasıyla eş değer olduğu ve bu hususta çeşitli eylemlerin yapılması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Diğer taraftan Kırım'a havayolu ile ulaşımın sağlanması, Kırım'da yaşayan akrabalarımıza insani haklarının verilmesi ve başta Mustafa Abdulcemil Kırımoğlu ile Refat Çubarov ve İsmet Yüksel'in anavatana girme yasağının kaldırılması konuları birçok temsilci tarafından dile getirilmiştir. Diğer yandan çalıştay devam ederken Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'le görüşerek Rusya ile Türkiye arasında ikili ilişkilerde en önemli yere sahip olan "Üst Düzey İşbirliği Konseyi" toplantısına ilişkin hazırlık çalışmalarıyla ilgili görüş teatisinde bulunulmuş ve toplantının yılsonuna doğru gerçekleştirilmesi konusunda mutabık kalındığı basında yer almıştır. Çalıştaya katılanlar bu konuya da değinmişlerdir: "Türkiye ve Rusya arasında bu yılsonunda yapılacak olan Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nde ve Türkiye ile Rusya arasında yapılacak olan tüm toplantılarda Kırım Tatarlarının yaşadığı sorunlar gündeme getirilmelidir." düşüncesi katılımcılarda hâkim olmuştur.

Katılımcılar arasında yer alan akademisyenler, mevcut işgalin ve Ukrayna'nın dağılması sonrasında çıkacak kaos konusunda endişeli olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca

Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesinin perde arkasında İstanbul'un ve boğazların da olduğu gerçeğini görmek gerektiği hususuna dikkat çekmişlerdir. Soğuk Savaş dönemine Putin'li Rusya ile dönüldüğü uyarısında bulunan akademisyenler, Türkiye'de yaşayan Kırım Tatar diasporasının yaşanan bu gelişmeler sonrasında ortak hareket etmek zorunda olduklarını belirterek gelecekteki daha olumsuz senaryolara karşı hazırlıklı olunması gerektiğini aktarmışlardır. Yapılan "Ortak Akıl Çalıştayı" Kırım Tatarlarının milli sorunlarının tartışılması için bir başlangıç olarak kabul edilmiştir. Çalıştay'ın bütün katılımcıları somut işbirliği projelerinin hazırlanması ve geliştirilmesi için yeni çalıştayların yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Sonuç

Eskişehir'de her üç teşkilatın bir araya gelmesiyle başlayan sürecin Kırım Tatar Türkiye diasporasını Ortak Akıl Çalıştayı'nda buluşturması büyük bir başarı olarak tarihe geçmiştir. Bu çalıştay vasıtasıyla Kırım'ın 2014 Şubat ayında Rusya tarafından işgali ve uluslararası hukuka aykırı olarak yapılan referandum sonucunda ilhakının ilanı, Kırım'ın yerli halkı ve tarihi sahibi olan Kırım Tatarları, medeni dünya, uluslararası kuruluşlar ve uluslararası camia tarafından asla kabul edilmemiştir. Kırım Tatarları'nın Milli Lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ile Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Refat Çubarov ve aktivistleri Kırım'dan uzak tutacak tüm kısıtlama, karar ve uygulamalara derhal son verilmesi gerektiği vurgulandıktan sonra Kırım Tatar Milli Meclisi'nin yok sayılmasının da kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Öte yandan Kırım'daki Kırım Tatar varlığının her zamankinden daha ciddi tehdit altında olduğu ve Türkiye ve Türkiye dışındaki bütün Kırım Tatarlarının işbirliğini geliştirici somut çalışmaların başlatılmasının önemi

ifade edilmiştir. Ortak bir haykırışla "Teferuatla uğraşma zamanı değildir. Esas olan Kırım sorunudur." denilmiştir.

Kaynakça

Altuğ, Fevzi; Dikenli İlişkiler Kırımlı Bir Öğretmenin Anıları ve Şiirleri, (Yay. Haz. İnci A. Bowman) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

Doğru, Halime; "XX. Yüzyıla Girerken Eskişehir'de Kaza ve Belediye Yönetimi İle Nüfus Hareketi", Anadolu Ünv., Fen-Ed. Fak. Dergisi, C. 2. Sayı: 1, Eskişehir 1989.

Kara, Cemile; Eskişehir'e Yapılan Tatar Göçleri ve Eskişehir'de Oluşan Tatar Kimliği, Toplum Bilimleri Dergisi, C. 5, No: 9, Ankara Ocak-Haziran 2011.

Karpat, Kemal; Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

Kırımlı, Hakan; Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşmeleri, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 2012.

Willams, Brian Glyn; The Crimean Tatars: The Diaspora Experience And The Forging Of A Nation, Leiden 2001.

AYNI KÜLTÜREL KİMLİK İÇİNDE ÖTEKİ: ESKİŞEHİR KIRIM TATARLARI VE NOGAYLAR ÖRNEĞİ

*Tugba Gönel SÖNMEZ**

Öz

Öteki algısı, farklı olan imgeyle çizilen sınırı vurgulama işlevini üstlenmekle beraber "biz" ve kimlik inşasında belirleyici rol oynamaktadır. Toplumsallaşma sürecinde insandaki birliktelik algısı ve aynı kültürü paylaşan insanlar arasındaki uyum, kimlik vasıtasıyla temellendirilmektedir. Kültür ile kimliğin bileşkesini oluşturan kültürel kimlik, kültürel kodlarla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Toplumsal bellekte işlenen kültürel kodlar, coğrafi ve ekolojik şartlar değişse dahi bu aktarım sürecini devam ettirmektedir. Çalışmamızda tarihi ve birlikteliği yüzyıllar öncesine kadar uzanan, Kırım Tatarı ile Nogayların kimliği arasındaki öteki algısı, kültürel kimlik bağlamında günümüzde Kırım Tatarlarının en yoğun yaşadığı bölge olan Eskişehir örnekleminden hareketle ele alınıp incelenecektir.

Giriş

Geçmiş veya güncel ilişkiler referans alınarak dikey ya da yatay olarak farklılaştırılmış ve ayrıştırılmış "ötekiler", toplulukların kimlik inşasında belirleyici rol oynamaktadır (Nahya, 2011: 29). Ötekini aramak aslında kendini tanımlamak için verilen bir mücadeledir; çünkü "biz" olabilmek için "ötekini" yaratmaya ihtiyaç vardır. Konuya "öteki" olanın tarafından bakıldığında ise görülmektedir ki, aslında "öteki" olan kendi içinde bir "bizlik bilinci" inşa eder ve kendine dönük bir "biz" kurgusu meydana getir. Başka bir ifadeyle her "öteki" özünde "biz" ve her "biz" dışarıdan bakıldığında "öteki"dir (Özçalık, 2008). Çalışmamızda ilk

* Öğr. Gör., Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, USET MYO, Kültürel Miras ve Turizm Programı, Nevşehir/Türkiye.

olarak kültürel kimlik ve etnik kimlik kavramları irdelenecek, daha sonra diasporik bir topluluk olarak Kırım Tatarları ve Nogayların kimliği göç olgusu bağlamında değerlendirilecektir. Ayrıca emik bir bakışla Tatar kültürel kimliği içerisinde bulunan Kırım Tatarları ve Nogaylar arasındaki "öteki" algısı, Eskişehir şehir merkezi ve Alpu ilçesi başta olmak üzere Kırım Tatarı ve Nogay nüfusunun yoğunlukla yaşadığı bölgelerde yapılan saha çalışmasından[1] hareketle tartışılacaktır.

Kültür, Kimlik, Etnik Kimlik ve Kültürel Kimlik Kavramları Üzerine

İnsan genetik donanımı dışında bir var olma stratejisi geliştirmektedir. Biyolojik evrim sürecinde gelişen beyni, insana, araç-gereç yapma ve gelişkin bir semboller sistemi oluşturma yetisini kazandırmıştır. İnsan bu yetilerle kültürü oluşturmaktadır. İnsanı canlılar evreninde farklı kılan en belirleyici özellik "kültür yaratıcısı" olmasıdır. İnsanı toplumsallaştıran, içinde doğduğu kültürün, onu doğuşundan itibaren biçimlendirmesidir. Toplumsallaşan insanın diğer

---

[1] *"Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Kırım Tatar Geleneksel Halk Kültürünün Tespiti ve İncelenmesi: Eskişehir Örneği"* adlı TÜBİTAK projesi kapsamında 13.06.2015-01.09.2015 tarihleri arasında Eskişehir'in Merkez ilçeleri olan Odunpazarı ve Tepebaşı'na bağlı Boyacıoğlu, Gökdere, Kalkanlı, Karaçay, Karaçobanpınarı (Tilkipınar) ve Kireçköy; Alpu'ya bağlı Aktepe (Rıfkıye), Çardakbaşı, Çukurhisar, Esence (Şefkatiye/Yellice), Fevziye, Gökçeoğlu, Güroluk (Kızılsuvat/Refahiye), Güneli (Mamure), Işıkören (Aziziye/Arapkuyusu), Uyuzhamam, Yeşildon; Beylikova ilçesine bağlı; İkipınar ve Sultaniye; Çifteler ilçesine bağlı Hayriye (Çıngıllıhöyük), Ilıcabaşı (İhsaniye), Yıldızören (Mamuriye/Mecidiye) ve Zaferhamit; Mahmudiye ilçesine bağlı Akyurt (Lütfiye), Fahriye (Pakırye), Güllüce (Hayriye), Hamidiye, Mesudiye (Taşlıhöyük), Şerefiye, Tokathan ve Yeniköy; Seyitgazi ilçesine bağlı Aksaklı, Değişören (Örenlik), Çukurağıl ve Yenikent (Hamidiye/Reşadiye/Canköy); Sivrihisar ilçesine bağlı Karakaya, Ortaklar (Aziziye), Paşakadın (Burhanettin) ve Yaverören (Yaverviran) köylerinde saha çalışması yapılmıştır.

insanlarla bağını kuran onlarla paylaştığı kültürdür. Bu birliktelik algısı ve aynı kültürü paylaşan insanlar arasındaki uyum, "kimlik" dediğimiz bir tutunum unsuru ile sağlanmaktadır (Güvenç, 1994: 38).

Genel olarak toplumlar kendilerini farklılaştıran çeşitli özellikleri ön plana çıkararak kendilerine kategorik düzeyde bir konum kazandırma bilinci içerisinde olmuşlardır. "Ben" ve "öteki" kimdir sorusundan hareketle, bireyi ve topluluğu tanımlayıp sınırlandırarak, kimlik inşasını gerçekleştirmektedirler (Arslan, 2012: 21). Kimlik, var olmak için farklı olanla ilişkiye gereksinim duyar ve kendi varlığını garantiye alabilmek için farklılığı "ötekiliğe" dönüştürür. Dolayısıyla ben ve ötekinin yaratıldığı kimlik süreci sürekli devam eden, kendilik durumuna karşı sürekli farklı ötekiler yaratan bir süreçtir (Hıdırloğlu, 2011: 49).

Etnik kimlik, temelde, başta dil ve dini inanç olmak üzere, töre, gelenek ve benzeri öğelerin belirlediği kültürel bir olgudur. Etnik kimliği; kişinin içine doğduğu ailenin, içinde yetiştiği çevrenin, kültürel değerleri, ailenin, çevrenin kimlik olarak "kendine bakışı" (emik) belirler (Önder, 2007: 2-3). Bakıldığı zaman diasporaların çoğunlukla birer etnik grup olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat ideal bir etnik tip olup olmadıkları tartışılabilir. Diaspora etnik grubu içinde barındırır; ancak tek başına etnik gruptan çok daha fazlasıdır (Hıdırloğlu, 2011: 43).

Kimlik ve kültürün bileşkesini oluşturan kültürel kimlik ise, doğuştan sonra elde edilenler ve kazanılanlarla ilgilidir. Ortak değerlerden, ahlak anlayışından, örf-âdetlerden, edebiyat ve musikiden, topluma has geleneksel sanatlardan, konuşulan dilden, ulusal sembollerden, belirleyici ve farklılaştırıcı mimarilerden, dini inanışın toplumda kendini bulan şeklinden, mutfaktan, günlerin topluma göre ifade ettiği

anlamdan, hissedilen duyguların paylaşılması ile ortaya çıkan çok unsurlu bir olgudur. Oluşumu için tarih, din, dil gibi olgular rol alırken yaşanılan ortak acılar, sevinçler kültürel kimliği yoğurmakta ve geliştirmektedir (Yıldız vd, 2002: 29).

Kırım Tatarı-Nogay Kimliği ve Göç

Altın Orda İmparatorluğunun dağılma süreci içinde, onun vârislerinden biri vasfıyla XV. yüzyılın ilk yarısında tarih sahnesine çıkan Kırım Hanlığı, varlığının sonuna kadar kendisini Altın Orda'nın meşru devamı olarak görmüştür. VI. yüzyıldan itibaren Kırım yarımadasına ve Karadeniz'in kuzeyindeki muazzam bozkırlara gelen muhtelif Türk halkları, özellikle XI. yüzyıl sonrasında buralara hâkim olan Kıpçaklar (Kumanlar), Altın Orda İmparatorluğu ile Asya'dan bu taraflara gelen Türk kabileleri, Kırım dâhilinde Türkleşen veya Müslümanlaşan diğer unsurlar, Anadolu ve Rumeli'den gelerek Kırım'a yerleşen (esas itibarıyla Oğuz koluna mensup) Türk olan veya olmayan Müslüman gruplar, Kırım Hanlığı bünyesinde ve sonraki dönemde karışarak özgün bir halk meydana getirmişlerdir. Bu halkı "Kırım Tatarları" olarak adlandırıyoruz. Bazen genel "Kırım Tatar" kavramının kapsamı içinde, bazen de dışında ele alınan "Nogaylar" ise Kırım Hanlığı Müslüman Türk tebaasının çok önemli bir kısmını oluşturur. Esas olarak Kırım Yarımadasının kuzeyindeki bozkırlarda göçebe yahut yarı göçebe yaşayan Nogaylar, "asıl" Kırım Tatarlarıyla iç içe geçmiş bir halktır. Bugün "Nogay" dediğimiz halkın ataları, bu isimle yahut alt kabile isimleriyle tarihin muhtelif dönemlerinde Kırım yarımadasına yerleşmişler ve böylelikle "Kırım Tatarı" dediğimiz halkın çok önemli bir kısmının temelini teşkil etmişlerdir. Kaba bir ayrımla hanlık devrinde Kırım yarımadasında az çok yerleşik hayat düzeni

içinde yaşayan Türk ve Müslümanlar "Kırım Tatarı", hanlığın yarımada dışında, anakaradaki geniş arazilerinde esasen hayvancılığa dayalı göçebe bir hayat sürdürenler "Nogay" olarak adlandırılabilirler. Muhakkak olan husus, bugün "Kırım Tatarı" veya "Nogay" adını taşıyan halkların her ikisinin de Müslüman ve -esas itibarıyla Kıpçak ağırlıklı- Türk dili konuşan halklar olduğudur. Kimliklerini muhafaza ettikleri ölçüde bu toplumların kendilerini öteden beri, -birtakım farklılıkların tamamen şuurunda olmakla birliktetemelde aynı halk grubuna mensup olarak kabul ettikleri, dışarıdan ise her iki toplumun da yaygın olarak "Tatar" üst başlığı altında görüldükleri müşahede edilmiştir (Kırımlı, 2011: 2-4). Kırım Tatarlarını, kültürel özellikleriyle kendi sınırlarını ve özgünlüklerini belirleyecek şekilde tanımlamanın birtakım zorlukları bulunmaktadır. Buna sebep, Kırım Tatarlarının din, dil ve yaşam pratikleri açısından Anadolu Türklerinden net bir şekilde ayrılmamaları, aynı zamanda da kendilerini etnik bir grup olmaktan ziyade Türk soyunun üyeleri olarak görmeleridir. Bir diğer deyişle, Kırım Tatarları etnik bir kimlik kadar, kültürel ve milli bir kimlik de taşımaktadırlar. Ancak bu yaklaşımları, yine de kendilerini kendinden menkul bir Kırım Tatar topluluğu olarak algılamalarını engellememektedir. Dolayısıyla Kırım Tatarlarını Türk olmanın dışında Tatar yapan dinamikler arasında yer aldığı düşünülen kültürel örüntülere bakmakta yarar vardır (Mirza, 2007: 25). "Kırım Tatar" kimliği kavramının hiçbir şekilde primordial veya ırkî mahiyette olmayıp kültüre ilişkin olduğunu vurgulamak gerekir. Bütün etnik/milli kavramlar gibi, bu da "oluşmuş ve tamamlanmış" değil, "zaman içinde oluşmakta olan" bir kavramdır (Kırımlı, 2011: 2-4). Burada belirtilmesi gereken önemli bir konu, çalışmada etnik kimlik yerine, kültürel kimliğin kullanılmasının tesadüfen yapılan bir tercih olmadığıdır. Bu-

nun temel nedeni, etnik kimliğin bir devlet içinde egemen/başat çoğunluk dışında kalan, kendini farklı gören ve düşünen (Heckmann, 1995: 84), azınlık statüsüne indirgenen grupların refere ettiği bir bilinçle de kullanılıyor olmasıdır. Ayrıca belirtilmesi gereken bir başka önemli husus, çalışmada emik bakışın kullanılmasıdır. Emik bakış, bir grubun kendi kimliği ile kendini tanımıdır, kendini "ne", "kim" olarak gördüğüdür. Emik bakışa dayalı kimlik tanımında belirleyici olan etmen, grubu oluşturan kişilerin özgür iradelerine dayalı kendi kimlik tanımlarıdır (Önder, 2007: 4-6).

Eskişehir'de Kırım Tatarları ve Nogaylar

Günümüzde Türkiye'de Kırım Tatarlarının en yoğun olarak yaşadığı bölge Eskişehir'dir. Eskişehir'in Merkez ilçeleri olan Odunpazarı ve Tepebaşı'na bağlı Boyacıoğlu, Gökdere, Kalkanlı, Karaçay, Karaçobanpınarı ve Kireçköy; Alpu'ya bağlı Aktepe, Çardakbaşı, Çukurhisar, Esence, Fevziye, Gökçeoğlu, Güroluk, Güneli, Işıkören, Uyuzhamam, Yeşildon; Beylikova ilçesine bağlı; İkipınar ve Sultaniye; Çifteler ilçesine bağlı Hayriye, Ilıcabaşı, Yıldızören ve Zaferhamit; Mahmudiye ilçesine bağlı Akyurt, Fahriye, Güllüce, Hamidiye, Mesudiye, Şerefiye, Tokathan ve Yeniköy; Seyitgazi ilçesine bağlı Aksaklı, Değişören, Çukurağıl ve Yenikent; Sivrihisar ilçesine bağlı Karakaya, Ortaklar, Paşakadın ve Yaverören köyleri Kırım Tatarlarının yaşadığı köylerdir. Nogaylar ise yoğunlukla Aktepe, Işıkören ve Esence köylerinde yaşamaktadırlar. Köylerin önemli bir kısmı 19. yüzyılın sonlarında, bir kısmı da 20. yüzyılın başlarında kurulmuştur.

Bu coğrafya ve süreç içerisinde Kırım Tatarları ve Nogaylar birçok geleneği paylaşmaktadırlar. Hayatın geçiş dönemi ritüellerinden, halk mutfağına, halk mimarisinden,

el sanatlarına, sözlü kültür ürünlerinden gündelik yaşamla içiçe bulunan sosyal normlara kadar birçok alanda Kırım Tatarları ile Nogayların kültürünün birebir örtüştüğünü söylemek mümkündür. Ancak aynı kültürel, ulusal ve diasporik kimlik içinde bulunan bu toplulukların birbirlerini "Tatar" kimliği altında ötekileştirdikleri gözlemlenmiştir. Öyle ki yakın dönemlere kadar iki topluluk arasında evlilik gerçekleştirilmemiştir (KK1, KK2, KK3, KK4, KK5, KK6, KK7, KK8, KK9, KK10). Ayrıca Kırım Tatarları ve Nogaylar eş seçiminde kendi grupları içinden olan kişilere öncelik vermekle birlikte, akraba evliliği yedi göbeğe kadar kesin olarak yasaklanmıştır ve onay görmemektedir (KK1, KK2, KK4, KK11). İç evlilik esası ve akraba evliliği yapılmaması Kırım Tatar ve Nogay kimliklerinin belirleyici unsurlarını oluşturmaktadır.

Akrabalık ilişkilerinin grup içi ilişkileri düzenleyen bir sistem olmaktan çıkartılarak grubun sınırlarının canlı tutulmaya ve diğer gruplardan farklılığının vurgulanmaya başlanması "Tatar" kimliğinin yüceltilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bu uygulama Kırım Tatar ve Nogay yerleşimlerinin demografik yapısını etkilemekle birlikte aynı gruba dâhil olanların belli coğrafyalarda yaşama zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki yedi göbek öteye kadar kendi soy grupları içinden ve kendi kimlikleri dışından evlenemeyen Kırım Tatarları ve Nogaylar aynı bölgede yaşasalar dahi "öteki" sınırını korumaktadırlar. Bu sınırı Kırımlı (2011: 298) eserinde "Esence Köyü, ortasından geçen bir yol ile ayrılan iki yamaç üzerine kurulmuş olup köyün bir tarafına Kırım Tatarları, öbür tarafına Nogaylar yerleşmiştir. Her ikisi de Kırım Hanlığı'nın halkı olan bu iki kardeş cemaat birçok açıdan kaynaşsalar da, ananevi sosyal farklılıklarına dayanarak aralarına bir ölçüde mesafe koy-

muşlardır. Meselâ, köydeki Kırım Tatarları ve Nogaylar arasında bir müddet kız alışverişi olmamış yahut nadiren olmuştur" şeklinde ifade etmektedir.

Yine Nogay nüfusunun ağırlıklı olarak yaşadığı Işıkören köyünde Nogaylar muhaceretlerini takip eden yaklaşık yüzyıl boyunca kesinlikle dışarıya kız verip dışarıdan kız almamışlardır. Evlilikler ya köy içinden yahut da Rıfkiye ve Yellice (Esence) köylerinde yaşayan Nogaylarla yapılmıştır. Öyle ki 1970'lere kadar çevredeki Kırım Tatar köyleriyle evlilik ilişkileri kurulmamıştır (Kırımlı, 2011: 323).

Nogay nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı diğer bir köy olan Aktepe'de de aynı durum söz konusudur. Aynı kültürel kimliğe sahip olmalarına rağmen Kırım Tatarları ve Nogaylar arasındaki bu ötekileştirmeye sebep olarak "Nogayların at eti yemeleri ve Kırım Tatarlarının Nogayları kendileri kadar temiz görmemeleri" gösterilmektedir (KK4, KK12, KK13, KK14, KK15, KK16, KK17). Bu imajın tarihi dayanağını Kırım Tatar ve Nogay topluluklarının Kırım'da yaşadığı dönemde bulmak mümkündür. Bu dönemde "Türk Tatarları, yüzyıllar boyunca kendi doğdukları kentlerde yaşamayı tercih etmiş ve sadece kendi toplumlarından evlenmişlerdir. Yani bir Tat'ın, bir Nogay'la evlenmesi 1900 yıllarına dek pek nadir görünen bir olaydır. Çünkü Kırım'ın güneyinde yaşayan veya kuzeyinde yaşayan Türk Tatarları, birbirlerinin örf ve adetlerini ve hatta birbirlerinin genetik yapılarını bile beğenmiyorlardı. Dolayısıyla birbirlerinden kız alıp vermiyorlardı" (Yurter, 2003: 120). "...Yalıboyunda yaşayanlarla, Bozkırlarda yaşayan Türk Tatarlarının inanışları bir olmasına rağmen, Yalıboylular, 'siz dini kavramlarda gereği kadar duyarlı değilsiniz, din hocalarınız bile namaza sarhoş geliyor!' diye atıfta bulunuyorlardı... Bozkırlılar ise, Yalıboyunda yaşayanlara, siz sarımsak yiyorsunuz

veya çarık giyiyorsunuz diye tenkitte bulunuyorlardı" (Yurter, 2003: 122).

İfadelerden de anlaşıldığı üzere kökleri Kırım Hanlığı dönemine kadar uzanan bu "öteki" algısının temelinde Kırım Tatarları ve Nogayların sahip olduğu coğrafi-ekolojik farklılık ve konar göçer veya yerleşik yaşam tercihi bulunmaktadır.

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde oluşturulan bu "öteki" imajının toplumsal bellekte kuşaktan kuşağa aktarılarak Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarları ve Nogaylar arasında sürdürülmesi birtakım sonuçlar doğurmaktadır:

Genellikle Kırım Tatarı ile Kırım Tatarının, Nogay ile Nogayın evlenmesi sonucunda yerleşim yerlerinin homojen özellik göstermesinin yanı sıra buralar "kapalı toplum" yapısına doğru evrilmeye başlamıştır.

Kırım Tatar kimliğinin birleştirici ve bütünleştirici bir unsuru olan "Tepreş" şenliğine Nogaylar son yıllarda katılmamaya başlamış, buna alternatif olarak kendilerine ait bir şenlik olan "Saban Toyu" düzenlemeye başlamışlardır.

Yine Kırım Tatar kimliğinin ve diaspora bilincinin inşasında önemli bir lokomotif olan dernekleşme faaliyetleri ayrışmaya başlamış; Eskişehir Kırım Türkleri Kültür Yardımlaşma ve Spor Kulübü Derneği'ne alternatif olarak Eskişehir Nogay Türkleri Derneği faaliyet göstermeye başlamıştır.

Vakitlerini yazın köylerde kışın şehir merkezinde geçiren Kırım Tatarları ve Nogaylar için rekreatif bir alan ve sosyo-kültürel yaşamın taşıyıcısı mahiyetinde olan kahvehane tercihlerinde de ayrışma söz konusudur. Bugün Kırım

Tatarlarının ve Nogayların vakit geçirmek için gittiği kahvehaneler farklıdır. Bu durum iki topluluk arasındaki iletişimi daha da zayıflatmaktadır.

Sonuç olarak özde bir olan ve aynı kültürel kimliğe sahip olan bu iki topluluk "öteki" algısıyla ayrışmaya başlamıştır. Burada belirtilmek istenen husus, bu imajın Kırım Tatarlarından Nogaylara doğru gerçekleştirildiğidir. "Biz" inşası gerçekleştirilirken kendine bu kimlik içinde yer bulamayan Nogaylar, her ne kadar emik bakışla kendilerinin Tatar olduklarını ve bu kültürün taşıyıcısı olduklarını söyleseler de farklı bir "biz" inşası yoluna gitmeye başlamışlardır. Bu iki başlılığın kaynağında ise Nogayların Tatar kimliği içerisinde ötekileştirilmeleri, kabul görmeyişleri ve dışlanmaları gösterilmektedir (KK18, KK19, KK20, KK21, KK22, KK23, KK24). Bu noktada iki topluluk arasındaki farklılığı vurgulamak temelinde başlayıp farklı kimliklerde ayrışmayla sonuçlanabilecek olan bu "öteki" algısının gerek Tatar dernekleri gerek diğer Tatar sivil toplum örgütleri tarafından gerçekleştirilecek kaynaştırma ve bütünleştirme faaliyetleriyle birbirlerine entegre edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Toplumsal şölenler ve festivaller vasıtasıyla iki topluluk arasındaki ilişkiler canlandırılmalıdır. Yine çeşitli süreli yayınlarla Tatar kimliği, Kırım Tatarları ve Nogay kimliklerinin kültürel örüntüleri bağlamında farkındalık ve "biz" olma bilinci sağlanmaya çalışılmalıdır.

Kaynakça

Arslan, Evin (2012), *Etnik Farklılık, Kendini Anlamlandırma ve Göç: Denizli'ye Doğudan Göç Eden Kadın ile Batıdan Göç Eden Kadının Kimlik ve Cinsiyet Deneyimleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Güvenç Bozkurt (1994), *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hıdırloğlu, Kübra (2011), *Sosyolojide Diaspora İncelemeleri: Görüşler, Kavramlar ve Teoriler*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitisü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Kırımlı, Hakan (2011), *Türkiye'de Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Mirza, Gözde (2007), *Toplumsal Cinsiyet ve Milliyetçilik Bağlamında İstanbul'da Yaşayan Kırım Türk-Tatar Kadınları*, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Nahya, Z. Nilüfer (2011), İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi 1 (1), 27-38.*

Önder, Ali Tayyar (2007), *Türkiye'nin Etnik Yapısı, Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler*, Fark Yayınları, Ankara.

Özçalık, Sevil (2008). Ötekileştirme ve İşlevleri. *3. Karaburun Bilim Kongresi* (4-7 Eylül 2008).

Yalçın-Heckmann, L. (1995), *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldız Ethem, Ak Muammer (2002), *Doğu Karadeniz'de Kültürel Kimlik*, Çatı Kitapları, İstanbul.

Yurter, Feyzi Rahman (2003), *Kırım Diasporası*, Ankara.

Kaynak Kişiler

KK1. Şahinde Özeren, 1934, Okuryazar, Ev hanımı, Mamure.

KK2. Levent Özdemir, 1955, Lise, Çiftçi, Fevziye.

KK3. Emin Şen, 1936, İlkokul, Çiftçi, Mamure.

KK4. Aliye Örtel, 1927, İlkokul, Ev hanımı, Merkez.

KK5. Erol Özkırım, 1939, Çiftçi, İlkokul, Ortaklar.

KK6. Celal Ayrışın, 1949, İlkokul, Çiftçi, Ilıcabaşı.

KK7. Nezihe Erekay, 1960, İlkokul, Ev hanımı, Akyurt.

KK8. Rahmi Erekay, 1950, Lise, Emekli İşçi, Akyurt.

KK9. Hasan Çetin, 1934, İlkokul, Çiftçi, Yıldızören.

KK10. Fevzi Doğrul, 1950, İlkokul, Serbest Meslek, Yıldızören.

KK11. Hatice Kaya, 1934, Okuryazar, Ev hanımı, Fevziye.

KK12. Mamadi Alçın, 1958, Lise, Çiftçi, Esence.

KK13. Abidin Takıl, 1952, Yüksekokul, Muhtar-Çiftçi, Güroluk.

KK14. Semiha Gülümbay, 1944, İlkokul, Ev hanımı, Boyacıoğlu.

KK15. Ali Fehmi Gülümbay, 1939, İlkokul, Çiftçi, Boyacıoğlu.

KK16. Necmettin Dokuzlar, 1932, İlkokul, Çiftçi-Berberlik yapmış, Karaçobanpınarı.

KK17. Sabri Ongar, 1946, Lise, Tekniker-Çiftçi, Karaçobanpınarı.

KK18. Muammer Atak, 1963, Lise, Memur, Merkez.

KK19. Mennan Özbek, 1937, İlkokul, Emekli İşçi, Işıkören.

KK20. Nazım Çetinkaya, 1927, Okuryazar, Çiftçi Emeklisi, Işıkören.

KK21. İlyas Kart, 1949, Lise, Nogay Türkleri Derneği Başkan Yardımcısı, Elektrikçi, Merkez.

KK22. Şükrü Karatay, 1943, İlkokul, Boyacı, Merkez.

KK23. Nejat Akyol, 1937, İlkokul, Çiftçi, Işıkören.

KK24. Saim Ersen, 1968, Ortaokul, Çiftçi, Aktepe.

TÜRKSOY'UN DÜZENLEDİĞİ SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS SEMİNERLERİ VE KIRIM TATARLARI

*Metin EKİCİ**

Öz

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (SOKÜM); 2003 yılında UNESCO üyesi ülkelerin imzalamış olduğu yerel ve milli kültürlerin korunması ve geleceğe aktarılmasını amaçlayan uluslararası bir sözleşmedir. Türkiye sözleşmeyle ilgili tartışmaları başından itibaren takip etmiş ve 2006 yılında da bu sözleşmeye taraf olmuştur. Sözleşmede Somut Olmayan Kültürel Miras; "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar" şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre SOKÜM unsurlarının 1. Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar. 2. Gösteri sanatları, 3. Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler. 4. Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar. 5. Geleneksel el sanatları geleneği başlıkları altında toplanıp değerlendirilmesi kabul edilmiştir. Biz bu bildiride, Türksoy'un düzenlemiş olduğu dört SOKÜM semineri hakkında bilgi verecek ve Kırım Tatarlarının kültürünü yaşatma ve gelecek kuşaklara aktarma konusunda bu seminerlerin önemine değineceğiz.

Giriş

Kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında yeni bir anlayış getiren "Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi (SOKÜM)", bu sözleşmeye taraf olan pek çok ülkede olduğu gibi, pek çok kültürel mirası paylaşan Türk Cumhuriyetleri ve Özerk Bölgelerinde de sevinçle

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir/Türkiye.

karşılanmıştır. SOKÜM sözleşmesine, sadece tek taraflı dosyalarla değil, çok taraflı ortak dosyalarla katkıda bulunmak isteyen Türk Cumhuriyetleri ve özerk bölgeler, SOKÜM sözleşmesi öncesinde kurulmuş olan Türksoy gibi kuruluşlarla ortak çalışma zemini aramış ve bu zeminde UNESCO yaklaşımları ve SOKÜM sözleşmesinin hayata geçirilmesi için bir "seminer" düzenleme kararı almışlardır.

Bilindiği üzere, dünya üzerinde Türkçe'nin herhangi bir lehçesini konuşan ve bugün Balkanlardan Orta ve Kuzey Asya'ya kadar geniş bir alana yayılmış, bir kısmı bağımsız cumhuriyet, bir kısmı ise başta Rusya Federasyonu olmak üzere, içinde yaşadıkları ülkede Özerk Bölge veya azınlık statüsünde yaşamakta olan toplumlar bulunmaktadır. Bu ülke ve toplulukların, SOKÜM sözleşmesinde belirtilen pek çok kültürel mirası ortak olarak paylaştıkları ve halen kendi ülkelerinde yaşattıkları görülmekte ve bilinmektedir. Bu kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi amacına yönelik olarak Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinin Kültür Bakanları, 1992 yılında İstanbul ve Bakü'de bir araya gelerek kültürel işbirliği yapmayı kararlaştırdılar. 12 Temmuz 1993 tarihinde Almatı'da yaptıkları toplantıda da "Türksoy'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma"yı imzalamak suretiyle, "Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi"ni (Türksoy) kurdular.

Bu anlaşmayla oluşturulan Türksoy teşkilatına daha sonra gözlemci üye ülke statüsüyle Rusya Federasyonu'na bağlı; Altay Cumhuriyeti, Başkurdistan Cumhuriyeti, Hakas Cumhuriyeti, Saha (Yakut) Cumhuriyeti, Tataristan Cumhuriyeti, Tıva Cumhuriyeti ile Moldova Cumhuriyetine bağlı Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti katıldı. Maalesef bu toplantılara Kırım Tatar-

larının katılımı söz konusu olmamıştır. Türksoy, Türk dili konuşan ülkelerin kültür ve sanat alanlarında işbirliğini sağlayan uluslararası bir kuruluştur. Türksoy teşkilatının ev sahibi ülkesi Türkiye Cumhuriyeti'dir. Resmi dili Türkçe olup yönetim merkezi Ankara'da yerleşiktir. Üye ve gözlemci üyeler çalışmalarda eşit haklara sahiptir. Kuruluşun uluslararası ilişkileri sadece Türk dilinin konuşulduğu coğrafyayla sınırlı değildir. Türksoy, faaliyetlerinde ve uluslararası ilişkilerinde temel insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını esas alan, bütün resmi ve gayri resmi kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmaktadır; amaçları, görevleri ve çalışma alanları itibarıyla UNESCO'nun hedef ve amaçlarına benzer çalışmalar yürütmektedir. SOKÜM çerçevesinde Türksoy'un düzenlediği seminerler şunlardır:

TÜRKSOY Birinci Somut Olmayan Kültürel Miras Semineri

Türksoy üyesi ülkelerin ortak somut olmayan kültürel mirasının korunması için ortak çalışma yapmalarını sağlamak amacıyla, Türksoy yönetimi ve UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi ve de Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü yetkilileri ilk defa Ankara'da bir araya gelerek, "Türksoy Üyesi Ülkeler Somut Olmayan Kültürel Miras Semineri"ni düzenlemişlerdir.

"Türksoy Üyesi Ülkeler I. Somut Olmayan Kültürel Miras Bölgesel Semineri", 16-17 Ekim 2008 tarihinde, Ankara'daki Türksoy Genel Sekreterliği Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu ilk seminere; Azerbaycan, Kazakistan, Başkurdistan, Tataristan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Hakas Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti temsilcileri katılmış ve bu toplantıda, tavsiye niteliğinde, aşağıdaki kararları almıştır: "1. Somut olmayan kültürel miras söz-

leşmesinin Türksoy bünyesindeki ülkelerde görünürlüğünü etkin hâle getirmek. Bu sözleşme kapsamında yapılacak iş ve işlerde işbirliği yapmak, konu ile ilgili entelektüel belleği güçlendirmek ve her ülkede edinilmiş deneyimleri karşılıklı ortak paylaşıma açmak amacıyla her yıl bu toplantıların periyodik olarak Türksoy üyesi ülkelerden birinin ev sahipliğinde yapılmasını sağlamak. 2. Türksoy bünyesinde 'Somut Olmayan Kültürel Miras' çalışmalarının koordinasyon merkezi olarak bir birimin kurulmasını sağlamak ve bu birimin her türlü koordinasyon çalışmalarını yürüterek işbirliği içerisinde konu ile ilgili uzman, bilgi ve belgelere dair bir belleğe sahip olmasını sağlamak. 3. Üye ülkelerin UNESCO ile 'Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi Genel Kurulu' ve 'Hükümetler Arası Komite' ile yürütülecek bütün iş ve icraatlarda bilgi paylaşımı ve süreçlerin daha kolay geçirilmesini sağlamak. 4. Türksoy koordinatörlüğü içerisinde bir kategori iki merkezin oluşturulması çalışmalarının desteklenmesini sağlamak. 5. Türksoy üyesi ülkeler 'Somut Olmayan Kültürel Miras'ın birçok yönü bakımından ortak değerlere sahiptir. Bu ortak değerlerin korunması ve yaşatılması süreçlerinde ve nihayet UNESCO listelerine sunulmasında birlikte hareket edilmesinin yollarını aramak. 6. Türksoy üyesi ülke uzmanlarının, sivil toplum temsilcilerinin bu çalışmalara yönelik daha kapsamlı katılımlarının gerçekleştirilmesini özendirmektir."

Bu ilk seminer, Türksoy üyesi ülkelerin somut olmayan kültürel mirasları konusunda ortaklık yapmaları için ilk adımı oluşturması bakımından önemlidir. Bu seminerde alınan kararlara bakıldığında, SOKÜM konusunda işbirliği imkânlarının araştırılması, ortak değerlerin tespiti ve UNESCO sözleşmelerine uygun olarak bunların ortak bir anlayışla korunması ve karşılıklı anlayış içinde işbirliği

yaparak başlatılan bu seminerlerin Türksoy üyesi ülkelerde sürdürülmesini hedeflemiştir. Seminerde alınan kararlardan ikisi özellikle önemlidir. Bunlardan birincisi "Ortak Bir SOKÜM Envanteri Hazırlanması", ikincisi de Türksoy Üyesi Ülkeler Arasında Koordinasyonu sağlayacak UNESCO tarafından tanınan ve desteklenen "Kategori İki Merkezi" kurulmasıdır.

TÜRKSOY İkinci Somut Olmayan Kültürel Miras Semineri

Türksoy Üyesi Ülkeler Somut Olmayan Kültürel Miras Semineri'nin ikincisi Kazakistan Kültür Politikaları ve Sanat Bilimi Enstitüsü'nün 27-30 Nisan 2009 tarihinde Almatı şehrinde düzenleyeceği "Türk Dünyası'nın Tarihsel-Kültürel Mirası" konulu uluslararası sempozyum çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyum içindeki bazı oturumların, SOKÜM sözleşmesi çerçevesinde Türksoy üyesi ülkelerin işbirliği olanaklarının tartışıldığı bu ikinci seminerde; Türksoy bünyesinde ortak bir SOKÜM envanteri hazırlanması ve bu envanter içinden seçilecek unsurların çok taraflı dosyalara dönüştürülerek UNESCO'ya sunulması konuları kararlaştırılmıştır.

TÜRKSOY Üçüncü Somut Olmayan Kültürel Miras Semineri

"Türksoy Üyesi Ülkeler Somut Olmayan Kültürel Miras Semineri"nin üçüncüsü, 27-29 Mayıs 2010 tarihlerinde, Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ev sahipliğinde, Bakü ve Şeki şehirlerinde gerçekleştirilmiştir. Açılış oturumları Bakü'de yapılan seminerin Uzmanlar Toplantısı Oturumları "Azerbaycan El Sanatkârlığının Payitahtı" ilan edilen Şeki şehrinde devam etmiş ve bu toplantıda, tavsiye niteliğinde aşağıdaki kararları almıştır: "1. Türksoy Somut

Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Taslak Yönetmeliği üzerinde görüşmeler yaparak, getirilen öneriler doğrultusunda hazırlanan metnin TÜRKSOY tarafından olgunlaştırılarak üye ülke kültür bakanlıklarına nihai görüşleri alınmak üzere gönderilmesi. 2. Türksoy Somut Olmayan Kültürel Mirasın Envanteri oluşturulmasına yönelik yönerge taslağı hazırlanmış ve üye ülkelerin 'Türksoy SOKÜM Envanteri'ne miras sunarken bu yönergede belirlenen ilkelere uygun olarak dosya hazırlamaları. 3. Türksoy bünyesinde oluşturulmuş çalışma grubunun hazırladığı 'Türksoy'a üye ülkeler Somut Olmayan Kültürel Miras Envanteri' incelendikten, eksikler tamamlandıktan ve üye ülkelerin onayı alındıktan sonra bu listenin yayınlanması. 4. Türksoy Somut Olmayan Kültürel Miras Başkentleri Uluslararası Programı'nın benimsenmesi ve bu önerinin 17-18 Mayıs 2010 tarihinde Gagavuz Yeri'nin başkenti Komrat'ta düzenlenecek olan Bakanlar Konseyi toplantısına sunulması. 5. Türksoy'un internet sayfasında bir SOKÜM sekmesi oluşturulması ve SOKÜM çalışmalarının, bilgi ve belgelerin, uygulama alanlarının, ilan edilecek envanterin bu sekmeden duyurulması. 6. Türksoy Bölgesel Soküm Uzmanlar Ağı'nın teşkil edilmesi ve üyelerinin birbirleriyle olan iletişimlerinin ve işbirliklerinin güçlendirilmesi; bilgi, belge ve deneyimin paylaşılması. 7. Türksoy Üye Ülkeleri Yaşayan İnsan Hazineleri ile ilgili ayrı bir envanter çalışmasının yapılması. 8. Türksoy'a üye ülkelerde UNESCO'ya sunulacak Somut Olmayan Kültürel Miras unsurlarına ilişkin ortak dosya çalışmalarına öncelik verilmesi. 9. Çalışmalardaki süreklilik ve ilerleme açısından, Türksoy Somut Olmayan Kültürel Miras Seminerlerine katılan bakanlık yetkilileri ve uzmanların mümkün olduğu ölçüde değişmemesi. 10. Türksoy üyesi ülkelerde SOKÜM uzmanları yetiştirmeye yönelik eğitim programları düzenlenmesi. 11. Basın yayın organları aracı-

lığıyla etkin bir bilgilendirme ve farkındalık yaratma çalışması yürütülmesi. 12. Sivil toplum kuruluşlarının Türksoy SOKÜM sürecine daha fazla dâhil edilmesi. 13. Envanterler oluşturulurken literatürden faydalanmanın yanında, alan araştırmalarına önem verilerek halen yaşayan unsurların korunması çalışmalarına önem verilmesi. 14. Yürütülen çalışmaların sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için Türksoy bünyesinde ayrı bir SOKÜM biriminin oluşturulması ve bu birimin uzman, araştırmacı, arşiv ve maddi kaynak sağlanmak suretiyle desteklenmesi. 15. Bölge ülkelerinin SOKÜM çalışmalarına rehberlik edecek bir "Kategori 2 Merkezi" kurulmasının öneminin ilgili birimlere duyurulması. 16. Türksoy, SOKÜM çalışmalarının üye ülkelerde kültür sektörleri, yaratıcı ekonomi, yaratıcı kentler ve özellikle de kültür turizmi kapsamında ve kültürel miras yönetimi ilkeleri doğrultusunda sürdürülebilir kalkınmanın dinamiği olarak değerlendirilmesi ve bu yönde ortak politika, strateji ve projelerin oluşturulması. 17. SOKÜM Seminerinin dördüncüsünün 2011'de insanlığın somut olmayan kültürel mirası niteliğinde değerlendirilen Sabantoy kutlamaları çerçevesinde, Tataristan'ın başkenti Kazan'da düzenlenmesi" önerilmiş ve ortak bir karar olarak benimsenmiştir.

Üçüncü seminer, ilk iki seminerde benimsenen kararların etkin bir şekilde uygulamaya konulması gerekliliğini ortaya koymuştur. Özellikle ilk iki seminerde tavsiye edilen ortak "envanter hazırlanması", yerine "hazırlanan envanterin değerlendirilmesi", yeni unsurların bu envantere sunulmasıyla ilgili taslak bir yönetmelik hazırlanması yanında, "Türksoy Yaşayan İnsan Hazineleri Envanteri" ve "Türksoy Somut Olmayan Kültürel Miras Başkentleri Uluslararası Programı"nın benimsenmesi kararları bu seminerin

ciddi sonuçları olarak değerlendirilmelidir. Seminer, Türksoy üyesi ülkeler arasında; "uzman değişimi" ve "bilgi paylaşımı" gibi konularda işbirliğini tavsiye ederken, Türksoy genel merkezinde "Soküm Birimi kurulması" ve üye ülkeler arasında işbirliğini artıracak bir "Kategori İki Merkezi kurulması"na yönelik tavsiye kararları bakımından önemlidir. Azerbaycan'ın Bakü ve Şeki şehirlerinde yapılmış olan bu üçüncü seminer, Türksoy üyesi ülkelerin SOKÜM çalışmalarına verdikleri önemi gösterdiği gibi, oldukça etkin sonuçlar verecek kararların alındığı bir seminerdir.

TÜRKSOY Dördüncü Somut Olmayan Kültürel Miras Semineri

Türksoy üyesi ülkelerin Somut Olmayan Kültürel Miras Semineri'nin dördüncüsü 16-17 Eylül 2011 tarihlerinde Tataristan Kültür Bakanlığı'nın ev sahipliğinde, Kazan ve Arça şehirlerinde gerçekleştirilmiştir. Seminerin açılış oturumu 16 Eylül 2011 tarihinde Kazan'da gerçekleştirilmiş, uzmanlar toplantısı oturumlarının 17 Eylül 2011 tarihinde Arça şehrinde sürdürüldüğü bu toplantıda, tavsiye niteliğinde, aşağıdaki kararları almıştır: "1. İlk üç toplantıda alınan kararları teyit ve bu kararların hayata geçirilmesi yönünde Türksoy tarafından yapılan çalışmaları takdirle karşılandığı ifade edilerek Türksoy tarafından hazırlanan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili Listesi'nin geliştirilerek sürdürülmesi. 2. Somut Olmayan Kültürel Mirasın korunmasında ve gelecek kuşaklara aktarımında eğitimin önemi vurgulanarak, Türksoy üyesi ülkelerin örgün ve yaygın eğitim alanlarında gerekli iyileştirmeleri yapılması yönünde mevzuat düzenlemelerine gidilmesi. 3. Sözleşmeden ve süreçlerinden toplumun geniş kesimlerinin haberdar olmasını sağlamak üzere uzmanlar arası iletişimin güçlendirilmesinin yanında Sivil Toplum Kuruluşları ve diğer

gönüllü kuruluş ve uygulayıcıların da Türksoy ağına dâhil edilmesi. 4. Ahmet Yesevi, Köroğlu ve Dede Korkut gibi ortak şahsiyetler, masal, efsane, hikâye gibi ortak anlatı konuları, gelenek, müzik, yemek gibi ortak kültür değerleri ve dericilik, keçecilik, halıcılık gibi ortak el sanatları alanlarında bölgesel ve uluslararası işbirliği imkânlarının geliştirilmesi için projeler hazırlanması. 5. Her yıl üç şehrin Somut Olmayan Kültürel Miras Başkenti ilan edilmesi. 2012 yılında Tataristan'ın Yalabuga şehrinin 'Deri Sanatı' Başkurdistan'ın Ufa şehrinin 'Keçe Sanatı' ve Azerbaycan'ın Gence şehrinin 'Âşık Sanatı' başkenti ilan edilmesi ve bu şehirlerde Türksoy üyesi ülkelerin bu alanlardaki uzman ve sanatçılarının çeşitli etkinliklerle buluşmalarının sağlanması. 6. 'Türksoy Üye Ülkeleri Yaşayan İnsan Hazineleri' ile ilgili çalışmaların hızlandırılması ve ilan edilen başkentlere davet edilecek usta veya uygulayıcıların öncelikle bu kişiler arasından seçilmesi. 7. Türksoy'a üye ülkelerde UNESCO'ya sunulacak Somut Olmayan Kültürel Miras unsurlarına ilişkin ortak dosya çalışmalarına ilk adım olarak Köroğlu'ndan başlanması. 8. Türksoy üyesi ülkelerde SOKÜM uzmanları yetiştirmeye yönelik eğitim programları düzenlenmesi çalışmalarına hız ve işlerlik kazandırılması. 9. Çalışmaların sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için Türksoy bünyesinde ayrı bir SOKÜM biriminin oluşturulması ve bu birimin araştırmacı, arşiv ve maddi kaynak sağlanmak suretiyle desteklenmesine yönelik uzmanlar heyeti kararlarının bir an önce hayata geçirilmesi. 10. SOKÜM çalışmalarını UNESCO ile uyumlu bir şekilde yürütecek bir 'Kategori 2 Merkezi' kurulması için çaba gösterilmesi. 11. Türkiye ile Bulgaristan, Makedonya ve Romanya arasında gerçekleştirilen araştırma projelerine benzer şekilde SOKÜM unsurlarının derlenmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması yönündeki işbirliklerini güçlendirmek amacıyla Türk-

soy üyesi ülkeler arasında ikili ve/veya çoklu SOKÜM projeleri hazırlanması" benimsemiştir.

Bu dördüncü toplantıda alınan kararlar da tavsiye niteliğinde olup öncelikle ilk üç toplantıda alınan kararları benimsemekte, bunlara ek olarak SOKÜM sözleşmesi ve SOKÜM unsurlarının görünürlüğünü artırma konusunda örgün ve yaygın eğitim kurumlarında çalışma yapmayı, Türksoy üyesi ülkelerin SOKÜM çalışmalarına sivil toplum kuruluşlarının da katılımının sağlanmasını, Türksoy üyesi ülkelerin SOKÜM envanteri içinde yer alan "sözlü ürünler" ve "el sanatları" alanlarında ortak ve daha görünür olanlardan bazıları üzerinde ortak projeler hazırlamasını, Türksoy üyesi ülkeler "SOKÜM Başkent İlanı" ve "Yaşayan İnsan Hazinleri İlanı" yapılmasını kararlaştırmıştır. Alınan kararlara bakıldığında, bu kararların da daha önceki seminerlerde olduğu gibi, Türksoy üyesi ülkelerin SOKÜM çalışmalarına ciddi bir ivme kazandırmaya çalıştığı görülmektedir.

Sonuç

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde belirtilen maddelere uygun olarak kurulan "Türksoy Üyesi Ülkeler Semineri" yılda bir defa olmak üzere, Türksoy üyesi ülkelerden birinde yapılmıştır. Bu seminerin ana amaçları Türksoy üyesi ülkelerde SOKÜM sözleşmesi konusunda ciddi bir duyarlık oluşturmak, bu ülkelerdeki ortak SOKÜM unsurlarına görünürlük kazandırmak olmuştur. Bu amaçlara ulaşmak için Türksoy bünyesinde bir "SOKÜM Birimi" kurulması, ortak bir "SOKÜM Envanteri" hazırlamanın gerekliliği kabul edilmiş, bu konuda belli seviyede çalışmalar yapılmıştır. Seminerde alınan kararlarda belirtildiği gibi, "SOKÜM Başkentleri İlanı" gerçekleştirilmiş olup en son 2013 yılında Türkiye'den "Eskişehir ili Türksoy SOKÜM Başkenti" ilan edilmiş ve bu ilde yapılan

çeşitli etkinliklere Türksoy üyesi ülkeler ve dünyanın farklı ülkelerinden SOKÜM uzmanı temsilciler, sanatçılar, STK temsilcileri ve halktan pek çok kişi katılmıştır. Yine ortak YİH ilanı konusunda çalışmalar ve ortak proje çalışmaları sürdürülmektedir. Türksoy üyesi ülkeler SOKÜM Semineri'nin önemli katkılarından biri de bu ülkelerin "Çok Taraflı SOKÜM Dosyası" hazırlama konusunda yaptıkları işbirliğidir. Bugüne kadar "Nevruz Bayramı" ve "Âşıklık Geleneği" dosyalarında işbirliğine giden Türksoy üyesi ülkelerin gelecekte daha çok işbirliği ve ortak dosya hazırlama yoluna gidecekleri görülmektedir.

Bugün dağınık durumda olup, tam toparlanma ve yeniden kendi vatanlarında kültürel kimlikleriyle yaşama mücadelesinde başarıya ulaşacaklarını düşündüğümüz Kırım Tatarlarının toprakları Rusya tarafından işgal edilmiş ve Kırım Tatarları yeni bir sorunla karşı karşıya bırakılmıştır. Ancak, her ne olursa olsun, Kırım Tatar kimliğinin korunmasında Somut Olmayan Kültürel Miras unsurlarının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması son derece önemlidir. TÜRKSOY tarafından düzenlenen seminer ve benzeri bilimsel toplantılara gözlemci sıfatıyla bile olsa, Kırım Tatarlarının katılımı sağlanmalı ve ortak Türk Kültürel mirasının sahipleri olarak Kırım Tatarları da bu toplantılarda yer alarak kendi kimlikleri ve kültürel miraslarını temsil etmelidir.

ESKİŞEHİR'DE YAŞAYAN KIRIM TATARLARINDA SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS VE KİMLİK İLİŞKİSİ*

*Mehmet Ali YOLCU**

Öz

Modern dünyada çok hızlı bir şekilde tek tip yaşam tarzlarının küreselleşme tarafından dayatılması yerel kültürlerin korunması gerekliliğini zorunlu hale getirmiştir. "Yerel kültürler" tanımının içine mutlak bir biçimde "diasporik topluluklar"ın da dahil edilmesi gerekliliği, folklor çalışmaları açısından önem kazanmaktadır. "Yaşayan kültürel miras" olarak da adlandırılan somut olmayan kültürel miras, temel itibarıyla kuşaktan kuşağa aktarılan uygulamalar, bilgiler, öğretiler ve beceriler bütünüdür. Kültürün yapı taşlarından biri olan somut olmayan kültürel miras topluluklar arasındaki bütünleşik bağların da oluşmasını sağlamaktadır. Tüm bunlar, toplulukların aidiyet ve devamlılık duygularını oluşturduğu gibi, toplulukların doğal ve sosyal çevreyle kaynaşmasını ve entegrasyonunu da meydana getirmektedir. Bu noktada Türkiye'deki Kırım Tatarlarına bir diasporik topluluk olarak bakıldığında kendilerine ait kültürel miraslarının hem topluluk içinde aidiyet ve devamlılık duygusunu sağladığı hem de anavatanla bağların sürdürülmesinin önünü açtığı görülmüştür. Kısacası, diaspora kimliğini pekiştiren unsurların başında topluluğun somut olmayan kültürel mirası gelmektedir, denilebilir.

Türkiye'de şimdiye kadar yapılan SOKÜM çalışmaları, ağırlıklı olarak iller bazında gerçekleşmiş (Ankara, Bursa, Eskişehir vb.) ve bu çalışmalar illerin özerk kimlik birikimlerinin toplu bir kataloglamasını yapmaktan öteye geçememiştir. Bu çalışmanın bitiminde ortaya çıkacağı öngörülen sonuçları yukarıda sözü edilen diğer

---

* Bu makale, 11.12.2015 tarihinde Eskişehir'de yapılan "*Göç, Kültür ve Kimlik Kapsamında Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı*"nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir/Türkiye.

akademik sonuçlardan ayıracak nokta, SOKÜM bağlamında diasporik topluluklarda kültür taşıyıcılarının diaspora kültürünü ne şekilde yaşattığı, değişim ve dönüşümünün senkronik ve diyakronik olarak yaşatma biçimleri ve kültürel mirasın anavatandan geliş sürecinde ve yerleşilen topraklarda ne ölçüde yaşatıldığı ile entegrasyon sürecinde bu mirasın katkılarının ne olduğu üzerine bir perspektif ve kavramsallaştırma geliştirecek olmasıdır.

Giriş

Anadolu'ya göç eden Kırım Tatarları burada çeşitli sivil toplum kuruluşları etrafında bir diaspora kimliği oluşturmuşlar ve siyasal, kültürel, folklorik vb. sahalarda Kırım Tatar kültürünü yaşatmaya çalışmışlardır. Türkiye'deki Kırım Tatarlarının en yoğun yaşadığı illerin başında Eskişehir gelmektedir. Hem il merkezinde hem de ilçe ve köylerde önemli oranda Kırım Tatar nüfusu mevcuttur.

Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarının köy yerleşimleri, genelde düz/ova arazilerde yer aldığı ve Eskişehir merkezinin doğusunda yoğunlaştıkları görülmüştür. Merkez ilçe olan Odunpazarı ve Tepebaşı'na bağlı Boyacıoğlu, Gökdere, Kalkanlı, Karaçay, Karaçobanpınarı ve Kireçköy; Alpu'ya bağlı Aktepe, Çardakbaşı, Çukurhisar, Esence, Fevziye, Gökçeoğlu, Güroluk, Güneli, Işıkören, Uyuzhamam, Yeşildon; Beylikova ilçesine bağlı; İkipınar ve Sultaniye; Çifteler ilçesine bağlı Hayriye, Ilıcabaşı, Yıldızören ve Zaferhamit; Mahmudiye ilçesine bağlı Akyurt, Fahriye, Güllüce, Hamidiye, Mesudiye, Şerefiye, Tokathan ve Yeniköy; Seyitgazi ilçesine bağlı Aksaklı, Değişören, Çukurağıl ve Yenikent; Sivrihisar ilçesine bağlı Karakaya, Ortaklar, Paşakadın ve Yaverören köyleri Kırım Tatarlarının yaşadığı köylerdir.

Bu köylerin önemli bir kısmı 19. yüzyılın sonlarında, bir bölümü de 20. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Bu köy-

lerin 12'sinde her ne kadar kurucu unsur Kırım Tatarları olsa da Kırım Tatar nüfusu bugün azınlıktadır. 5 köyde nüfusun hemen hemen yarısı; 22 köyde ise nüfusun çoğunluğu Kırım Tatarlarından oluşmaktadır. Kırım Tatar köylerinde çiftçilik yaygındır ve modern anlamda çiftçiliğin Kırım Tatarları tarafından geliştirildiği söylenmektedir. İnceleme altına aldığımız 39 köyün önemli bir kısmında geniş topraklarda modern çiftçilik yapılmaktadır. Eskişehir'in Alpu ilçesi hariç diğer ilçelerine bağlı Kırım Tatarı olarak kurulan köylerde, Tatar nüfusu büyük oranda azalmıştır. Diğer yandan köyden kente göçün etkisi köylerde yoğun olarak hissedilmiş, bu bağlamda köy nüfusları önemli oranda düşmüştür. Özellikle kış aylarında köylerde çok az kişi yaşamakta, diğerleri ise genelde Eskişehir merkeze gitmektedir. Örneğin derlemeler esnasında gittiğimiz Işıkören köyünde köyün imamı dışında sadece iki ailenin yaşadığı belirlenmiştir.

Göçün getirdiği birtakım ekonomik ve toplumsal sonuçlar, bazı Kırım Tatar köylerindeki arazilerin dışarıdan gelen diğer grupların eline geçmesiyle sonuçlanınca karma nüfus yapısı daha da belirgin hale gelmiştir. Kuruluşundan itibaren karışık olan köylerin yanında 1970'li yıllardan itibaren söz konusu köylere farklı grupların yerleşmeleriyle sonradan karışık nüfuslu hale gelen köyler de vardır. Örneğin Odunpazarı ilçesine bağlı Kireç köyü 1970'li yıllara kadar Tatar ve Çerkes nüfusun birlikte yaşadığı bir köyken daha sonra Ağrı'dan gelen Kürt ailelerin köye yerleşmesiyle nüfus dengesi değişmiştir. Bu köyde günümüzde 7 hane Tatar, 3 hane Çerkes ve 105 hane Kürt nüfus bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında Kırım Tatarlarının köylerde birlikte yaşadığı diğer gruplar, çoklukla Erzurum, Ağrı ve Diyarbakır'dan gelen Kürtler, Erzincan'dan gelerek bölgeye

yerleşmiş Türkmen ve Kürt Alevileri, Eskişehir'in yerli halkı olan Manavlar, Rumeli ve Kafkas muhacirleri, Elmadağ taraflarından gelen Yörükler ile Çerkeslerdir. Özellikle Kırım Tatarlarının azınlık olarak bulundukları köylerde Kırım Tatarcasının ortadan kalktığı, etno-kültürel belirleyicilerin yavaş yavaş yok olma sürecine girdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Alan çalışmasında gözlemlenen bir diğer husus ise Kırım Tatar Türkçesi konuşma oranının kuşaktan kuşağa gittikçe azalmasıdır. Örneğin; 25 yaşa kadar olan genç Kırım Tatar nüfusunun Kırım Tatar Türkçesini anlayabildikleri; ancak konuşamadıkları tespit edilmiştir.

Dernekleşme

Kırım Tatarlarına ait Türkiye'deki en eski derneklerden biri Eskişehir'de kurulmuştur. 1950'li yıllarda Emin Bektöre ve arkadaşlarının Türkiye'deki çalışmaları Kırım Tatar diasporasının oluşmasında öncülük etmiştir. Bektöre, çalışmalarını Romanya'da başlattığı Emel dergisiyle Türkiye'de de sürdürmüş, Türkiye'de Kırım Tatar halk müziğinin ve folklorunun canlandırılmasında büyük katkılar sunmuştur. Emin Bektöre'den sonra birçok Kırım Tatar aydını, Bektöre'yi takip etmiş ve dernekleşme yoluyla da bu çalışmalar daha sistemli bir hal almıştır. Bektöre'nin temelini attığı çalışmalar ve gelişen dünya konjonktürüne kolayca uyum sağlayan Kırım Tatar aydınları zamanla derneğin etkinlik alanlarını genişletmiş ve diasporanın gerekliliklerinden olan anavatanla bağların sürekliliği ve anavatanın restorasyonu için çok önemli çalışmalara imza atmışlardır. Özellikle Bolşevik yönetiminin yıkılmasından sonra dernek, etkinlik alanlarını kültürel boyuttan siyasal boyuta taşımayı da başarabilmiştir. Bu başarıyla birlikte dernek sığ bir sivil toplum örgütü olmaktan çıkıp bir diaspora örgütü haline gelmiştir. Dernek, yapmış olduğu çalışmalar ve örgütlen-

meler sayesinde zaman içerisinde birçok siyasal temsilci ve aktivist yetiştirerek diasporanın en önemli hedeflerinden birisini gerçekleştirmede önemli bir adım atmıştır. Böylece "Ak Topraklar"da kendilerini temsil eden ve uluslararası arenada haklarını rahatlıkla savunabilen bir güce ulaşmıştır.

Eskişehir'de kurulan dernek, özellikle Türk Dünyasının her bölgesinde çeşitli formlarla yapılan kuşak güreşinin Kırım Tatarlarına özgü olan ve "Kırım Tatar kuşak güreşi" adıyla bilinen tipinin yaşatılması, Kırım halk oyunlarının Türkiye'de canlandırılması, Tepreş'in daha geniş kapsamlı ve daha organize bir şekilde yapılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca dernek, Kırım Tatar kuşak güreşinin Türkiye'deki Geleneksel Spor Dalları Federasyonu'nda bir spor branşı olarak tescil edilmesini sağlamıştır.

Halen Eskişehir'de çalışmalarını sürdüren "Eskişehir Kırım Türkleri Kültür ve Spor Kulübü Derneği", 1972 yılında "Kırım Folklor Derneği" adıyla kurulmuştur. Daha sonra adı, "Eskişehir Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği" olarak değiştirilen derneğin kurucular kurulu şu kişilerden oluşmaktadır; Fahri Bektöre, Rıfat Aydoğmuş, Remzi Tınmazsoy, Vehbi Tınmazsoy, Sefa Ertoğlu, Kemal İşgördü, Salim Ersöz, Ali İhsan Yanarsoy, Münire Kovancısoy. Derneğin amacı, dernek tüzüğünde *"Türk kültür esasları dâhilinde Kırım tarihini, edebiyatını, musikisini, halk oyunlarını derlemek, işlemek, yaymak, gerek üyeler gerekse hemşerilerimiz arasında yardımlaşma sağlamak, muhtaç öğrencilere burs vermek, ayni ve maddi yardımlarda bulunmak ve koordinasyonu sağlamak"* olarak ifade edilmektedir. 2015 yılı itibariyle yaklaşık 3000 dernek üyesi bulunmaktadır. Ayrıca 90'lı yıllardan sonra diasporada dernekleşme çalışmaları hızlanmış ve Kırım Türkleri Derneği'nin yanı sıra Kırım Gelişim Vakfı,

bu vakfa bağlı EHKAD ve Eskişehir Nogay Türkleri Derneği kurulmuştur.

Eskişehir'de kurulan Kırım Türkleri Derneği Tepreş şenlikleri ile Kırım Tatarlarının birliktelik ve aidiyet duygusunu güçlendirmektedir. Ayrıca geleneksel bağlamda süregelen bir uygulama olmayan Tepreş şenlikleri dernek vasıtasıyla "gelenekselin canlandırılması" rolünü üstlenmektedir. Yine saha araştırması sırasında tespit edildiği üzere köylerde oynanmayan ve halk hafızasında silik bir imaj olarak kalmış durumdaki halk oyunlarından "kaytarma" oyunu dernek faaliyetleriyle şehirde canlandırılmakta ve yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Kent Kültürüne Katkıları

Eskişehir kent merkezinde yoğun bir şekilde yaşayan Kırım Tatar nüfusunun kent dokusuna etkileri bulunmaktadır. Bu amaçla yapılan saha çalışmasında Tatar kimliğini öne çıkaran birçok iş yeri (Çibörekçi, Tataroğlu Mantı, Kırım Kasabı vb.) tespit edilmiş ve kaynak kişiler iş yeri adı seçiminde "kültürel" kimliklerini ön plana çıkarmaya özen gösterdiklerini ifade etmiştir.

Eskişehir kent kimliğine özellikle mutfak kültürü açısından damgasını vuran Kırım Tatarları, kentte çoğunluk olmamakla birlikte siyasal ve sosyal alanda oldukça etkindir. Söz konusu grup, "Kırım Tatar Sürgün Anıtı", "İsmail Gaspıralı", "Mustafa Cemiloğlu", "Kırım" gibi mahalle, cadde, sokak, üst geçit ve anıt adlarıyla Eskişehir'e damgasını vurmuş, bu şehirde milletvekili ve belediye başkanları çıkarmıştır. Kırım Tatarlarının sivil toplum örgütlerinin Eskişehir'de oldukça etkin ve söz sahibi bir konumda oldukları söylenebilir.

Kırım Tatar topluluğunun aslında tekil bir kimlikten ibaret olmadığı, kendi aralarında aynı kökten gelseler bile Nogayları ve Alpu'da yaşayan Kırım Çingenelerini (bu topluluk kendini Kırım Tatarı olarak tanımlasa bile) ayrı biçimde tanımladıkları görülmüştür. Sözü edilen gruplardan Nogaylarla kız alıp verme son 30-40 yıla kadar söz konusu olmamış, sözü edilen diğer grupla ise bugün de kız alıp verme gerçekleşmemektedir. Yine evlilik gelenekleri açısından Kıpçak Türklerinde yaygın olan egzogami bugün de uygulanmakta, kendi aralarında akraba evliliği yapılmamaktadır. Hatta bu konuda görüşlerine başvurduğumuz kaynak kişiler, akraba evliliği yapan Yörük ve Türkmenleri bu açıdan ayıplamış ve ötekileştirmişlerdir.

Kırım Tatarları son 30 yıldır dış gruplarla evlilikler yapmaktadırlar. Kırım Tatarlarına özgü "cıyın" toplantıları egzogaminin sürdürülmesinde işlevsel bir özelliğe sahiptir. Dış köylerden gelen erkek ve kızlar, müstakbel eşleriyle bu toplantılarda tanışmaktadırlar. Kış günlerinde özellikle genç kızlar köyde yaşayan yakınlarına misafirliğe giderler, ev sahibi, köyün genç kızlarını evine davet eder, kızlar da darbuka, def çalarak eğlenirlermiş. Köyün caşları (genç erkekleri) da bu eğlenceye katılır, kızlarla erkekler karşılıklı şınlaşırlarmış. Bu arada tentene (pişmaniye) yaparlar, kurabiyeler pişirirler, hoşça vakit geçirirlermiş. Evlenmeyi düşünen gençler de bu sosyal ortamlarda birbirlerini görme ve tanıma fırsatı bulurlarmış. Bu toplantılarda yapılan şınlaşma, mani atma geleneğinin Kırım Tatarları arasındaki adıdır. "Cıyın" ve "şınlaşma" günümüzde artık yapılmamaktadır.

Saha araştırmasında yapılan gözlemlerden elde edilen diğer bir sonuç ise Kırım Tatar geleneksel halk kültürünün

bireysel uygulamalardan ziyade toplu ritüellerde yaşatılmaya çalışılmasıdır. Toplumsal bellekte yer alan hayatın geçiş dönemi ritüelleri (doğum, evlenme, ölüm) halk tarafından modernize edilerek yapılmaya özen gösterilmektedir. Örneğin; bebek doğduktan sonra mevlit okutmayla birlikte misafirlere ikram edilen "Bebek Göbetesi" geleneği zamanla yerini şehir merkezindeki Çibörek evlerinde yapılan mevlitlere bırakmaya başlamıştır. Yine düğünler şehir merkezinde yapılmaya başlanmış olsa dahi her Kırım Tatar düğünün başlangıcında seslendirilen "Siyt Osman Saray" adlı Kırım Tatar halk ezgisi adeta "diasporik bir marş" haline dönüştürülmüştür.

Eskişehir'de başka toplulukların yaşadığı köylerde evlerin yapım ve sıva malzemesiyle Kırım Tatar evlerinin yapım ve sıva malzemeleri arasında farklar vardır. Özellikle kerpiçten ev yapımı, kireçle badanalama gibi özellikler Kırım Tatar köy evlerinde dikkat çekmektedir. Geleneksel Kırım Tatar evi, "arzbar, aşgana, hamamlık, misafir evi, ayat" gibi bölümlerden oluşmaktadır ve genelde bu evler yatay uzunluğa sahiptir. Eskiden her evde kullanılmasına rağmen, değişen çağa ayak uyduramayan "peş" (bir çeşit şömine) yok olmaya yüz tutmuştur. Evlerde kullanılan peş; kerpiç, tuğla ve kiremit parçalarından yapılmaktadır. Peş, evin içinden bir odanın duvarına bitişik olarak yapıldığı gibi, dışarıda ayrı olarak da yapılmaktadır. Yakacak olarak saman kullanılan peşlerde hamur işleri yapılmaktadır. Bunlar, kışın da soba yerine kullanılmaktadır. Ayrıca bazı peşlere sıcak su elde etmek için bölümler eklenmiştir.

Kırım'daki yerleşik kültürün pek çok alet edevatını da beraberinde getiren Kırım Tatarları, pek çok tarım alet ve ekipmanının yanında, çöyün kazan (döküm tencere) ve kahve dövme taşlarını (dibek) Kırım Tatar medeniyetinin

orijinal malzemeleri olarak halen kullanmaktadır. Kırım yemek kültürüne ait bilinen "kalakay, katlama, sarı burma, tava lokum, cantık, kırde, çibörek, irmişik börek, kaşık börek, tabak börek" gibi hamur işleri mutfak kültürlerinin belirleyicilerinin başında gelmektedir.

Diaspora, Kültür ve Kimlik

Göçün çok yönlü ve dinamik doğası, bu alanda yapılan akademik çalışmaları disiplinlerarası bir hale getirmesi gerektiğini doğurmuş ve bu noktada folklor da kendi statik alanı dışına taşarak göçün kimlik oluşumundaki etkisini biçimlendirmiştir. Bu biçimlendirmeler, belli nedenlerle göç etmiş toplulukları anavatandan uzakta, yeni yaşam alanlarında otokton veya yerli halkların içinde diasporalarını oluşturmaya zorlamıştır. Bu oluşumla (diaspora) birlikte göç etmiş olan topluluk üyeleri, milli benliğini korumuş ve kültürel belleğini kendinden sonraki kuşaklara aktarabilmiştir. Bu, kimi topluluklarda din, kimi topluluklarda folklor, kimi topluluklarda da her ikisiyle birlikte olmuştur. Dinsel motivasyona dayanan Yahudi diasporasına bakıldığında diasporanın anavatan için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu görülecektir. Çünkü diasporanın asıl amaçlarından biri milli kimliği korumanın ve anavatanla bağın sürmesi yanında anavatanın restorasyonudur. İşte Yahudi diasporası hem anavatanın restorasyonunu sağlayacak güce ulaşmış hem de 1948 yılında kendi devletini kurmuştur. Bunun yanı sıra belki de gözden kaçan en önemli başarısı ölü bir dil olan İbraniceyi diriltmesidir. Bu açıdan bakıldığında diasporanın kararlı ve planlı bir şekilde çalışması, zamanında ütopik olan hayallerin gerçekleşmesini, diaspora penceresinden distopik yaşam alanlarında anavatanın yeniden kurgulanmasını ve elde edilmesini ve ayrıca kimliğin en büyük taşıyıcısı olan dilin diriltilmesini sağlamıştır.

Kırım Tatarlarının sivil toplum örgütleri kendilerini bir "diaspora" olarak tanımlamış oldukları gerçeğinden hareketle diaspora tanımlarında bir esnemeye hatta yeni bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü Kırım Tatarları, Safran ve Clifford gibi diaspora kuramcılarının klasik diaspora kriterlerine tam anlamıyla uymamakta; ancak sözü edilen topluluk kendi kimliğini diaspora üzerinden tanımlamaktadır. Çünkü, akademik dünyada diasporanın tanımları üzerine yapılan yeni tartışmalar, diaspora kavramının çok geniş bir alanı kapsadığı ve anavatandan dağılmaya yol açan koşulların dikkate alınmaması gerektiği, topluluk ile anavatan arasında fiziksel, kültürel ve duygusal bağların oluşup oluşmadığına bakılamayacağı noktalarına odaklanmıştır.

Dar bir hemşehricilik çıkarcılığına dayanan diasporik milliyetçiliğin de gözle görülür hale geldiği günümüz diasporalarında kitle iletişim araçları yoluyla icat edilen bir anavatan mitinden söz edilebilir. Anavatan hakkında kuşaktan kuşağa aktarılan söylenceler, diaspora öznesi tarafından yeniden işlenerek hayali vatanların oluşturulmasını sağlar. Kırım için üretilen söylenceler, daha çok ülkenin coğrafyası, verimli toprakları, yeşillikleri, denizi, 1878 yılında "Ak topraklara" yapılan göç ve 1944 yılında yaşanan sürgüne ilişkin kuşaktan kuşağa aktarılan anlatılardan ibarettir. Diasporada yeniden üretilen ve kitle iletişim araçlarıyla yaygınlaştırılan bu söylenceler ve mitler, nostaljik cemaatlerin ya da diasporik toplulukların örgütlenme süreçlerini hızlandırmıştır. Anavatanın restorasyonuyla ilgili diasporik motivasyonun kaynağı, kitle iletişim araçları ve sivil toplum örgütleri yoluyla sunulan temsillerden bağımsız düşünülemez.

Diasporik milliyetçiliği pekiştiren bir başka olgu, etnokültürel ve etnik-folklorik temaların yüceltilmesi üzerine kurgulanmıştır. Kırım Tatarları arasında Kırım Hanlığının Osmanlı'nın mirasçısı olduğu söylemi, egzogami yoluyla evlilik geleneğinin günümüz tıbbi ve genetik sonuçları bakımından "doğruluğu", eğitime, bilime, rasyonaliteye çok önem verdikleri ve böylece halk hekimliği ve "batıl itikatlar" olarak nitelendirdikleri halk inançlarının topluluk arasında nadir görülmesi, topluluk kimliği ve etno-kültürel sınırları açısından "yüceltilen" olgulardır. Bu açıdan bakıldığında primordial bir etnik grup olmayan Kırım Tatarlarını diasporalaştıran bir başka etkenin yukarıdaki tespitlerin yanında örgütlenme sonucu anavatanla kurdukları bağlardır, denilebilir.

Yürütmüş olduğumuz projede, bugünün ve geçmişin sosyokültürel bağlamının bir araya getirilmeye çalışılması sonucunda, bu bakış açısının Kırım Tatarlarının geleneksel halk kültürünün sosyokültürel yaşam ve toplumsal yapılarının şekillenmesine ve sürdürülmesine olan etkilerini, başka bir deyişle sosyokültürel yaşam için bir model olma özelliğini anlamaya imkân tanıyacağı öngörülmüştür. Böylesi bir yaklaşım, aynı zamanda "mutfak kültürü", "festival ve şölenler", "halk inançları", "geçiş dönemi uygulamaları" gibi geleneksel topluluk kimliğinin tipik özelliklerini öne çıkarmada ve diasporik topluluğun SOKÜM eksenli belirleyicilerini kavramsallaştırmada etkili olacağı düşünülmüştür.

Sonuç

Modern dünyada çok hızlı bir şekilde tek tip yaşam tarzlarının küreselleşme tarafından dayatılması yerel kültürlerin korunması gerekliliğini zorunlu hale getirmiştir. "Yerel kültürler" tanımının içine mutlak bir biçimde "dias-

porik topluluklar"ın da dâhil edilmesi gerekliliği, folklor çalışmaları açısından önem kazanmaktadır. "Yaşayan kültürel miras" olarak da adlandırılan somut olmayan kültürel miras, temel itibarıyla kuşaktan kuşağa aktarılan uygulamalar, bilgiler, öğretiler ve beceriler bütünüdür. Kültürün yapı taşlarından biri olan somut olmayan kültürel miras toplu-luklar arasındaki bütünleşik bağların da oluşmasını sağlamaktadır. Tüm bunlar, toplulukların aidiyet ve devamlılık duygularını oluşturduğu gibi, toplulukların doğal ve sosyal çevreyle kaynaşmasını ve entegrasyonunu da meydana getirmektedir. Bu noktada Türkiye'deki Kırım Tatarlarına bir diasporik topluluk olarak bakıldığında kendilerine ait kültürel miraslarının hem topluluk içinde aidiyet ve devamlılık duygusunu sağladığı hem de anavatanla bağların sürdürülmesinin önünü açtığı görülmüştür. Kısacası, diaspora kimliğini pekiştiren unsurların başında topluluğun somut olmayan kültürel mirası gelmektedir, denilebilir.

Türkiye'de şimdiye kadar yapılan SOKÜM çalışmaları, ağırlıklı olarak iller bazında gerçekleşmiş (Ankara, Bursa, Eskişehir vb.) ve bu çalışmalar illerin özerk kimlik birikimlerinin toplu bir kataloglamasını yapmaktan öteye geçememiştir. Bu projenin bitiminde ortaya çıkacağı öngörülen sonuçları yukarıda sözü edilen diğer akademik sonuçlardan ayıracak nokta, SOKÜM bağlamında diasporik topluluklarda kültür taşıyıcılarının diaspora kültürünü ne şekilde yaşattığı, değişim ve dönüşümünün senkronik ve diyakronik olarak yaşatma biçimleri ve kültürel mirasın anavatandan geliş sürecinde ve yerleşilen topraklarda ne ölçüde yaşatıldığı ile entegrasyon sürecinde bu mirasın katkılarının ne olduğu üzerine bir perspektif ve kavramsallaştırma geliştirecek olmasıdır.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki; Eskişehir'de diğer topluluklarla bir arada yaşayan Kırım Tatarları, diaspora topluluğu özelliklerini belirli bir tipoloji üzerinden taşısalar da içe kapalı bir yapısal hiyerarşiye sahip değillerdir. Diğer toplulukların kendileri hakkında üretmiş oldukları stereotipler ve ön-yargılar, birlikte yaşama kültürünün gelişmesiyle zamanla yok olmuş ve böylece "kaynaşmış" ulus-devletin "yurttaşları" haline gelmişlerdir. Bu bağlamda, Kırım Tatarlarındaki toplumsal ve yapısal dönüşümün geleneksel halk kültürü üzerinde de birtakım etkilerinin olacağı tahmin edilmektedir.

MÜZELER, DİASPORALAR VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ*

*Mehmet Emin DEDE**

Öz

Bu çalışmada diaspora topluluklarına ait somut olmayan kültürel mirasların oluşturulmasında bu topluluklara ait müzelerin görevleri üzerinde durulacaktır. Diğer yandan kültürel sürdürülebilirlik, göç ve yaşayan gelenekler ışığında açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda diaspora topluluklarına ait müzeler, "katılımcı yaklaşımlar" kavramı doğrultusunda kültürün sürdürülebilirliği ile tartışmaya açılacak, diasporaya ait somut olmayan kültürel mirası sosyal çevreye dahil etmenin müze odaklı yolları tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışma, Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarları ile sınırlı tutulacak ve bu diaspora toplumunun kendi çabaları ile kurmuş olduğu "Eskişehir Kırım Tatarları Kültür Evi" ile örneklendirilecektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarına ait somut olmayan kültürel mirası kaydederek, belgeleyerek, koruyarak ve yaşatarak bunun toplumdaki sosyal bütünleşmeye katkısının irdelenmesidir.

Giriş

Somut olmayan kültürel miras, karşılıklı değerler bütünü sağlanmasına bağlı olarak nesnelerin manevi ve belgesel önemi, onların ekonomik değeri yanında duygusal ehemmiyeti ve harekete geçirdiği bellekler yolu ile de tanımlanan bir belge olarak addedilir. Somut olmayan kültürel mirasın tanımı sözleşme metninde şu şekilde ifade bulmuştur: *"Somut olmayan kültürel miras, toplulukların, grupla-*

---

* Bu makale, 11.12.2015 tarihinde Eskişehir'de yapılan "*Göç, Kültür ve Kimlik Kapsamında Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı*"nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kapadokya Araştırma ve Uygulama Merkezi, Nevşehir/Türkiye.

rın ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli bicimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur"[1].

Miras yalnızca dar bölgesel birlikleri ifade etmez. Miras hareket halindeki nüfusların ya da diasporaların miraslarını da almayı, onları ulusal mirasa entegre etmeyi de gerekli kılmaktadır. İşte bu noktada müzeler önemli bir görev üstlenmektedir. Çalışmada esas olarak yapılmak istenen somut olmayan kültürel mirasa yoğunlaşarak kültürel sürdürülebilirliğin boyutunu irdelemek ve SOKÜM unsurlarının müzelere konulduklarında göçe bağlı olarak oluşan ya da onunla birlikte gelen nitelikli bilginin ve yaşayan geleneklerin fosilleşmesinden kaçınma yollarını tespit etmektir. Bir diaspora topluluğu olan Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatar Türklerinin somut olmayan kültürel miraslarının nasıl korunacağı ve canlı tutulacağı üzerine düşünceler katılımcı yaklaşımlar ile ilişkilendirilerek sunulacaktır.

Kimlik ya da kimlikler, toplumsal hafızalarda yer edinmiş olan birbirinden bağımsız ama tek bir vücudun parçalarıyla oluşan kültürel bellekler birçok alanda yeni bakış açıları oluşturmuştur. Bugün, gerek somut gerek somut olmayan kültürel miras, çoğunlukla kendisinin metalaştırılmasına bel bağlayan sürdürülebilir turizm ve yenilikçi endüstriler için temel bir kültürel kaynağa ve sürdürülebilir

[1] Sözleşmenin tam metnine http://www.unesco.org.tr sayfasından ulaşılabilir.

kalkınma programına sahiptir. Bu duruma bağlı olarak denilebilir ki, sürdürülebilirlik yalnızca tehlike altındaki anıtları koruyarak, binaları restore ederek, antik kentsel bölgeleri nezihleştirerek yapılmaz, aynı zamanda çeşitli yerel bilgi tabanlarını, mesleki becerileri, zanaatları ve gelenekleri destekleyerek de yapılır. Müzeler, bu mirasın çeşitli şekillerde toplanması, kaydedilmesi, korunması ve sergilenmesinde önemli bir rol oynar. Herhangi bir topluluğun kültürel mirasını koruma ve canlı tutma ile yakından ilgilenmeye başlayan, kültürel tarihin teşhir müzelerinin farklı yaklaşım ve yöntemler kullanması gerekliliği artık aşikârdır. Bu noktada müzelerin mirasa bakış açılarını irdelemek gerekir.

Simona Bodo'ya göre (2012: 185-190), müzelerde iki temel miras yaklaşımı vardır. Birincisi, esensiyalist[2] model olup, mirası değiştirilemez ve kalıcı olarak kabul eder ve 1972 UNESCO Sözleşmesi'nden güçlü şekilde esinlenir[3]. Diğer yaklaşım ise, salt mirasın korunması ve aktarımını zorunlu kılmaz, buna ilave olarak, sorgulamayı, tekrar müzakere etmeyi, alternatif yorumları ve burada devam eden bir sosyal ve kültürel süreç olarak anlaşılan sürdürülebilirlik üzerine dikkate alınacak hususlar üzerinde de durur.

Kültür; ekonomik, sosyal ve çevresel ayaklara ilave olarak, sürdürülebilir kalkınmanın "dördüncü ayağı"dır (Saphinaz-Amal, 2013: 2782). Bu noktada denilebilir ki sürdürülebilirliğin kültür ayağı odaklanılmış topluluğun refahını korur, böylelikle farklı bilgi tabanları ve değişirken devam ettirme yollarıyla bağlantılı maddi olmayan daha fazla değerin önemini kabul etmesine kültürel boyut katılır.

---

[2] Türkçeye *özcü* olarak çevirmek mümkündür.

[3] Dünya Kültürel ve Doğal Mirası'nın Korunmasına Dair 1972 UNESCO Sözleşmesi'nin Birinci Maddesine http://whc.unesco.org adresinde ulaşılabilir.

UNESCO, mirası üç farklı grup içerisinde sınıflandırmıştır: somut kültürel miras, doğal miras ve 2003'den itibaren, somut olmayan kültürel miras; kısa adıyla SOKÜM. SOKÜM'ü koruma inisiyatifleri, yaşayan geleneklerin kaybolmasını önlemek amacıyla uygulanmaktadır ve bu gelenekleri küreselleşme, göç ve kültürlerin homojenleşmesi tehditlerinden korumaktadır. Yüzden fazla üye devletin somut olmayan kültürel mirasın korunmasına dair 2003 Sözleşmesi'ne taraf olması, daha bütüncül ve kapsamlı bir miras anlayışına olan rağbeti göstermektedir. Ritüellerin, çeşitli bilgi tabanlarının, mesleki becerilerin ve işaret dili ya da taklitler ile sözlü olarak aktarılan sanatların korunmasını finanse edecek tedbirler, görünürde birkaç ulus-devlet tarafından benimsenmektedir ve UNESCO'nun Dünya Somut Olmayan Kültürel Miras listesinde ulusal SOKÜM unsurlarını aday göstermek adına güçlü bir rekabet vardır. Bu tedbirlere dair reel uygulamalar her zaman başarılı olmamıştır.

2003 Sözleşmesi'nin ikinci maddesinde şöyle denilmektedir: "*Somut olmayan kültürel miras, toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kendi kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar yanında bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, tarihleriyle ve doğayla etkileşimlerine bağlı olarak topluluklar ve gruplarca sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu miras onlara bir kimlik ve devamlılık duygusu sağlar, böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur. İşbu sözleşmenin amaçları doğrultusunda, sadece, mevcut uluslararası insan hakları belgeleri ile uyumlu olan ve topluluklar, gruplar ve bireyler arasındaki karşılıklı saygı gerekleri ve sürdürülebilir kalkınma*

ilkeleri ile bağdaşan somut olmayan kültürel miras göz önünde tutulacaktır"[4].

2003 Sözleşmesi, her nasılsa müdahil gruplar ve paydaşlarla ilgili olarak belirsizdir. Bunlar, 2006 yılında Tokyo'da UNESCO Asya/Pasifik Kültür Merkezi ve UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Şubesi tarafından düzenlenen toplantıda belirlenmiştir. Paydaşlar ile ilgili üç ana grup listelenmiştir: (1) Kimlik ve bağlanmışlık duygusunun SOKÜM'ün uygulanmasına ve aktarılmasına ya da SOKÜM ile bağlantıya dayalı ortak bir tarihe bağlı olduğu insanlardan oluşan ağları oluşturduğu düşünülen spesifik topluluklar. (2) Özel bilgi, deneyim ve beceriler gibi karakter özelliklerini paylaşan ve kendilerinin somut olmayan kültürel mirasının şu anda ve gelecekte uygulanması, yeniden yaratılması ve/veya aktarılmasında önemli roller oynayan topluluklar içinde ve genelindeki insanlardan oluşan gruplar. (3) Özel bilgi, beceri, deneyim veya diğer özelliklere sahip topluluklar içerisinde veya genelindeki bireyler.

SOKÜM ve Diaspora

Bu üç gruba ek olarak, toplantı tek bir coğrafik alana veya ülkeye bağımlı olmayan tek bir mirasa bağlı çok uluslu veya dağınık topluluklara ve bir ülkenin tüm nüfusuna atıfta bulunan, "toplum" kelimesini ilave etmiştir (Cang, 2007: 48). Sonraki ilave, SOKÜM söylemine diasporaların dâhil edilmesidir. SOKÜM, çoğunlukla, kuşaklararası aktarıma ve nitelikli bilgiye, yani uygulama ve tecrübeyle kazanılan bilgiye dayalı olduğundan, insanlar SOKÜM'de odak noktasıdır. Bu nedenle SOKÜM kültürel ve sosyal uygulamaları, törenleri, çeşitli sanat, zanaat ve mekân türlerinin

[4] Sözleşmenin tam metnine http://www.unesco.org.tr sayfasından ulaşılabilir.

yanı sıra mesleki becerileri de kapsar. Koruma anlayışı somut olmayan kültürel mirasta esastır. Bu kavram, dünyanın dört bir yanında aktarılırken koruma ve yaşatarak koruma fikirlerini de ifade eder. Bilhassa resmi ve gayrı resmi eğitim aracılığıyla, tespit edilmesi, dokümantasyonu, tanıtımı, iyileştirilmesi, aktarımının yanı sıra çeşitli açılardan yeniden canlandırılması da somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğinin sağlanmasını amaçlayan tedbirlerdendir. Bugün, SOKÜM'ün yaşayabilirliği ve sürdürülebilirliği, büyük ölçüde, onu destekleyecek finansal kaynaklara bağlıdır. Bu finans kaynakları ise daha geniş izleyici kitlelerine ulaşma hedefi içinde olmalarına bağlı olarak SOKÜM'ün aktarımının kapalı etnik, dinsel veya ulusal çevreler ve ağlar ötesindeki topluluk ve gruplara açık olması gerekliliğini gün yüzüne çıkarmışlardır. Bu duruma bağlı olarak, kültürel tarih müzelerinin olduğu yerler sürdürülebilirlikte önemli bir rol oynayabilirler.

Somut ile somut olmayan kültürel miras biçimlerinin sıkı bir biçimde iç içe geçtiğine dair artan bir farkındalık vardır. Farklı ülkelerde ve çeşitli topluluklar ve gruplar arasında kültürel mirasın çeşitli anlatım türlerinde ekonomik öneme sahip olduğunun altını çizerek, kültürel mirasın "meta-kültürel üretim" olarak tarif ettiği şey açısından algılanması gerekir (Kirschenblatt-Gimblett, 2004: 52-65). Bir kimse, somut ile somut olmayan arasındaki güçlü iç içe geçmeyi ve kültürel mirasın soyutluğunun, kültürün maddeselliği aracılığıyla ifade edildiğini akılda tutmalıdır. Buna karşılık, Dawson Munjeri'nin deyişiyle, "somut, yalnızca, somut olmayan aracılığıyla anlaşılabilir ve yorumlanabilir" (2004: 16). Diasporalara dair sergilerde, somut ile somut olmayan kültürel miras arasındaki karşılıklı bağımlılık, özenle işlenmiş giysiler veya masa örtüleri, dantel perdeler,

el yapımı eşyalar, insan eliyle yapılmış dinsel objeler, müzik aletleri, kitaplar veya hat sanatı (kaligrafi) ile yazılmış el yazmaları gibi, günlük yaşama ait eşyalar aracılığı ile sıklıkla iletilir. Diasporaların "ev"den yanlarında getirdikleri bu eşyalar bir kimlik duygusuna, bir yere veya belleğe güçlü bir şekilde bağlı olan bilgi uygulamalarını ve türlerini ifade ederler. Kültürler asla hareketsiz durmazlar; devamlı olarak oluşturulurlar. Dolayısıyla, "metakültürel bir üretim" olarak, somut olmayan kültürel miras toplumdaki değişimlere, çoklu kimliklere ve yerel özellikleri koruyarak küreselleşmiş olurlar. Kültürel tarih müzeleri açısından bu, müzelerin toplamaya, kaydetmeye, korumaya ve sergilemeye dair geleneksel yükümlülükleri genişletmeleri ve somut olmayan mirasa dair kendi müzecilik yöntemlerini ve yeni vizyonları özenle hazırlamaları gerekir anlamındadır. Bu, aynı zamanda, gerek yerel ve ulusal gerekse yabancı kökenli olan, azınlıklara ait somut olmayan mirasın, ulus devlete ait daha geniş olana (ulus devletin daha geniş somut mirasına) katılmasını da içerir. Tanınma ve kültürel çeşitliliğe duyulan saygı bu yöndeki ilk adımlardır.

Genel anlamda diasporalar, az ya da çok etrafındaki fiili koşullara göre vurgulanan üç temel karakteristiği muhafaza ederler. Bunlar, onların mekânsal dağılımı, konseptüel bir merkezle uyumu ve kendilerini "diğerleri"nden ayıran sınırların muhafazasıdır (Saphinaz-Amal, 2013: 2787). James Clifford'a göre, diasporalar, "kökler ve güzergâhlar" ile ilgili algıları birleştirirler. Diaspora, sürgününkine benzer bir ayrılmayı çağrıştırır ve başka bir yerdeki dağılmış bir nüfusa ait olmaya devam ederken bir yerde yaşamayı gerektirir. Bu nedenle, diasporik kültürler ve söylemler uluslar-ötesi aidiyete ve ağlara entegredirler ve "ayrılma ile birbirine karışma" arasında uyum sağlamak için çaba göste-

rirler (Clifford, 2015: 50-60; Clifford, 1997: 197). Diasporalar heterojen, dolayısıyla etnisiteler-ötesi, dinler-ötesi ve uluslar-ötesi de olabilirler. Onlar, örneğin, ırksal, dilsel ve dinsel gruplardan müteşekkil olabilirler. Aslına bakarsak, diasporalar, hayal edilen topluluğun çokanlamlılığına ve melezleşmesine örnek teşkil ederler. 2003 Sözleşmesi, kültürel çeşitliliğe yönelik saygıyı ve farklı kültürel değerlerin meşruiyetinin tanınmasını SOKÜM'ün temel boyutları olarak ifade eder. Kültürel çeşitlilik kavramı etnisite, din, toplumsal sınıf, cinsiyet, eğitim ve ekonomi ile ilgili çok sayıda karmaşık meseleyi kapsar. Müzeler açısından, bu kavram, diğerleri arasında, benzerliklerin ve farklılıkların temsil edilmesinde ve kültürel temaslara, kültürlerötesiliğe buradaki amacımız doğrultusunda daha belirgin biçimde yeni yaklaşımlar ile deneyimlemeyi gerektirir.

Kültürlerötesilik terimi, bir kültürden diğerine geçiş sürecinin çeşitli aşamalarını ifade eder. Kültürlerötesilik kültürel sınırların ötesine geçme anlamına gelmektedir. Kültürlerötesilik, farklılığın müzakere edilmesini gerektirir ve akıllara kültürel çapraz-döllenmelere dair görüntüleri getirir. Kendi koşullarına göre, kültürlerden oluşan bir çoğulculuğa katılmanın herhangi bir yolu olarak algılanır. Bu, bir kimsenin aidiyet duygusunun tamamen silinmesi demek olmayıp, daha ziyade, onu genişletme ve bireysel çoklu kimliklerin kabul edilmesi anlamına gelir. Bu kabule bağlı olarak neyin kabul edildiği veya terk edildiği ise ortamlara, olaylara ve bireysel aktörlere dayalı çeşitli faktörlere bağlıdır. Diaporalar, eli boş gelmezler. Yanlarında gelenekleri, kendilerinin somut olmayan mirasının özünü oluşturan çeşitli bilgi ve tecrübe türlerini getirirler. Bir kimsenin somut olmayan kültürel mirası diasporik ortamlarda canlı tutmaya çalışması hareketsizlik anlamına gelmez. Bu taşınan bilginin bir or-

tamdan diğerine akışı, aktarımı ve yayılması, belli bir derecede yeniden yorumlamayı ve adaptasyonu zorunlu kılar. Değişim, süreklilik ile süreksizliğe, hatırlama ile bellek yitimine dayalıdır. Bu cihetle, dönüşüme yönelik bir metot olarak, taşınan bilgi doğaçlamaya ve yenilenmeye açılır.

Katılımcı Yaklaşımlar

Katılım, müzeler dünyasında son zamanlarda yaygınlaşmış ve dillere pelesenk olmuş yeni bir sözcüktür. Katılım bireylere ve gruplara aidiyet bariyerlerini aşma ve kendi bilgisini ve kültürel bölümler genelindeki tecrübelerini paylaşma fırsatının verildiği yeni bir alan oluşturur. Bu alanlar temas bölgeleri işlevi görürler. Onlar, yalnızca, kültürel karşılaşmalar için zeminler sağlamakla kalmazlar, aynı zamanda diasporaların mirasının anlam ve değeri, mirasın sürdürülebilirliğinin kıymeti ve bu mirasın geniş kitlelere bildirilmesi yolları üzerine görüşleri değiş-tokuş edebilecekleri bir yansıtma ortamı da sunarlar. Bu müzelerdeki yaygın meselelerden birisi, çeşitli biçimlere ve amaçlara sahip izleyici kitlesi katılımının idaresi ve yürütülmesidir. Katherine Goodnow, müzelere dört katılım biçimini öne çıkarır. Bunlar erişim (access), yansıma (reflection), tedarik (provision) ve yapısal (structural) katılımdır. Bu dört katılımın hepsi, hem müzenin hem de izleyicilerin ilgi alanlarını ortaya çıkarır (Goodnow, 2010: xxvii-xxxiii).

Birincisi olan giriş yani erişim düzeyinde katılım rampaların, asansörlerin ve alternatif haritaların temini ile fiziksel tasarımdan, farklı yüksekliklerde yerleştirilen ve online olan bilgileri, multimedya cihazlarını, ses düzenlerini, filmleri, görme engelliler alfabesini içeren hikaye anlatma biçimlerine kadar uzanır. Aynı zamanda, gerek maliyet gerekse müzelerin ücretsiz girişe sahip olmaları yanında, destek programının geliştirilmesi açısından da erişime değinir.

İkincisi olan, *yansıma* ile katılım, toplumda değişen rolüne dair müzeler algısındaki bir değişiklikten ve onların çeşitli izleyici kitlesini çekme ve onların ilgisini muhafaza etme ihtiyacından ileri gelir. *Tedarik* yolu ile katılım topluluk üyelerini kapsar. Farklı sosyal çevrelerdeki insanlardan, bir sergiye değer katmaları ve serginin değerini artırmaları ya da bir programın esasını oluşturmaları için el yapımı eşyaları, hatıraları ve kişisel hikâyelerini bağışlamaları istenir. Müzeler açısından, bu tedarikler birkaç işlev görür. Kişisel hikâyeler resmi anlatımın boşluklarını doldurur, ayrıca sergilere drama ve bir duygu etkisi verir. Kuratörlerin uzmanlık ve yorumuna bazı düzeltmeler de getirebilirler. Tedarik yolu ile katılım, toplulukların, grupların ve bireylerin ulusun temel anlatımına önemli katkı verenler olarak kabul edilmesinin ve *yapısal katılım*ın yolunu açmıştır.

Kırım Tatar Kültür Evi

Kırım Tatarlarının Anadolu topraklarına geldikleri andan itibaren Kırım'dan yanlarında getirdikleri birçok eşyalar diğer bir ifade ile maddi kültür ürünleri aidiyet duygusunun sürdürülmesine zemin hazırladığı gibi geçmişe ait bilgi, tecrübe ve kazanımların bellek içerisinde güçlü kalmasını da sağlamıştır. Bugün Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarının birçoğu halen geçmiş ya da göç edilen toprak üzerinde bağlantılarının onlardan önceki kuşakların getirdikleri nesnelerle sağlamaktadır. Bu nesnelerin korunması, kimlik ve aidiyet duygusunun korunmasıyla paraleldir. Türkiye'deki diasporalara ait müze ya da sergi alanlarından biri olarak "Kırım Tatar Kültür Evi" diasporaya ait eşyanın saklandığı ve diasporaya ait hafızanın canlı tutulduğu bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzelerin işlevine bağlı olarak Kırım Tatar kültür evi göçle beraber gelen nesnenin toplanmasını, kaydedilmesini, korunmasını ve sergilenmesini sağlamakta-

dır. Bunun da ötesinde bugün bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne ait mirasa katkı ve katılımı sağlamış, tanınma ve kültürel çeşitliliğe saygıyı artırmıştır. Kırım Tatarların arasındaki diaspora olgusu bir ayrılmanın yanı sıra bir entegrasyonun da başlangıcıdır. Böylelikle Kırım Tatarları benzer yollarla heterojen bir yapının parçası olmaktan çok homojenleşme noktasında bilinçli ve bilinçsiz bir yapılanma içine girmişlerdir.

Kırım Tatar Kültür Evi bu noktada Tatar diasporasının bugün itibarıyla yaşadıkları coğrafya içerisinde ayniliklerinin ve zıtlıklarının temsil edildiği bir temas noktasıdır. Bu temas noktaları kültürlerötesidir ve SOKÜM'ün korunmasına hizmet etmektedir. Kırım diasporasına bağlı SOKÜM unsurları kültürlerötesi kaynaklı olarak Kırım'dan çıkmış ve çeşitli süreçlerle hem fiziksel hem de kültürel sınırlardan öteye geçmiştir. Bu noktada SOKÜM unsurları bulundukları topraklar içinde bir kültürel çapraz-döllenme meydana getirmişlerdir. Bunun en bariz örneğini yemek kültüründe görmek mümkündür. Kırım Tatar kültür evinde hem finansını sağlayan hem de kültürel unsurlarının korumasına yardımcı olan işletme sahipleri Türkiye'de bir Tatar yemeği olarak bilinen mantı ve çiböreğin yanı sıra yaprak sarması gibi bir yemeği de aynı yerde sunmaktadırlar. Ayrıca bu, kültürlerin geçiş süreci içinde bir entegrasyonun da göstergesidir.

Kırım Tatar diasporası sürgünle beraber SOKÜM'ün temelini oluşturan bilgi ve tecrübeyi göç ettikleri coğrafyaya getirmişlerdir. Tarım ve hayvancılık alanında daha önce oluşturdukları bilgi ve tecrübe, onların hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde Anadolu topraklarında yeni bir tarım kültürünün ve birçok yeni tarım alanının oluşmasını sağlamıştır. Göç ettikleri topraklarda kullandıkları tarım

aletleri yeni coğrafyada onların üst düzeyde bir ekonomi oluşturmasını sağlamış, entegre oldukları coğrafyayı da bu doğrultuda geliştirmişlerdir. Ayrıca denilebilir ki hayvancılığı da göç ettikleri coğrafya içindeki bilgilerden istifade ederek yeniden yapılandırmışlardır. İşte bu noktada müzeler, tecrübenin tarihi seyrinin izlenmesindeki en önemli mekânlardan biridir. Kırım Tatar Kültür Evi'nde bulunan tarım aletleri, bağlamından kopuk olmakla beraber diasporanın entegrasyonunun güzel bir örneğidir. Yine SOKÜM kadrolarından biri olan toplumsal uygulama ve ritüellerin göçle gelen tecrübeye dayalı olarak uygulamaları Kırım Tatar Kültür Evi'nde sergilenmektedir. Telli şırak, geleneksel Tatar gelin ve damat giysileri, Kırım Tatar çeyizlerinde bulunan el işlemeleri, tokuz vs. bunlardan sadece bir kaçıdır.

Sonuç

Her ne kadar müzeler diasporanın göçle gelen belleğini korusa da uygulamalar noktasında bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Müzede bir kereye mahsus olan, diasporalara dair somut olmayan miras, taşlaşma riski oluşturur ve bu yüzden kendisinin temel boyutlarından bazılarını, yani doğaçlama ve adaptasyonu kaybeder. Hediye fikrini müzelere ve bağış yolu ile katılıma genişlettiğimizde, diasporik çevrelerin çeşitli türde eşyaları, kendi yaşam hikâyelerini bağışlayarak ve kendilerine ait yaşayan geleneklerini, bilgilerini, uygulamalarını ve tecrübelerini paylaşarak diasporalara ait somut olmayan kültürel mirasın şekillendiği zemini oluşturmaları neticesine varabiliriz. Buna ilave olarak, onlar, müzelerde tutulan koleksiyonları zenginleştirirler ve daha geniş bir izleyici kitlesine uzanılmasına katkıda bulunurlar. Böylelikle, bu kuruluşları sarıp sarmalarlar ve ev sahibi ülkenin entegrasyon politikalarında bir etkiye sahip olurlar. Aksine, bir kimsenin kültürel sosyal çevresi husu-

sunda öz-saygının ve bir onur duygusunun teşvik edilmesine ilave olarak, müzeler diasporaların kendilerine ait kültürleri yeniden sahiplenmeleri ve kendilerinin yaşayan geleneklerini ve nitelikli bilgilerini somut olmayan mirasa dönüştürmeleri için onlara araçlar verirler. Daha genç kuşak açısından, bu tür faaliyetler, onları kendi ailelerinin ve menşei ülkelerinin SOKÜM'ü ile yeniden bağlar. Bununla birlikte, bu mirasın sürdürülebilirliğini artırmak ve korumak için, müzelerin bu somut olmayan mirasın yeni ortamlara uyması adına yeniden tanımlanacağı biçimlere özen göstermeleri gerekmektedir. Müzelerin, sosyal ve kültürel öğrenmenin bir aracı olarak somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğinin bir topluluk açısından herhangi bir öneme mi sahip olduğunu yoksa gerçekte bir özselleştirme sürecini ve mirasın metalaştırılmasına açılan bir kapı anlamına mı geldiğini değerlendirmek zorundadırlar.

Bağış yolu ile katılımın, daha önceden bahsedildiği gibi, kendi kısıtları vardır. Bağışçılar, kendi hediyelerinin bir müzede kullanılıyor olması durumuna itiraz edebilirler veya müzeler, bağışçıların müdahalesini kendi planlarının gerçekleşmesi açısından engelleyici bulabilirler. İşbirliğine dayalı kendi projeleriyle ilgili herhangi bir yanlış anlaşılmadan kaçınmak için, müzeler, üzerlerine oluşturulan temel dayanakları açıklığa kavuşturmalıdırlar. Son olarak, denilebilir ki, diasporalara ait mirası oluşturacak yapıyı yerleştiren ve sürdürülebilirliğine karar veren müzedir.

Kaynakça

Bodo, S. (2012). Museums as Intercultural Spaces. In *Museums, Equality and Social Justice*; Sandell, R., Nightingale, E., Eds.; Routledge: London, UK, 181-191.

Cang, V. G. (2007). Defining Intangible Cultural Heritage and its Stakeholders: The Case of Japan. *IJIH*, 2, 46-55.

Clifford, J. (1997). Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century. Harvard University Press: Cambridge, MA, USA, 188-219.

Clifford, J. (2015). Diasporalar. (Çev. M. Ali Yolcu). *Diaspora ve Kimlik*. (Ed. Mehmet Ali Yolcu). Konya: Kömen Yayınları, 5-70.

Goodnow, K. (2010). Introduction: Expanding the Concept of Participation. In *Changes in Museum Practice: New Media, Refugees and Participation*; Skartveit, H.-L., Goodnow, K., Eds.; Berghahn Books: New York, NY, USA, 2010; xxv-xxxviii.

Kirschenblatt-Gimblett, B. (2004). Intangible Heritage as Metacultural Production. *Museum International*, 56 (1-2), 52-65.

Munjeri, D. (2004). Tangible and Intangible Heritage: from Difference to Convergence. *Museum International*, 56, 12-20.

Saphinaz-Amal, N. (2013). Museums, Diasporas and the Sustainability of Intangible Cultural Heritage. *Sustainability* 5, 2178-2190.

GÖÇ, KÜLTÜR VE KİMLİK KAPSAMINDA ESKİŞEHİR KIRIM TATARLARI ÇALIŞTAYI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Muhammed Emin YILDIZLI[*]

Öz

11 Aralık 2015 tarihinde Eskişehir'de, Tepebaşı Belediyesi ile Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi işbirliğiyle TÜBİTAK tarafından desteklenen bir çalıştay düzenlenmiştir. Çalıştayın amacı, diaspora topluluklarında kimliğin nasıl sürdürüldüğünün anlaşılması, Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarının göç, kültür ve kimlik sorunlarının UNESCO'nun SOKÜM sözleşmesi çerçevesinde tartışmaya açılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda hedeflenen nokta, göç ve kültür kavramlarından hareketle Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarının kültürel birikimlerinin disiplinler arası bir çerçevede ele alınarak Eskişehir kent kimliğine katkılarının tespit edilmesidir. Bu yazıda ise, çalıştayın sonuç raporu üzerine değerlendirmeler yapılmış, maddeler üzerinden bazı görüşler ileri sürülmüştür.

Giriş

18. yüzyılın sonlarından itibaren zorunlu olarak Anadolu'ya göç ettirilen Kırım Tatar Türkleri, 1944 sürgünüyle SSCB tarafından daha farklı coğrafyalara sürülmüştür. Sibirya'dan Avrupa'nın içlerine kadar büyük bir coğrafyaya yayılan Kırım Tatar Türkleri, göçün beraberinde getirdiği bütün zorlukları yaşamış ve özellikle büyük sürgünde göçle birlikte nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, özellikle Sibirya ve Özbekistan bölgelerinden anavatana dönüş noktasında büyük bir istek meydana gelse de bu dönüş yeterli derecede gerçek-

[*] Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir/Türkiye.

leşmemiştir. Anavatana dönenler ise, Kırım yarımadasında yine maddi ve manevi birçok zorluk yaşamışlardır. Bu süreçte Kırım Tatar Türkleri hem kültürel açıdan hem de nüfus açısından asimilasyona maruz bırakılmışlardır. 1990'lı yıllardan 2014 yılına kadar hem Kırım'da hem de diasporada toparlanma süreci yaşayan Kırım Tatar Türkleri 17 Nisan 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı resmen işgal etmesi nedeniyle yeniden zorlu bir sürecin içerisine girmişlerdir. Demografik olarak Kırım yarımadasının %13'ünü oluşturan Kırım Tatar Türklerinin tahmin edilene göre 5000-6000 civarında bir nüfusu, bu işgal neticesinde Kırım yarımadası dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Kırım Tatar temsilcilerinin ve kanaat önderlerinin hemen hepsi bu işgalle birlikte Kırım yarımadasını terk etmiştir. Kırım Tatar Türklerine hizmet eden yayın organları yayınlarını Kırım üzerinden değil Ukrayna veya başka devletler üzerinden yapmak durumunda kalmışlardır. Kırım'a giriş ve çıkışlarda sorunlar söz konusudur. Kırım'a doğrudan uçuşlar yasaklanmış ya da diğer ülkeler tarafından kaldırılmış olmakla birlikte sınır kapıları, özellikle Ukrayna tarafında olanlar, zaman zaman kapatılmış veya Kırım'a geçişler büyük oranda zorlaştırılmıştır. Rusya, Kırım'a yapılan seyahatlerde kontrolü tamamen eline almıştır. Rusya, bu süreçte Kırım'a diaspora tarafından yapılmak istenen yardımları da büyük oranda engellemeye çalışmıştır. Avrupa ve Türkiye bu duruma tepki göstermiş, çeşitli yaptırımlarla Rusya'yı geri adım atmaya zorlamışsa da Rusya herhangi bir tepki vermemiştir. Bu durum karşısında Avrupa ve Türkiye, Ukrayna tarafında yer alırken 2. Dünya Kırım Tatar Kongresi, Türkiye'de Ağustos 2015'te gerçekleşmiş, Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı ve Ukrayna Dışişleri Bakanı bu toplantıya katılmışlardır. Bu toplantıya ayrıca Kırım Tatar Türklerinin

siyasi temsilcilerinden Abdülcemil Kırımoğlu, Rıfat Çubarov gibi isimler ile dünyada ve Türkiye'deki Kırım Tatar Türkleri diaspora temsilcilerinin de katıldığı görülmüştür.

Avrupa'nın ve Türkiye'nin yoğun bir şekilde siyasi gündemine oturan Kırım meselesi, akademik olarak da üniversitelerin ve araştırmacıların tekrar yöneldiği bir alan haline gelmiştir. Tüm bu farkındalıklar ve gereklilikler sonucu Ekim 2014 tarihinde, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim elemanları tarafından hazırlanan "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Kırım Tatar Geleneksel Halk Kültürünün Tespiti ve İncelenmesi: Eskişehir Örneği" adlı TÜBİTAK projesi kabul edilmiştir. Proje konusu, genel itibariyle Eskişehir ve köylerinde yaşayan Kırım Tatar Türklerinin geleneksel halk kültürünün derlenmesi ve incelenmesidir. Projeyle Kırım Tatar Türklerinin gelenek görenekleri, toplumsal adetleri, halk inançları, kısacası halk kültürünün ve bu kültüre bağlı gelişen milli kimliklerinin sosyokültürel yaşam ve toplumsal yapılarının şekillenmesine, diasporada bu kimliğin sürdürülmesine nasıl etki etmektedir sorusuna yanıt aranmış, anavatan ve diasporadaki Kırım Tatar kimliğinde, daha özel anlamda geleneksel halk kültüründe ne gibi farklılıklar oluştuğu, bu kültürün Türkiye'deki ulusal kültürle hangi noktalarda uyum sağladığı, her iki geleneksel halk kültürünün ne gibi etkileşimler yaşadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Proje kapsamında Eskişehir merkez ve merkeze bağlı Kırım Tatar Türklerinin yaşadığı toplam 39 köyde araştırma yapılmış ve 215 kaynak kişiyle görüşülmüştür. Bu araştırmalar sonucunda elde edilen veriler çeşitli bilimsel yayınlarda akademik olarak değerlendirilmiştir.

Proje kapsamında elde edilen bilgilerin paylaşımı, değerlendirilmesi ve konuyla ilgili farklı bakış açılarının görülmesi amacıyla, farklı disiplinlerden (Halk Bilimi, Tarih, Filoloji, Müzikoloji, Uluslararası İlişkiler, İlâhiyat) akademisyenler ile Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatar Türklerinin diaspora temsilcilerinin katıldığı "Göç, Kültür ve Kimlik Kapsamında Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı"[1] gerçekleştirilmiştir. 11 Aralık 2015 tarihinde Eskişehir'de, Tepebaşı Belediyesi ile Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi işbirliğiyle hazırlanan ve TÜBİTAK tarafından desteklenen çalıştayın amacı, diaspora topluluklarında kimliğin nasıl sürdürüldüğünün anlaşılması, Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarının göç, kültür ve kimlik sorunlarının UNESCO'nun SOKÜM sözleşmesi çerçevesinde tartışmaya açılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda hedeflenen nokta, göç ve kültür kavramlarından hareketle Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarının kültürel birikimlerinin disiplinler arası bir çerçevede

[1] Çalıştayın katılımcıları ve bildiri başlıkları şunlardır: Prof. Dr. Mehmet Açа (Kırım'daki Folklor Çalışmalarının Bugünü ve Geleceği Üzerine), Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk (Kaybolan Diller ve Kırım Tatar Türkçesi), Prof. Dr. Zühal Yüksel (Kırım Tatar Türkçesinin Bugünkü Sorunları), Prof. Dr. Hakan Kırımlı (Göç ve Kimlik: Türkiye'deki Kırım Tatarları), Doç. Dr. Mehmet Ali Yolcu (Eskişehir'de Yaşayan Kırım Tatarlarının Somut Olmayan Kültürel Mirası), Doç. Dr. Toğrul İsmayıl (Kırım'daki Siyasi Gelişmelerin Bölge Güvenliğine ve Türkiye'ye Yansımaları), Doç. Dr. İlhan Ersoy (Kırım Tatar Ritüeli Tepreş Örneğinde Diasporik Toplumlarda Müzik ve Kimlik İlişkisi), Doç. Dr. Nuri Kavak (Kırım Tatar Diasporasının 'Kırım Ortak Akıl Çalıştayı' Üzerinde Eskişehir Teşkilatlarının Rolü), Yrd. Doç. Dr. Erşahin Ahmet Ayhün (Kırım Tatar Milli Kimliğinin Korunmasında Dinin Rolü), Yrd. Doç. Dr. Cezmi Karasu (Dobruca Kırım Tatarları Üzerine Bir Projeksiyon: Dün, Bugün, Yarın), Dr. Filiz Tutku Aydın Bezikoğlu (Türkiye'de Kırım Tatar Diaspora Milliyetçiliği), Dr. Fırat Yaldız (Diaspora Kavramı ve Türk Diasporası), Arş. Gör. Mehmet Emin Dede (Müzeler, Diasporalar ve SOKÜM'ün Sürdürülebilirliği), Evren Olcay (Eskişehir Kırım Türkleri Kültür Yardımlaşma ve Spor Kulübü Derneği'nin Faaliyetleri).

ele alınarak Eskişehir kent kimliğine katkılarının tespit edilmesidir. Farklı disiplinlerin bir araya gelerek fikirlerini paylaştığı çalıştay sonucunda, çalıştay bildirgesi, katılımcı akademisyenlerin ortak önerileriyle 12 madde halinde okunmuştur.

Çalıştayın Sonuç Raporu Üzerine Görüşler

1. Kırım Tatar Türkçesi UNESCO'nun belirlediği yok olma tehlikesi altındaki diller arasındadır. Bu nedenle Kırım Tatar Türkçesinin yaşatılmasına yönelik tedbirler alınmalı, edebi dilin gelişmesi teşvik edilmelidir.

2. Kırım Tatar kimliğinin yaşayabilmesi için bu kimliğin diasporada da yaşayabilmesi zaruridir. Milli kimliğin varlığının en önemli unsurlarının başında dil gelmektedir.

İlk iki madde göz önüne alındığında, Kırım Tatar Türkçesinin Eskişehir merkez ve köylerinde büyük oranda yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür. Belli bir yaşın üzerinde (50- 55) olan Kırım Tatar Türkleri, Kırım Tatar Türkçesini konuşup anlayabilirken yaş aralığı aşağılara düştükçe konuşma oranı azalmaktadır. Araştırmalar sonucunda gençler arasında Kırım Tatar Türkçesinin konuşma oranın çok az olduğu belirlenmiştir. Bu maddeler doğrultusunda diaspora temsilcilerinin çeşitli önlemler almaya çalıştığı görülmektedir. Kırım Tatar Türklerinin kültürünün ve kimliğinin önemli aktarıcılarından biri olan dernek ve dolayısıyla diaspora faaliyetleri olduğu bilinmektedir. Eskişehir Kırım Türkleri Derneği bu noktada düzenlemiş olduğu Tepreş şenliği, halk oyunları kursu, çibörek geceleri ve Kırım Türkçesi konuşma çalışmaları gibi faaliyetlerle diasporada kimliğin sürdürülmesinde çaba sarf etmektedir. Tüm bunların yanında dernekler, anavatanın imarı için de çeşitli organizasyonlar gerçekleştirmektedir.

Bahsedilen tüm bu çabalara ve uğraşlara karşın diasporaların yaptığı çalışmaların yetersiz olduğu, gündelik hayat içerisinde Kırım Tatar kimliğinin yavaş yavaş yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı görülmekle birlikte uzun vadede Türkiye'deki Kırım Tatar Türkleri için Kırım'ın hayali bir vatandan öteye geçemeyen bir nostaljik mekan olacağı öngörülmektedir. Bunun en büyük nedenlerinden biri ise Türkiye'ye ilk gelen Kırım Tatar Türklerinin (göçü bizzat yaşamış olanlar veya onların birinci derece akrabaları) büyük bir kısmının yaşamaması ve yaşayan neslin de yine büyük bir kısmının Kırım'la ilgili sadece hayali bir vatan algısının olmasını örnek gösterebiliriz. Algılar, doğal sürecinde gelişirken Kırım Tatar Türkçesinin edebi bir dil olarak yeniden kurgulanması ve dilin geniş kullanım alanlarını yeniden bulması uzak bir ihtimal gibi görünmektedir.

3. Kırım'da ve Dobruca'da faaliyet gösteren basın yayın kuruluşlarıyla ilgili milli politikalar oluşturulmalıdır.

4. Dobruca'da ve Kırım'da yaşayan Kırım Tatarları ile ilişkiler güçlendirilmeli ve Türkiye üniversiteleri tarafından bu bölgeyle ilgili bilimsel çalışmalar artırılmalıdır.

Dobruca'daki Kırım Tatar Türkleri, Romanya'nın Avrupa Birliği üyesi olması ve derneklerinin bizzat devlet kanadıyla desteklenmesi noktasında Kırım ve Türkiye'deki soydaşlarına göre daha sistematik faaliyetler içerisinde bulunmaktadırlar. Bu bağlamda hem basın yayın faaliyetleri açısından hem de seslerini duyurabilme adına bir adım önde olduklarını söylemek mümkündür. Burada belki üzerinde durulması gereken önemli bir husus, Türkiye'deki ve Romanya'daki diasporanın ortak hareket etme becerisinin daha da geliştirilmesiyle basın ve yayın alanında bir gelişme gösterilebilir. Kırım'daki basın yayın faaliyetlerinde

Rusya'nın Kırım'ı işgalinden sonra Kırım Tatar Türklerinin aleyhinde gelişmeler ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bu noktada oluşturabileceği milli bir politikanın sağlam olabilmesi için Rusya'nın bu ilişkileri biraz daha tartışılabilir hale getirmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü bugünkü durum içerisinde Rusya konuyla ilgili herhangi bir müdahaleye izin vermemektedir. Bunu Rusya'nın kapattığı televizyon, gazete ve internet siteleri örneklerinde görmek mümkündür. Türkiye, Kırım ve Dobruca bölgelerindeki ilişkilerin günümüzde güçlenmesi, anavatanın imarının ve yaşanan sıkıntıların en aza indirilmesinin önündeki Rusya'dan sonra belki de en büyük engel Kırım yarımadasında Kırım Tatar Türklerinin maddi olanaksızlıklar yaşamasıdır.

5. Türkiye'deki Kırım Tatar sivil toplum örgütleri, kültürel faaliyetler noktasında desteklenmelidir.

Türkiye'deki Kırım Tatar sivil toplum örgütleri yapmış oldukları faaliyetler açısından hem yerel siyaset hem de Türkiye'nin genel siyaseti açısından destek bulabilmektedirler. Özellikle Eskişehir özelinde yerel siyasetçilerin kültür faaliyetleri açısından Kırım Tatar Türklerine başka illerdeki mevkidaşlarından daha fazla destek verdiklerini söylemek mümkündür. Bu destekler genişletilmeli ve desteklerin devamlılığı sağlanmalıdır.

6. Bir diasporik topluluk olarak Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarları ulusal mirasa entegre edilerek yeniden yorumlanmalıdır.

Yapılan saha çalışmaları sonucunda görülmüştür ki; Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatar Türkleri Eskişehir kent kimliğinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle cadde, sokak, köprü, dükkân isimleri, Kırım Sürgün Anıtı veya İsmail Gaspıralı gibi anıtlar şehirde bir Kırım Tatar kimliğinin varlığını ve bu kimliğin şehirle birlikte anıldığını gösterme-

si açısından yeterlidir. Ayrıca şehrin birçok yerinde karşılaşabileceğiniz Kırım Tatar Türk mutfağına ait yemeklerin de ulusal mirasa katkısı şehirle ilgili olarak karşılaşılabilecek ilk örnekler arasındadır. Tüm bunların artık bir diaspora haline gelmiş Kırım Tatar Türkleri özelinde bir bütün halinde yeniden yorumlanması ve kültürel miras öğelerinin tamamının kayıt altına alınması önemli bir husus olarak görünmektedir.

7. Kırım Tatar halk kültürünün yaşatılarak korunması için yerel yönetimler öncülüğünde SOKÜM Müzesi kurulmalıdır.

8. Kurulması planlanan SOKÜM Müzesinin bu topluluğa ait görevleri tespit edilmeli, bu müze uygulamalı müzecilik anlayışıyla kurgulanarak katılımcı yaklaşımlar doğrultusunda ürünler tespit ve temin edilmelidir.

2009 yılında Eskişehir'in Odunpazarı ilçesinde Kırım Kültür Evi adıyla açılan ve içerisinde bir de sosyal mekânın olduğu bir müze bulunmaktadır. Bu müze sadece sergileme amaçlı bir müzecilik anlayışıyla amatör bir ruhla hazırlanmıştır. 7 ve 8. Maddelerde bahsedilen müzecilik anlayışıyla daha doğru ve dikkat çekici bir müzenin kurulması, gelecek kuşaklara kültürün tanıtılması açısından önem arz etmektedir.

9. Kırım Tatarlarında Tepreş gibi kimliğin aktarıcısı olarak rol oynayan şenlik ve festivaller yaşatılmaya devam edilmelidir.

1986 yılına kadar köylerin kendi aralarında düzenlediği Tepreş şenliği bu yıldan sonra diasporanın temsilcileri tarafından toplu bir şekilde tüm Kırım Tatar Türklerinin ve isteyen herkesin katılabileceği bir şenlik olarak kutlanmaya devam etmektedir. Diasporanın bu şenliğe verdiği önem, birlik ve beraberliği sağlaması, milli bilinci güçlendirmesi

açısından oldukça fazladır. Son yıllarda yerel yönetimlerden alınan desteklerde de daha organize bir halde kutlanmaya başlanan Tepreş şenliği uzun vadede sürekliliğini devam ettirecektir ve ettirmelidir.

10. Diasporik toplulukların kimliğinin inşasında önemli yer tutan müzik, Kırım Tatar müziği özelinde gelecek kuşaklara aktarılmalı ve sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

Kırım Tatar Türklerinin müzikleri ve ezgileri kendi aralarında belli başlı birkaç türküyle yaşamaktadır. Mahalli birkaç sanatçı tarafından özel günlerde icra edilen ve herkesin bildiği bu türküler haricinde Kırım Tatar Türk müziği yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle özellikle müzikoloji alanında çalışan akademisyenlerin ve müzikle ilgilenenlerin bu alanda hızlı bir şekilde derleme ve nota çalışmaları yapmaları müziğin gelecek kuşaklara aktarılması, sürdürülmesi ve genel anlamda Türk kültürüne katkı vermesi noktasında büyük bir önem taşımaktadır.

11. Kırım Tatarlarının durumu, Rusya ile Türkiye arasındaki gerilim nedeniyle giderek zorlaşmaktadır. Mevcut krizler ve muhtemel olumsuz gelişmeler, Kırım Tatarlarının siyasi ve kültürel yapısını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yaklaşan tehlikenin farkında olması ve gerekli önlemleri alması gerekmektedir.

Türkiye, bölgesel bir güç olma idealiyle hareket eden ve bölge ülkeleriyle kültürel ve tarihsel bağları olan bir ülkedir. 21. yüzyılda özellikle enerji yolları üzerinde sürecek olan egemenlik mücadelelerinde Türkiye stratejik konumu nedeniyle dünyadaki gelişmelerle yakından ilgilenmesi gerekmektedir. Rusya'nın Kırım'ı işgali ve ardından yaşanan uçak düşürme krizi, Kırım'daki soydaşlarımız için olumsuz gelişmelerdir. Türkiye, mevcut krizleri kendi lehi-

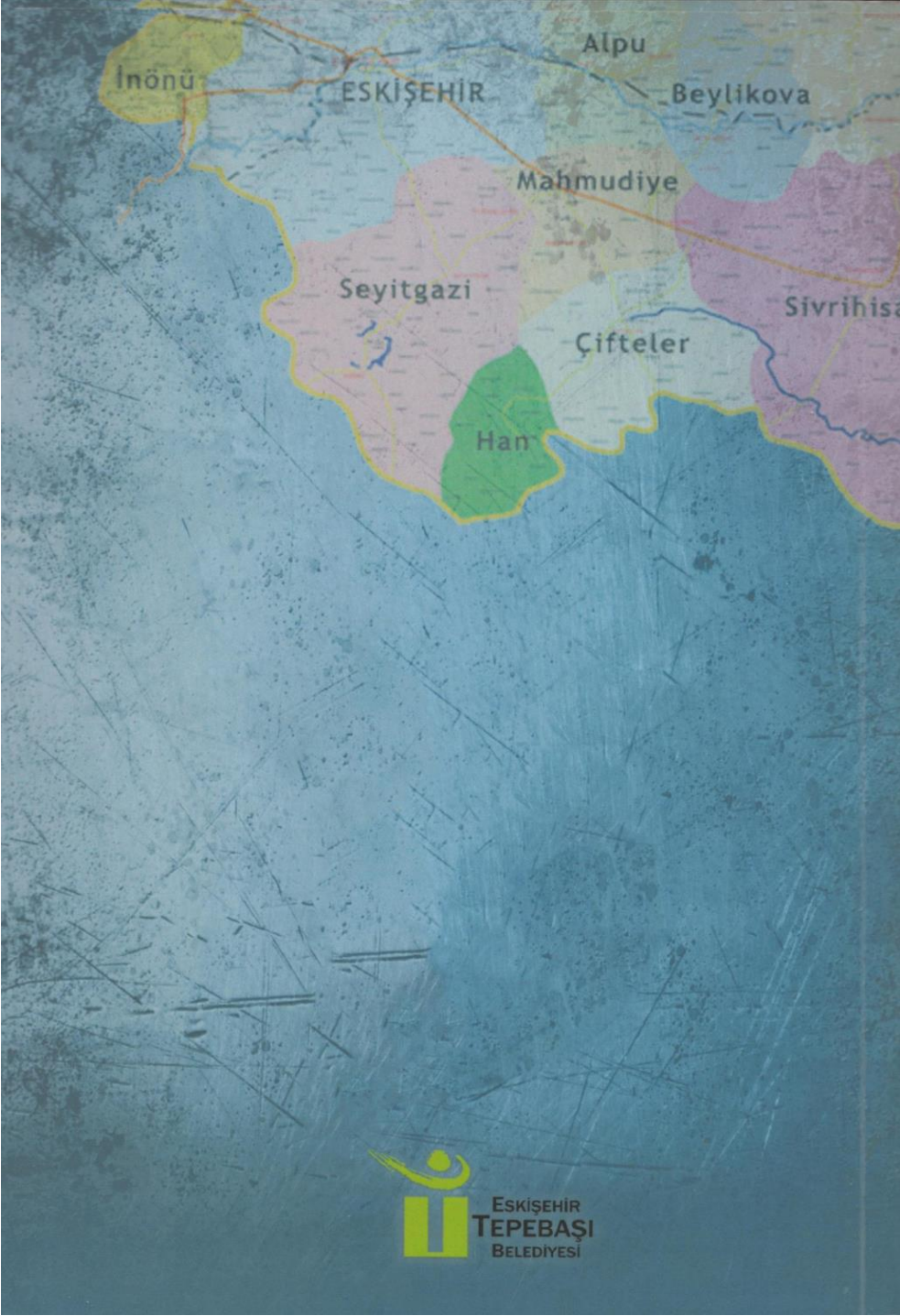
ne çevirmeyi başarabilecek adımlar atmalı, aktif olarak bölgedeki gelişmelere müdahil olmalı, Kırım'daki soydaşlarımızın kültürel ve siyasal hakları için çeşitli girişimlerde bulunmalıdır.

12. Türk diasporası kavramının, Türkiye dışında yaşayan vatandaşlar, soydaşlar ve akraba topluluklara ilişkin tarihsel, toplumsal, yasal ve siyasal altyapısı yeterince incelenmemesinden ve yeterince tartışılmadan kullanılmasından dolayı kavramsal çerçevenin yanı sıra, sosyo-kültürel yapı ve devlet diaspora ilişkileri yeniden ele alınmalıdır.

Diaspora kavramı, oldukça eski bir kavram olmasına karşın ülkemizde yeterince anlaşılamamış, dahası muhtemelen Ermeni diasporası nedeniyle zihinlerde olumsuz bir algı yaratmıştır. Son yıllarda ülkelerin dış politikalarında önemli bir aktör olan diaspora üzerinde akademi dünyasında yapılan çalışmalar artırılmalı, üniversitelerde konuyla ilgili birimler kurulmalıdır. Yurtdışında Türk diasporasının nitelikleri çözümlenmeden diaspora topluluklarını harekete geçirmek, dış politikada onları etkin kılmak pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle terim üzerinde Batı dünyasında yapılan tartışmalar takip edilmeli, bu alanda akademisyen yetiştirilmelidir.

Sonuç

Eskişehir Kırım Tatarları Çalıştayı sonuç raporu, çeşitli disiplinlerin sunduğu bakış açılarının zenginliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. 12 maddede öneriler getirmiş olan çalıştay, folklordan tarihe, uluslararası ilişkilerden müzikolojiye kadar farklı disipliner yaklaşımların bir ürünüdür. Kamuoyuna duyurulan sonuçları dikkate alınırsa çalıştay amacına ulaşacak, yerel yönetimlerin desteğiyle yenileri düzenlenecektir.



ESKİŞEHİR
TEPEBAŞI
BELEDİYESİ